

När tryggheten står på spel

* Många barn upplever stora svårigheter när föräldrarna skiljer sig eller separerar. Barn som lever i familjer där det har förekommit och kanske fortfarande förekommer våld är särskilt utsatta. I de processer där föräldrarna tvistar om var barnet till exempel ska bo har barnet rätt att komma till tals. Samtidigt är barn ofta lojala mot båda sina föräldrar och kan ha svårt att hantera alla känslor och upplevelser. Barnets trygghet står helt enkelt på spel.

Barnombudsmannen har studerat ett stort antal mål som rör vårdnad, boende och umgänge, där det har förekommit uppgifter om våld. Vi konstaterar att det finns brister i barnperspektivet när det gäller regler, beslut och metoder.

Med denna rapport vill vi sprida kunskap och inspirera till bättre metoder för att utreda och dokumentera barnets behov i samband med ett beslut i frågor om vårdnad, boende och umgänge fattas.

www.bo.se

När tryggheten står på spel

Omslagsfoto: Gunnar Smoliansky/Bildhuset

ISBN 91-87448-01-7

ISSN 1652-0157

Barnombudsmannen

Postadress: Box 22106, 104 22 Stockholm

Besöksadress: Norr Mälärstrand 6

Telefon: 08-692 29 50

Fax: 08-654 62 77

E-post: bo@bo.se

Webbplats: www.bo.se

Innehåll

Förord.....	5
Inledning.....	7
Bakgrund.....	7
Syfte och frågeställningar.....	8
Metod.....	10
Avgränsningar.....	11
Två rapporter som kompletterar varandra.....	11
Sammanfattning av Socialstyrelsens rapport ”Glimtar av barn”.....	12
Fakta om barn som lever med skilda eller separerade föräldrar.....	13
Fysiskt våld.....	14
Barn som bevittnar våld.....	15
Sexuella övergrepp.....	16
Gällande rätt.....	18
Barnets bästa.....	18
Vårdnad, boende och umgänge.....	19
Bedömningar av risken för att barnet far illa.....	20
Domstolens utredningsskyldighet.....	22
Socialnämndens utredning.....	23
Analys av studerade fall.....	24
Inledning.....	24
Definition av riskbedömning.....	25
Generella statistiska fakta om det studerade materialet.....	27
Specifika statistiska fakta om materialet.....	30
Resultat från studien.....	34
Inledning.....	34
Bakgrund.....	34
Tvister om vårdnad när det förekommer uppgifter om våld.....	34
Tvister om boende när det förekommer uppgifter om våld.....	38
Tvister om umgänge när det förekommer uppgifter om våld.....	39
Riskbedömning som ett skydd för barnet.....	41
Andra omständigheter som kan påverka bedömningen i målet.....	48
Utredning om våld.....	49
Parallella processer.....	51
Sammanfattande reflektioner.....	53
Barnombudsmannens slutsatser och förslag.....	55
Utgångspunkter vid frågor om vårdnad, boende och umgänge.....	55
Bedömningar av risken för att barnet far illa.....	55
Överväga att tidsbegränsa domars giltighet.....	57
Ökad samverkan mellan Domstolsverket och Socialstyrelsen.....	57
Föräldrars bestämmanderätt.....	58
Kunskap om barn som lever i familjer där det förekommer våld.....	58
Barnets rätt att uttrycka sina åsikter är absolut.....	59
Särskilt biträde.....	60
Tillgång till förundersökningsprotokoll.....	60
Parallella processer.....	61

Bilagor	62
1. Riktlinjer för hur riskbedömningar kan göras	62
2. Praxis från Högsta Domstolen i frågor om vårdnad, boende och umgänge.....	66
3. Rättsfall.....	70
4. Statistik	83
Offentligt tryck	91
Litteratur	91

Förord

Barnombudsmannen ska företräda barns och ungas rättigheter och intressen utifrån FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen). Myndigheten ska även driva på genomförandet av barnkonventionen och bevaka efterlevnaden av konventionen. I uppdraget att företräda barn och unga försöker vi bland annat att lyssna till vad barnen själva tycker är viktiga vardagsfrågor. En fråga som ofta nämns är när föräldrar väljer att separera och barnets liv förändras på många sätt.

Sverige har ett relativt väl utvecklat och bra system med regler som tar tillvara barns rättigheter när föräldrarna separerar, men det är viktigt att ha i åtanke att många barn också upplever stora svårigheter när föräldrarna skiljer sig eller separerar. Alla dessa barns situationer och förutsättningar är unika. Det som är den bästa lösningen för ett barn behöver inte också vara den bästa för ett annat barn.

Barnombudsmannen mottar varje år ett stort antal brev, e-postbrev och telefonsamtal som rör tvister om vårdnad, boende och umgänge. I en del av dessa fall finns det uppgifter om att våld har förekommit inom familjen. Det kan vara våld eller övergrepp som en förälder (oftast mamman) utsatts för och det kan vara våld eller övergrepp mot ett eller flera av barnen i familjen. Barnkonventionens artikel 19 slår bland annat fast att konventionsstaterna ska vidta alla former av åtgärder för att skydda barnet mot alla former av fysiskt, sexuellt och psykiskt våld, skada eller övergrepp.

Barn som lever i familjer där det har förekommit och kanske fortfarande förekommer våld är mycket utsatta. De barnen måste hela tiden förhålla sig till att ha en eller två föräldrar som är våldsamma samtidigt som de själva eller någon annan i familjen utsätts för våld. Samtidigt kan det pågå en ibland utdragen process där föräldrarna är oense om var barnet till exempel ska bo. Barn är ofta lojala mot båda sina föräldrar och kan ha svårt att hantera alla dessa känslor och upplevelser. Barnets trygghet står helt enkelt på spel.

När vi studerar hur dessa frågor hanteras i domstolarna kan vi konstatera att det finns brister i barnperspektiv när det gäller regler, beslut och metoder som rör barn som är föremål för tvister när det gäller vårdnad, boende eller umgänge. Domar i de här frågorna får stor betydelse för barnen och kommer att prägla deras uppväxt och även deras vuxenblivande. Samhället måste bli bättre i att leva upp till de behov som dessa barn har och till de krav som barnkonventionen ställer på de länder som har ställt sig bakom konventionen. Barn som har föräldrar som är våldsamma är särskilt utsatta och samhället har ansvar för att skydda dem, samtidigt som barnets övriga rättigheter ska tillgodoses.

För att bättre kunna leva upp till ett barnperspektiv och skydda barn från risken att utsättas för skada behöver vuxna som möter dessa barn bli bättre på att utveckla formerna för hur samtal med barn ska gå till och vara lyhörda för hur deras situation ser ut. Barn har rätt att komma till tals i frågor som direkt eller indirekt rör dem enligt barnkonventionen. Tvister om vårdnad, boende och umgänge rör direkt alla berörda barn.

Tack vare särskilda medel från Brottsofferfonden har Barnombudsmannen fått möjlighet att specialstudera mål som rör vårdnad, boende och umgänge där det förekommit våld eller uppgifter om våld. Vi hoppas att denna studie ska kunna bidra till ökad kunskap och insikt om barnets rätt till skydd mot våld och hot om våld från sina föräldrar. Förhoppningsvis kan studien inspirera till bättre metoder att utreda och dokumentera barnets behov i samband med att beslut i frågor om vårdnad, boende och umgänge ska fattas.

Stockholm mars 2005

Lena Nyberg
Barnombudsman

Inledning

Bakgrund

Enligt artikel 9 i FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen) ska konventionsstaterna säkerställa att ett barn inte skiljs från sina föräldrar mot deras vilja utom då det är nödvändigt för barnets bästa. Ett åtskiljande kan vara nödvändigt i ett särskilt fall, till exempel vid övergrepp mot eller vanvård av barnet från föräldrarnas sida eller då föräldrarna lever åtskilda och ett beslut måste fattas angående barnets vistelseort. Konventionsstaterna ska vidare respektera rätten för ett barn som är skilt från den ena eller båda föräldrarna att regelbundet upprätthålla ett personligt förhållande till och direkt kontakt med båda föräldrarna, utom då detta strider mot barnets bästa. Enligt artikel 18 ska konventionsstaterna säkerställa principen att båda föräldrarna har ett gemensamt ansvar för barnets uppfostran och utveckling. Enligt artikel 19 i barnkonventionen ska staterna vidta alla lämpliga åtgärder för att skydda barnet mot alla former av övergrepp när barnet är i föräldrarnas eller den ena förälderns vård.

I Sverige upplever varje år cirka 50 000 barn¹ att deras föräldrar separerar. De allra flesta av de här barnens föräldrar kan enas om hur frågor om vårdnad, boende och umgänge ska se ut. I vissa situationer är det emellertid omöjligt för föräldrarna att själva nå en lösning. Det kan leda till att domstol måste besluta hur barnets framtid tillsammans med föräldrarna ska se ut.

Under år 1998 genomgick reglerna i 6 kapitlet föräldrabalken en omfattande reform. Ett av syftena med reformen var att betona vikten av samförståndslösningar mellan föräldrarna. Reformen innebar också att domstolar gavs möjlighet att döma till gemensam vårdnad även om en förälder motsatte sig den vårdnadsformen. De förändringar som sedan gjordes i föräldrabalken var föremål för stor debatt och många aktörer var oroliga att den nya lagstiftningen skulle leda till att föräldrar som gjort sig skyldiga till våld mot någon familjemedlem skulle få gemensam vårdnad om parternas barn.

Föräldrabalkens regler om vårdnad, boende och umgänge bygger efter vårdnadsreformen på uppfattningen att barnet har behov av en nära och god relation till båda sina föräldrar även om de bor isär.² Det är viktigt för barnet att båda föräldrarna är delaktiga och tar ansvar för barnet. Genom att förordna om gemensam vårdnad anses det vara möjligt att främja goda förhållanden mellan barnet och båda föräldrarna. Gemensam vårdnad är med andra ord enligt förarbetena en klar och tydlig huvudregel som redan från början anses vara den bästa lösningen på vårdnadstvisten. Detta motiveras bland annat med att gemensam vårdnad rent generellt måste anses vara det bästa för barnet eftersom barn i allmänhet har behov av en nära och god kontakt med båda sina föräldrar.³

Även om det görs ett tydligt ställningstagande för att gemensam vårdnad generellt är det bästa för barnet framhålls emellertid i förarbetena att det finns fall där en förälder är olämplig som vårdnadshavare. Då finns det en möjlighet att förordna om ensam vårdnad. Det kan vara i situationer när den ena föräldern gjort sig skyldig till exempelvis misshandel eller trakasserier eller andra former av övergrepp mot en familjemedlem. En annan

¹ Barnombudsmannen, Statistiska centralbyrån. Upp till 18 – fakta om barn och ungdom. 2004, s. 29.

² Prop. 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge, s. 49.

³ Prop. 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge, s. 49 f.

omständighet som kan få betydelse är om konflikten mellan föräldrarna är så svår och djup att det är omöjligt för dem att samarbeta i frågor som rör barnet. I de fall där den ena föräldern är olämplig som vårdnadshavare så kan det anses vara bäst för barnet att en av föräldrarna är ensam vårdnadshavare.⁴ Det är inte givet att gemensam vårdnad är till barnets bästa i det enskilda fallet och då ska domstolen inte heller döma till gemensam vårdnad eller använda det som en schablon. Det ska göras individuella bedömningar utifrån varje enskilt barn.⁵

Barnombudsmannen är av den uppfattningen att det i de allra flesta situationerna är bäst för barnet att föräldrarna har gemensam vårdnad om barnet(n) efter en skilsmässa eller separation. Vårdnadsformen får emellertid inte användas schablonmässigt och det måste finnas utrymme för undantag. I vissa situationer är det nödvändigt att en förälder har vårdnaden om barnet(n) ensam, vilket Barnombudsmannen anser är tydligt till exempel i de situationer när det har förekommit våld inom familjen.

Vårdnad, boende och umgänge är frågor som ständigt är aktuella i Barnombudsmannens verksamhet. Av de ärenden som inkommer till myndigheten i form av brev och e-postbrev handlar många om just den här frågan. Även telefonsamtalen handlar i stor utsträckning om vårdnad, boende och umgänge och därtill hörande frågor. Det finns ett stort intresse för dessa frågor och frågeställningar om hur barnets rättigheter ska hanteras i samband med tvister lyfts ofta upp som ett problemområde. Många beskriver att tvisterna handlar mer om rättvisa mellan föräldrarna och att barnet hamnar i skymundan.

Barnombudsmannen får i sin verksamhet ofta indikationer från både allmänhet och professionella som arbetar med de här frågorna, att det ibland uppstår problem kring hur frågorna ska bedömas utifrån ett barnperspektiv. Att göra en avvägning mellan två mycket viktiga rättigheter som barnet har enligt svensk rätt och barnkonventionen som rätten till kontakt med båda sina föräldrar och rätten till skydd mot alla former av övergrepp, är givetvis inte på något sätt enkelt. Vi har därför valt att göra den här studien som kan fungera som en vägledning och beskriva på ett utförligt sätt hur bedömningar görs i tingsrätter och hos socialtjänsten i kommuner runt om i landet.

Syfte och frågeställningar

Barnombudsmannens uppgift är att företräda barn och unga men också att bevaka efterlevnaden av barnkonventionen, såväl i lagstiftning som i tillämpningen av densamma.

Som tidigare sagts genomgick reglerna i 6 kapitlet föräldrabalken år 1998 en omfattande reform. Ett av syftena med reformen var att betona vikten av samförståndslösningar mellan föräldrarna. Reformen innebar också att domstolar gavs möjlighet att döma till gemensam vårdnad även om en förälder motsatte sig den vårdnadsformen. Många var kritiska till den ändringen och menade att det skulle kunna innebära att våldsamma föräldrar fick vårdnaden om barnet.

Det huvudsakliga syftet med den förevarande studien var att undersöka om de farhågor som fanns inför vårdnadsreformen har förverkligats. Vi har därmed i första hand studerat om domstolar dömer till gemensam vårdnad när det förekommer uppgifter om våld inom familjen. Kopplat till den frågan är givetvis sannolikheten att en uppgift om våld är

⁴ 1997/98:LU12 Vårdnad, boende, umgänge, s. 30 f.

⁵ Prop. 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge, s. 49 f.

överensstämmande med verkligheten och hur domstolen utifrån de olika uppgifter om våld som förs fram har dömt i vårdnadstvisten. Den situation där det är lättast att svara på frågan om våld har förekommit och därför gemensam vårdnad bör användas med försiktighet är när en förälder är dömd för våldsbrott riktat mot någon i familjen. Vi har därför studerat om en fällande dom i brottmål mot någon av föräldrarna angående våld inom familjen har fått konsekvenser för utgången i målet. Men det bör framhållas att lagstiftaren har sagt att det inte behöver vara ställt utom allt rimligt tvivel att barnet ska fara illa för att det ska få betydelse för avgörandet i fråga om vårdnaden. Istället ska en bedömning göras utifrån risken att barnet kan komma att fara illa (i det följande kallad riskbedömning). Domstolen ska därvid väga in konkreta omständigheter som talar för att barnet i framtiden kommer att fara illa. Först när en riskbedömning har gjorts kan domstolen avgöra vårdnadsfrågan. Även om huvudfrågan i studien är vårdnad har också boende och umgänge berörts, eftersom barnets välbefinnande och skydd i stor utsträckning är beroende av vad som beslutas i dessa frågor. Sedan är också vårdnaden om barnet starkt knuten till framför allt boendefrågan men också frågan om umgänge.

Studien innefattar en statistisk undersökning av domar avgjorda i tingsrätt år 2002.⁶ Vi har förutom domarna även studerat socialnämndernas vårdnads-, boende och umgängesutredningar⁷ i de aktuella målen. Med utgångspunkt i resultaten förs sedan en diskussion om hur barnens situation kan förbättras i de tvister om vårdnad, boende och umgänge, där det förekommer uppgifter om våld.

Målet med studien har varit att beskriva de eventuella problem som finns på området och där vi eventuellt funnit det nödvändigt, lämna förslag till förändrad lagstiftning. Vi vill också genom att synliggöra den problematik som finns i tillämpningen av befintlig lagstiftning om vårdnad, boende och umgänge förbättra situationen för de barn som utsätts för psykiskt eller fysiskt våld inom familjen.

Våra frågeställningar har varit:

- Hur ofta förekommer uppgifter om våld i samband med tvister om vårdnad, boende och umgänge?
- Mot vem riktar sig det uppgivna våldet inom familjen?
- Vem uppger att det har förekommit våld inom familjen?
- Hur ofta dömer domstolar till gemensam vårdnad mot en förälders vilja när det förekommer uppgifter om våld?
- Hur ofta dömer domstolen till gemensam vårdnad när det genom en fällande dom i brottmål är fastställt att våld har förekommit inom familjen?
- Hur ofta får barnet bo tillsammans med en förälder som uppges ha utsatt en familjemedlem för våld?
- Har det betydelse för barnets boende om en förälder är dömd för våldsbrott begånget mot någon inom familjen?
- Hur ofta döms umgänge ut när det förekommer uppgifter om våld inom familjen?
- Hur ofta döms umgänge med kontaktperson ut vid uppgifter om våld inom familjen?

⁶ Barnombudsmannen har inte kännedom om huruvida de aktuella domarna har vunnit laga kraft.

⁷ I den förevarande studien används begreppet socialnämnd genomgående för att med ett gemensamt uttryck beskriva den verksamhet som bedrivs av kommunen i fråga om vårdnad, boende och umgänge. Som exempel kan nämnas att de utredningar kring vårdnad, boende och umgänge som görs kallas socialnämndens utredning.

- Hur ofta nekas en part helt yrkat umgänge med barnet när det förekommer uppgifter om våld inom familjen?
- Har en fällande dom i brottmål angående våldsbrott mot en familjemedlem betydelse för om umgänge döms ut eller för umgängets utformning när uppgifter om våld inom familjen förekommer?
- Hur ofta görs riskbedömningar av domstol respektive socialnämnd i mål om vårdnad, boende och umgänge?
- Görs riskbedömningar oftare i mål om vårdnad, boende och umgänge när det finns en fällande dom i brottmål mot någon av föräldrarna?
- Har barnets ålder betydelse för om en riskbedömning görs?
- Har det betydelse för om en riskbedömning görs vem som våldet har riktats mot?

Metod

Den förevarande studien bygger på ett underlag av 504 mål om vårdnad, boende och umgänge som har avgjorts i domstol efter huvudförhandling under år 2002, samt en djupare analys av de mål där det förekommer uppgifter om våld inom familjen. Det är 258 mål som innehåller uppgifter om våld, det vill säga ungefär hälften av målen (51 procent). De 258 målen rör sammanlagt 408 barn i åldrarna 1–17 år. Ambitionen med studien var att utgå från samtliga mål som rör vårdnad, boende och umgänge som avgjordes efter huvudförhandling under det aktuella året. Det har emellertid inte varit möjligt att få fram statistik vare sig från Domstolsverket eller från respektive tingsrätt angående hur många mål om vårdnad, boende och umgänge som samtliga tingsrätter i landet avgjorde efter huvudförhandling år 2002. Det är inte heller möjligt att begära ut samtliga domar inom ett visst ämnesområde från en viss domstol. För att kunna få fram en aktuell dom krävs att man vet vilket målnummer som målet har eller andra omständigheter som kan identifiera ett specifikt mål. Socialstyrelsen har ett regeringsuppdrag att kontinuerligt gå igenom rättsfall från vissa år för att studera olika omständigheter som kan vara av betydelse för rättstillämpningen. Socialstyrelsen skickade under 2002 ut en förfrågan till landets samtliga domstolar att till dem skicka in de mål som avgjordes och som rörde vårdnad, boende och umgänge under år 2002. De fick in 505 mål från i stort sett hela landet. Barnombudsmannen har med Socialstyrelsens tillåtelse tagit del av samtliga domar.⁸ Dessa domar utgör underlag för den förevarande studien. Även om detta underlag eventuellt inte är fullständigt har vi ansett att det är tillräckligt stort för att kunna dra slutsatser om hur rättstillämpningen ser ut i landet.

Barnombudsmannen ansåg att studien skulle ge en mer rättvisande bild av hanteringen av de här frågorna, om också de utredningar som socialnämnden har gjort kunde finnas som analysunderlag. Det är viktigt att kunna studera det underlag som domstolen har haft att utgå ifrån i sina bedömningar. Vi har därför samlat in samtliga utredningar som socialnämnderna har gjort angående vårdnad, boende och umgänge som har gjorts i de aktuella målen. Utredningar från socialnämnden har inhämtats från respektive domstol genom telefonsamtal med begäran om att få ut den relevanta handlingen. Samtliga tingsrätter har skickat utredningar till oss, men det är inte möjligt för oss att kontrollera i vilka mål som en utredning från socialnämnd verkligen finns. I 221 av målen har en utredning tillsänts oss vilket representerar 86 procent av samtliga mål. I flera mål finns utredningar från socialnämnder men det är ett visst bortfall i vårt material eftersom det har varit sekretess på vissa utredningar, domstolarna har inte kunnat hitta utredningen

⁸ I vår studie saknas en dom av okänd anledning.

alternativt har hela akten varit i hovrätten efter överklagande. I vissa mål har uppgifter om våld förekommit endast i socialnämndens utredning eller endast i domstolens dom. Kriteriet för att ett mål ska ingå i vår analys är att uppgifter om våld förekommer någonstans i socialnämndens utredning eller domstolens dom.

Avgränsningar

Det ursprungliga underlaget på 504 domar ger information i ett flertal viktiga frågeställningar men vi har valt att avgränsa studien till de mål som innehåller uppgifter om våld och de frågeställningar som anges ovan under kapitlet syfte och frågeställningar.

Barnombudsmannen har valt att i den här studien begränsa materialet till de mål som innehåller uppgifter om våld som sker mot en familjemedlem och som är av fysisk art. Psykiska övergrepp som telefonterror, hot med mera, ingår inte i studien. Visserligen finns det mål där det psykiska våldet är mycket grovt och där det påverkar barnets utveckling och hälsa i hög grad. Vi har ändå valt att avgränsa studien på detta sätt eftersom det fysiska våldet beskrivs och definieras tydligare samt att det av tidsskäl varit omöjligt att analysera också mål där psykisk misshandel har förekommit. Den specifika formen av psykisk misshandel som det rör sig om när barnet bevittnar våld inom familjen ingår däremot eftersom det då också har förekommit fysiskt våld inom familjen.

Vår definition av familjen är biologiska föräldrar, föräldrars eventuella nya partners som bor tillsammans med familjen, syskon, halvsyskon samt andra barn som bor i hemmet till exempel så kallade låtsassyskon.

Samtliga domar och utredningar från socialnämnder där uppgifter om våld förekommer har analyserats och vissa har refererats i denna studie tillsammans med en statistiksammansättning utifrån de uppgifter som vi har ansett vara relevanta.

I övrigt har lagstiftning, förarbeten, praxis, barnkonventionen, och litteratur studerats och legat till grund för studien.

Två rapporter som kompletterar varandra

Socialstyrelsen har ett regeringsuppdrag att se över 1998 års förändringar i föräldrabalken varför man begärde hos tingsrätterna att få ta del av alla domar efter huvudförhandling i mål som gällde vårdnad, boende och umgänge och som meddelats under år 1999 och år 2002. 661 domar från 1999 och 505 domar från 2002 sändes in till Socialstyrelsen. Domarna berörde 1068 respektive 786 barn.

Socialstyrelsens begäran om att få ta del av domar från 1999 och 2002 har utformats på likartat sätt de aktuella åren. Samma formuleringar har använts, breven har sänts ut med post. Påminnelser har även sänts ut och viss direktkontakt har förekommit vid uteblivna svar. Det har inte gått att kontrollera hur många domar som inte skickats in. Det totala antalet familjerättsmål är långt större än det material som ingår här, men då ingår till exempel även mål som inte gått till huvudförhandling och domar som handlar om fastställande av underhåll. Organisatoriska förändringar i vissa tingsrätter och ändrade sätt att handlägga dessa ärenden kan ha inverkat på antalet avkunnade och rapporterade domar.⁹

⁹ Socialstyrelsen. Glimtar av barn från vårdnads-, boende- och umgängesdomar 1999 respektive 2002. 2004, s. 17 f.

Eftersom den förevarande studien bygger på domar som också Socialstyrelsen har studerat och analyserat kan det vara nödvändigt att nämna något om skillnaden mellan Barnombudsmannens och Socialstyrelsens resultat och slutsatser. Vi har till skillnad från Socialstyrelsen inriktat analysen på de mål där det förekommer uppgifter om våld och gjort en djupare analys av de frågor som är direkt kopplade till den problematik som det uppgivna våldet kan leda till för barnet. Barnombudsmannens studie har inte till syfte att beskriva rättsläget i stort efter vårdnadsreformen, (vilket Socialstyrelsens studie syftar till) utan att ge en bild av hur socialnämnd och domstol hanterar uppgifter om våld i samband med tvister om vårdnad, boende och umgänge. En annan skillnad mellan de två studierna är att den förvarande studien bygger på en analys av både domstolens dom och socialnämndens utredning i de aktuella målen.¹⁰ Socialstyrelsens analys bygger på ett urval av 10 procent¹¹ av domarna medan Barnombudsmannen har studerat och analyserat samtliga domar med tillhörande utredningar, som innehåller uppgifter om våld. Vår uppfattning är att de två studierna kompletterar varandra eftersom de tillsammans kan bidra till att beskriva rättsläget i de här frågorna på ett tydligt sätt. En sammanfattning av Socialstyrelsens rapport ges därför nedan.

Sammanfattning av Socialstyrelsens rapport ”Glimtar av barn”

Här följer Socialstyrelsens sammanfattning av rapporten ”Glimtar av barn från vårdnads-, boende- och umgängesdomar 1999 respektive 2002”.¹²

”Socialstyrelsen fick regeringens uppdrag att följa upp 1998 års förändringar i föräldrabalken. Av denna orsak begärdes alla domar in som meddelats efter huvudförhandling och som rörde vårdnad, boende och/eller umgänge år 1999 och 2002. Antalet mål var 661 respektive 505 (reservation för okänt bortfall). I genomsnitt rör det sig om 1,6 barn per mål. I rapporten redovisas mål med 1068 barn år 1999 och 786 barn år 2002. Fördelningen mellan flickor och pojkar var jämn båda åren. De flesta barnen var mellan fyra och tolv år gamla.

Fakta har tagits fram, till exempel typ av tvist och hur domstolen dömde. Var tionde dom slumpades sedan ut. I detta urval har omsorgsförmåga, samarbetsförmåga, barnperspektiv m.m. bedömts. Allt material har därefter sammanställts.

I nästan tre fjärdedelar av målen var vårdnaden huvudfrågan. Mammorna fick ensam vårdnad om 43 respektive 44 procent av barnen de båda åren. Andelen barn som papporna fick ensam vårdnad om var 15 respektive 10 procent. Domstolen beslutade om gemensam vårdnad mot en förälders vilja i nästan hälften av målen. Härvid beslöts att barnen skulle bo hos mammorna i ungefär två tredjedelar av fallen. För ett litet antal barn beslutades att de skulle bo växelvis. Umgänget berörs för knappt en tredjedel. Beslut om att ogilla yrkande om umgänge fattades i åtta procent av målen vartdera året och det rörde oftast umgänget mellan pappor och barn. Inte sällan har våld och hot förekommit. Barnens vilja är i dessa fall en viktig faktor, även när de är yngre än tolv år. Övervakat umgänge, umgänge med inskränkning, eller kontaktperson vid hämtning/lämning berör 11–15 procent av alla barnen. När föräldrar flyttar, så att det blir långa avstånd mellan dem, kan umgänget bli komplicerat. I några fall ska barnen skifta mellan två förskolor i samband med växelvis boende.

¹⁰ Socialstyrelsens studie utgår enbart från tingsrättsdomarna, inte socialtjänstens utredningar.

¹¹ Socialstyrelsen. Glimtar av barn från vårdnads-, boende- och umgängesdomar 1999 respektive 2002. 2004, s. 17.

¹² Socialstyrelsen. Glimtar av barn från vårdnads-, boende- och umgängesdomar 1999 respektive 2002. 2004, s. 7.

Kritik riktas ibland i domarna mot socialtjänstens vårdnadsutredningar. Den rör kvaliteten på dokumentationen respektive objektivitet och skicklighet i genomförandet av själva utredningen, speciellt när ställningstagande har gjorts.

Föräldrarnas omsorgsförmåga har bedömts vara nedsatt i nästan hälften av målen. För papporna rör det sig ofta om våld enligt dom eller polisanmälan, för mammorna om psykisk ohälsa eller umgängessabotage. Barnets situation väcker oro när omsorgsförmågan är nedsatt hos båda föräldrarna. När det gäller samarbetsförmåga, är det vanligt att den brister hos båda föräldrarna. I cirka en femtedel av domarna framkommer barnets inställning tydligt. I hälften av målen redovisas inte barnets åsikt, vilja eller önskemål alls och det framgår inte om till exempel vårdnadsutredare har haft kontakt med barnet.

Det finns indikationer på att intentionerna i 1998 års reform fått avsedda effekter. Antalet tvistemål som avgörs i domstol minskar. I knappt hälften av målen döms till gemensam vårdnad mot en förälders vilja, ibland även när våld förekommit och samarbetsproblemen förefaller vara stora. Ett stort problem är att avgöra när det finns fog för framförda anklagelser.”

Fakta om barn som lever med skilda eller separerade föräldrar

Drygt en femtedel, det vill säga, ungefär 2 miljoner av Sveriges befolkning utgörs av barn under 18 år och 54 procent av alla i befolkningen ingår i hushåll med barn. Den vanligaste hushållstypen i Sverige och i hela EU är två vuxna och två barn. Sverige och Storbritannien ligger i topp vad gäller andelen barnhushåll med bara en vuxen. Bland barn 0–17 år lever 73 procent med sina ursprungliga föräldrar. De flesta som inte lever med båda sina föräldrar lever med en ensamstående mamma. Nästan vart femte barn gör det. De barn som lever med en ensamstående pappa är oftast lite äldre. 6 procent av tonårspojkarna 13–17 år lever med sin ensamstående pappa.

Familjer med både ”mina, dina och våra barn” är inte så vanliga som ibland görs gällande. I folkbokföringen är 3 procent av barnfamiljerna sådana att både parets gemensamma barn och deras egna respektive barn från tidigare förhållanden finns registrerade på samma folkbokföringsadress. Den vanligaste typen av ”ombildad familj” är den där kvinnan har egna barn från ett tidigare förhållande och paret därutöver har gemensamma barn.

Kring skilsmässor och separationer bland småbarnsföräldrar finns en del myter. Bland annat sägs nivån vara högre än den faktiskt är. En av anledningarna är nog att den totala skilsmässonivån skiljer sig från separationsnivån bland barnfamiljer. I Sverige och övriga nordiska länder ligger skilsmässonivån högt, runt 50 procent av alla giftermål slutar i skilsmässa. Men det innebär inte att hälften av alla barn har skilda föräldrar. Skilsmässor är vanligare bland barnlösa än bland par med barn. Och skilsmässorisen bland par med barn sjunker när antalet barn ökar.

År 2002 upplevde drygt 50 000 barn och unga (0–17 år) att deras föräldrar separerat. Det är nästan dubbelt så vanligt att barn som har samboföräldrar får uppleva en föräldraseparation, som att barn som har gifta föräldrar får göra det. Vidare är separationstalen högre när en av föräldrarna är utlandsfödd och en är född i Sverige än när båda är födda i Sverige. Där emellan ligger gruppen där båda är utlandsfödda. Adoptivbarnens familjer har jämförelsevis låga separationstal. Barn som bor i ombildade familjer, där någon av föräldrarna har barn från tidigare förhållanden, löper högre risk att få uppleva ytterligare en föräldraseparation än de barn som lever i traditionella kärnfamiljer. Det gäller oavsett om föräldrarna är sambor eller gifta.

Efter en separation fortsätter oftast föräldrarna att ha gemensam vårdnad om barnen. I hela gruppen barn som upplevde föräldrarnas separation år 2002 så kom vårdnaden att bli gemensam för de tidigare gifta föräldrarna i 96 procent av fallen och för de tidigare samboende föräldrarna i 89 procent av fallen. När de tidigare gifta föräldrarna fick ensam vårdnad var det i 88 procent av fallen modern som blev vårdnadshavare. Motsvarande andel bland de tidigare samboföräldrarna var 98 procent.

Av de omkring 500 000 barn som inte bor med båda sina ursprungliga föräldrar bor de flesta hos mamma. Men det så kallade växelvisa boendet, att barnet efter separationen bor halva tiden vardera hos föräldrarna, har ökat under senare år. År 2001/02 var den andelen 18 procent.

Fysiskt våld

Ovan visas en bild av hur situationen ser ut generellt för barn som inte lever tillsammans med båda sina föräldrar. De barn som lever i familjer där det har förekommit och/eller förekommer våld inom familjen finns inte statistiska underlag för. Här redovisas viss statistik angående barn som utsätts för våld generellt, det vill säga även från någon utanför familjen.

Sedan år 1979 har det i Sverige varit förbjudet att utsätta barn för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling enligt föräldrabalken 6 kap. 1 §. Genom agaförbudet har det i svensk rätt markerats att bestraffning som medför att barnet tillfogas kroppsskada eller smärta, inte är tillåtet och ska betraktas som misshandel enligt brottsbalkens regler.

Enligt artikel 19 i barnkonventionen åläggs konventionsstaterna att vidta alla lämpliga lagstiftnings, administrativa och sociala åtgärder samt åtgärder i utbildningssyfte för att skydda barnet mot alla former av fysiskt eller psykiskt våld, skada eller övergrepp, vanvård eller försumlig behandling, misshandel eller utnyttjande, innefattande sexuella övergrepp, medan barnet är i föräldrarnas eller den ena förälderns, vårdnadshavares eller annan persons vård.

Trots att det i svensk lag och enligt barnkonventionen klart och tydligt framgår att inget barn får utsättas för kroppslig bestraffning har det visat sig i en undersökning, som Barnombudsmannen gjort, att upp till 19 procent av de barn i åldrarna 8–15 år som tillfrågades, var rädda för att bli slagna i hemmet.¹³

Enligt statistik från Brottsförebyggande rådet¹⁴ har det under år 2004 gjorts 1145 polis-anmälningar om misshandel mot barn 0–6 år och 7066 anmälningar gällande misshandel mot barn 7–14 år. Av dessa var offret bekant med den misstänkte gärningsmannen i 1023 respektive 5284 av fallen. Vid beaktande av antalet anmälda fall av misshandel finns det förmodligen ett stort mörkertal. Därför finns det anledning att notera att siffrorna i sig inte kan beskriva den faktiska omfattningen av barnmisshandel. Det finns snarare anledning att befara att många fler än 8200 barn utsätts för fysiskt våld varje år. Trenden har visat på en ökning. Om detta endast är en ökning av antalet anmälningar eller om ökningen beror på att ett större antal barn faktiskt utsätts för fysiskt våld är svårt att veta. Troligtvis har bland

¹³ Barnombudsmannen, Statistiska centralbyrån. Upp till 18 – fakta om barn och ungdom. 2004, s. 148.

¹⁴ Se Brottsförebyggande rådets webbplats www.bra.se, där det finns möjlighet att själv sammanställa den statistik som man anser är av intresse.

annat den ökade kunskapen och insikten om våld mot barn påverkat anmälningsbenägenheten.¹⁵

Ett stort antal barn som utsätts för fysiskt våld, blir det i det egna hemmet av en annan familjemedlem. Det är inte ovanligt att våld i familjen drabbar mer än en familjemedlem. I de fall där någon annan familjemedlem har utsatts för misshandel, till exempel den ena föräldern, kan även barnet ha varit utsatt för misshandel. Brottsförebyggande rådet har framhållit att i ca 35 procent av det totala antalet anmälda fall av misshandel i hemmet har det visat sig att ytterligare minst en person i familjen har utsatts för brott av en familjemedlem. Det kan då ha varit frågan om andra typer av brott men i de allra flesta fall är det dock frågan om misshandel. Det faktum att fler i familjen har utsatts för våldsbrott tyder på att misshandel av barn eller uppgifter om misshandel gentemot den ena föräldern, i de flesta fall inte kan bedömas som en företeelse som förekommer isolerat. Sådana omständigheter kan snarare tala för att det finns risk att barnmisshandel eller misshandel av en annan familjemedlem kan vara ett av flera problem som kan finnas inom en och samma familj.¹⁶ I studien Slagen dam uppgav var femte kvinna som själv utsatts för våld av en tidigare make/sambo att även deras barn blivit utsatta för fysiskt våld av mannen.¹⁷

Barn som bevittnar våld

Det finns inga exakta siffror som visar hur många barn i Sverige som bevittnar våld inom familjen. De uppskattningar som har gjorts visar att det kan vara så många som 190 000 (cirka 10 procent) barn som drabbas.¹⁸

Av de få studier som har gjorts om barn till misshandlade kvinnor och där barnen själva har tillfrågats framgår att barn i mycket hög utsträckning har blivit vittnen till det våld som modern har utsatts för. Så många som hälften av dessa barn anger att de själva har utsatts för våld av mannen i familjen.¹⁹

Även i de undersökningar som har gjorts om mäns våld mot kvinnor och där kvinnorna har tillfrågats framgår att barnen i mycket hög utsträckning berörs av våld som förekommer i familjen. Det kan ske både i form av att barnen blir vittnen till våldet och/eller att barnen själva utsätts för våld. Till exempel uppger mer än hälften av kvinnorna med barn och med en våldsam tidigare make/sambo att barnen sett eller hört mannen vara våldsam mot kvinnan. Nästan en tredjedel av kvinnorna som lever med en våldsam nuvarande make/sambo uppger att barnen sett eller hört mannen utsätta dem för våld.²⁰ I studien framhålls bland annat att resultaten som visar på så påtagliga skillnader mellan tidigare och nuvarande makar/sambos illustrerar de svårigheter som för kvinnorna är förbundna med att se och erkänna att också barnen drabbas av det våld som de själva är utsatta för.

Barn som lever i en familj där modern blir misshandlad av fadern har ofta samma symtom som barn som far illa av andra orsaker. En del barn har inga symtom alls. Ålder kan spela roll för om symtom överhuvudtaget blir synliga och på vilket sätt de kommer till uttryck. Små barn tenderar att få somatiska symtom medan äldre barn oftare utvecklar ett eller

¹⁵ Brottsförebyggande rådet. Barnmisshandel – en kartläggning av polisanmäld misshandel av små barn. 2000, s. 30.

¹⁶ Brottsförebyggande rådet. Barnmisshandel – en kartläggning av polisanmäld misshandel av små barn. 2000, s. 30.

¹⁷ Lundgren, E m fl. Slagen dam, Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfångsundersökning.

Brottsoffermyndigheten. Uppsala Universitet, 2001, s. 34.

¹⁸ Nationellt råd för kvinnofrid. Se till mig som liten är – När pappa slår mamma. 2002, s. 6.

¹⁹ Lundgren, E m fl. Slagen dam, Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfångsundersökning.

Brottsoffermyndigheten. Uppsala Universitet, 2001, s. 34, med de källor som anges där.

²⁰ Lundgren, E m fl. Slagen dam, Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfångsundersökning.

Brottsoffermyndigheten. Uppsala Universitet, 2001, s. 34.

flera specifika symtom. Bakom de symtom barnen utvecklar ligger starka känslor av skräck, rädsla för döden och rädsla för att förlora sin mamma.²¹

Det finns också risk för att ett barn som växer upp med misshandel sedan som vuxen utsätter andra för liknande brott. Barnet kan också känna sig skyldig till misshandeln. Kanske tror barnet att föräldrarna bråkade om honom/henne. Möjligheterna att hitta orsaker är oändliga. Barn tar ofta på sig skulden för otäcka upplevelser. De lever delvis i en egocentrisk föreställningsvärld och flyr ofta tillbaka i den vid yttre påfrestningar. I många familjer pratar man inte heller om våldet. Föräldrarna låtsas som om ingenting har hänt eller förnekar aktivt det inträffade inför barnet. Det gör att barnet tystnar, gömmer sina minnen och inte vågar tro på det de upplevt.²²

Sexuella övergrepp

När det gäller antalet anmälda sexualbrott mot barn under 15 år så har dessa enligt Brottsförebyggande rådet ökat de senaste tio åren. Under år 2004 polisanmäldes 474 fall av våldtäkt mot barn under 15 år detta kan jämföras med 1987 då det var 83 anmälningar. Sexuellt tvång anmäldes i 1403 fall år 2004 och motsvarande siffra för år 1987 var 574 stycken anmälda fall. År 2004 polisanmäldes 1360 fall av sexuellt ofredande medan motsvarande siffra för år 1987 var 426 fall. Detta visar att totalt 3237 fall av sexualbrott mot barn under 15 år har anmälts 2004 medan motsvarande siffra för år 1987 var 1083.²³ Liksom för barnmisshandel är det inte möjligt att dra några klara slutsatser om ökningen av antalet anmälda fall av sexualbrott mot barn innebär att fler barn utsätts för brott eller om anmälningsbenägenheten har ökat.

Av naturliga skäl finns det anledning att frukta att det kan finnas ett stort mörkertal när det gäller sexualbrott som begås mot barn. Detta kan i vissa fall bero på att barn själva sällan anmäler brott, vilket innebär att någon vuxen i barnets omgivning måste ha uppmärksammat att barnet utsatts för brott och sedan vidtagit någon form av åtgärd som leder till att brottet anmäls. Ett flertal barn berättar inte om övergreppen av olika anledning, till exempel på grund av de känner skuld och/eller skam. Det kan också vara så att barnets utsagor och berättelse om vad som hänt inte tas på allvar, särskilt när barn kan ha svårt att konkret uppge vad de utsatts för och av vem. Svårigheten kan botten i en rädsla hos barnet.²⁴ När det gäller sexuellt våld inom familjen kan det finnas särskild anledning att förmoda att andra familjemedlemmar ibland kanske inte har styrkan eller förmågan att anmäla brottet eftersom det uppfattas kunna få svåra konsekvenser för övriga i familjen. Det kan också vara så att själva tanken på att barnet utsatts för sexualbrott är så svår att acceptera att den andra föräldern förnekar det för sig själv och inte vidtar några åtgärder.²⁵

I 18 procent av de analyserade domarna och utredningarna i den förevarande studien där det förekommer uppgifter om våld, rör uppgifterna sexuella övergrepp mot ett eller flera barn i familjen. Det är viktigt att notera att juridiskt sett saknar en tvist mellan två föräldrar om vårdnad, boende och umgänge om barnen samband med en brottsutredning och

²¹ I Socialstyrelsens rapport 2002 "Barn i skuggan av våldet", har utgångspunkten varit att modern har utsatts för våld och att barnet har bevittnat våldet. Barnombudsmannen anser dock att beskrivningarna om barn som bevittnar våld gör sig gällande även när det är någon annan i familjen som har utsatts för våldet som exempelvis fadern. Barnombudsmannen har inte kännedom om några studier där kvinnors våld mot män har studerats.

²² Socialstyrelsen. Barn i skuggan av våldet. 2002, s. 15 f. med de källor som anges där.

²³ Se Brottsförebyggande rådets webbplats www.bra.se, där det finns möjlighet att själv sammanställa den statistik som man anser är av intresse.

²⁴ Svedin, C G, Banck, L. Sexuella övergrepp mot flickor och pojkar. Studentlitteratur, 2002, s. 122 ff. Diesen, C m fl. Sexuella övergrepp mot barn – BEVIS 6. Norstedts Juridik AB, 2001, s 71 f.

²⁵ Mellberg, N. När det överkliga blir verklighet. Boréa bokförlag, 2002.

eventuell brottmålsrättegång mot en av föräldrarna. I tvistemålet ska barnets bästa ligga till grund för avgörandet och utgången i ett brottmål har endast indirekt verkan på frågor om vårdnad, boende och umgänge. Risken för att barnet kommer att fara illa ska bedömas utifrån samtliga omständigheter i tvistemålet mellan föräldrarna.

Gemensamt för de flesta fall där det förekommer misstankar om sexuella övergrepp är att uppgifterna är mycket svåra att bedöma. Professor Christian Diesen vittnar om att åklagare av olika anledningar ofta lägger ned förundersökningen angående sexuella övergrepp mot barn. Framförallt menar han att kunskapen kring dess frågor ofta är bristande hos rättsväsendet. Ofta saknas också fysiska bevis eller vittnen och barnets berättelse är ofta det enda man har att utgå från.²⁶

Av en studie gjord vid Stockholms universitet framgår att såväl tingsrätter som hovrätter tycks inta en mycket försiktig hållning när det gäller att tillmäta en nedlagd förundersökning betydelse för utgången i tvisten om vårdnaden. Det synes förhålla sig så att den nedlagda förundersökningen används av rätten som ett argument för att övergrepp inte har skett och därmed inte bör tillmätas någon betydelse.²⁷

Den första april 2005 träder en ny sexualbrottslagstiftning i kraft. Den nya sexualbrottslagstiftningen har bland annat till syfte att stärka barnets ställning. Att lagstiftningen förändras är ett viktigt steg för att ta tillvara barnets rättigheter bland annat utifrån barnkonventionen.

²⁶ Diesen, C m fl. Sexuella övergrepp mot barn – BEVIS 6. Norstedts Juridik AB, 2001, s. 99 ff.

²⁷ Sutorius, H, Kaldal, A. Bevisprövning vid sexualbrott. Norstedts Juridik AB, 2003, s. 210 f.

Gällande rätt

Barnets bästa

Frågor om vårdnad, boende och umgänge regleras i föräldrabalkens 6 kapitel. Utgångspunkten i det kapitlet är att frågorna ska avgöras utifrån barnets bästa. Vad som är barnets bästa har inte definierats av lagstiftaren. Tanken är att domstol och socialnämnd själva ska göra individuella bedömningar av vad som är det enskilda barnets bästa i en specifik situation. Vad som är det individuella barnets bästa ska fastställas genom en kombination av kunskap om det enskilda barnet (ett subjektivt perspektiv)²⁸ och kunskap grundad på vetenskap och vedertagen erfarenhet (ett objektiva perspektiv)²⁹. Det är emellertid domstolens respektive socialnämndens uppfattning, antaganden och bedömningar som till sist blir avgörande. Vad som är barnets bästa avgörs därmed i varje enskilt fall av den som ska fatta det beslut som rör barnet, utifrån en bedömning av de individuella förhållandena. Hänsyn måste då tas till barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling samt de kortsiktiga och långsiktiga effekterna för barnet.³⁰ Tidigare statistiska undersökningar och rättspraxis visar emellertid att domstolar ofta utgår från vissa presumtioner, det vill säga vissa givna utgångspunkter. De tre vanligaste presumtionerna är att barnet inte bör utsättas för miljöombyte utan starka skäl, att små barn, särskilt flickor, bör vara hos modern och äldre barn, särskilt pojkar, bör vara hos fadern samt att syskon inte bör skiljas åt.³¹

I förarbetena har det framhållits att bedömningen av vad som i ett enskilt fall är bäst för ett barn inte kan göras schablonmässigt utan måste bli beroende av omständigheterna i det särskilda fallet. För att lyckas med detta och för att barnets bästa ska kunna tillgodoses måste därför regelsystemet ge de rättstillämpande myndigheterna det utrymme som behövs för att de ska kunna beakta de individuella förhållandena och välja den lösning som bäst svarar mot behovet i det enskilda fallet.³²

Även om lagstiftaren valt att inte definiera begreppet barnets bästa ges vissa riktlinjer för bedömningen i en av föräldrabalkens övergripande bestämmelser 6 kap. 2 a §. Där sägs att ”Barnets bästa skall komma i främsta rummet vid avgörande enligt detta kapitel av alla frågor som rör vårdnad, boende och umgänge. Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet skall det fästas avseende särskilt vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Risken för att barnet utsätts för övergrepp, olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa skall beaktas”.

Denna allmänna regel om barnets bästa är en övergripande bestämmelse och övriga bestämmelser i detta kapitel tar sitt avstamp i den.³³ Även i barnkonventionens artikel 3 föreskrivs att vid alla åtgärder som rör barn, vare sig de vidtas av offentliga eller privata sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ, skall barnets bästa komma i främsta rummet.

²⁸ SOU 1997:116 Barnets bästa i främsta rummet – FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige, s. 78.

²⁹ SOU 1997:116 Barnets bästa i främsta rummet – FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige, s. 125–139.

³⁰ Prop. 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge, s. 104.

³¹ Ewerlöf, G, Sverne, T. Barnets bästa – Om föräldrars och samhällets ansvar. 4:e uppl. Norstedts Juridik AB, 2000, s. 70.

³² Prop. 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge, s. 35.

³³ Prop. 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge, s. 103.

Av den andra övergripande bestämmelsen 6 kap. 2 b § framgår att ”vid avgörande enligt detta kapitel av frågor som rör vårdnad, boende och umgänge skall hänsyn tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad.

Utöver de två övergripande bestämmelserna kan ledning till bedömningen av barnets bästa hämtas ur de två inledande paragraferna i 6 kapitlet i föräldrabalken. Där sägs att ”Barn har rätt till omvårdnad, trygghet och god fostran”. Barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling (6kap. 1 §). Det sägs också att det är vårdnadshavaren som ansvarar för att barnet får sina behov tillgodosedda, det vill säga det är vårdnadshavaren som ansvarar för att barnet får omvårdnad, trygghet och uppfostran samt skyddas mot olika former av kränkande behandling. I denna paragraf finns också förbudet mot aga. Vårdnadshavaren har också ansvar för barnets tillsyn vilket innebär ett ansvar för att barnet inte tillfogar sig själv eller andra skada. Enligt föräldrabalken 6 kap. 2 § ska barnets vårdnadshavare svara för att barnet får den tillsyn som behövs med hänsyn till dess ålder, utveckling och övriga omständigheter samt bevaka att barnet får tillfredsställande försörjning och utbildning.

Vårdnad, boende och umgänge

Vårdnad

Vårdnaden avser omsorgen om barnets personliga angelägenheter. Vem som ska ha vårdnaden om ett barn framgår av föräldrabalken 6 kap. 2 §. ”Barn står under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, om inte rätten har anförtrott vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.”

Att vara vårdnadshavare innefattar rätten och skyldigheten att sörja för barnets personliga omvårdnad, att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter, att ge barnet en uppfostran samt att företräda barnet utåt i sådana angelägenheter. Vårdnadshavaren ansvarar för att barnet får tillsyn, tillfredställande försörjning och utbildning. Denne har också enligt brottsbalken en straffsanktionerad skyldighet att hindra barnet från att begå brott.

Vårdnaden kan vara gemensam eller ensam. Om föräldrarna har gemensam vårdnad om ett barn ska de tillsammans utöva den bestämmanderätt som ingår i vårdnadsansvaret enligt föräldrabalken 6 kap. 13 §.³⁴ I teorin krävs det att föräldrarna fattar gemensamma beslut i frågor som rör barnet. I praktiken fattas dock beslut i vardagliga frågor såsom till exempel kläder, sovtider och fritidsaktiviteter av den förälder som för tillfället finns till hands.³⁵ I övrigt ska föräldrar med gemensam vårdnad besluta tillsammans i fråga om barnets angelägenheter. Detta stämmer överens med barnkonventionens artikel 18 som fastslår att båda föräldrarna har ett gemensamt ansvar för barnets uppfostran och utveckling. Barnets bästa ska för dem komma i främsta rummet. Konsekvensen av den gemensamma vårdnaden kan ibland bli att om vårdnadshavarna är oeniga så kan någon åtgärd inte komma till stånd eftersom det inte i de flesta frågor finns någon rättslig möjlighet att lösa en meningsskiljaktighet mellan vårdnadshavarna.

³⁴ Barnombudsmannen tolkar det som att föräldrarnas förmåga att samarbeta är en förutsättning för att gemensam vårdnad ska tilldelas föräldrarna.

³⁵ Prop. 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge, s. 55.

Domstol kan vägra att upplösa den gemensamma vårdsnaden eller döma till gemensam vårdnad även mot en förälders vilja men inte mot båda föräldrarnas vilja. Förutsättningen är att det är bäst för barnet att föräldrarna har gemensam vårdnad, men får inte beslutas schablonmässigt. I de fall där en förälder utsätter en familjemedlem för exempelvis våld, trakasserier eller annan kränkande behandling bör enligt förarbetena gemensam vårdnad mot en förälders vilja vara utesluten.³⁶ När gemensam vårdnad inte är det bästa för barnet kan domstolen döma till ensam vårdnad. I de fall där en förälder har ensam vårdnad om barnet får denne ensam besluta i de frågor som rör barnet.

Boende

Domstolen kan besluta angående barnets boende enligt föräldrabalken 6 kap. 14 a §. Avgörande för var barnet ska bo är vad som är bäst för barnet. Om föräldrarna har gemensam vårdnad kan domstolen besluta att barnet ska vara bosatt antingen hos en av föräldrarna eller bo växelvis hos båda föräldrarna. Växelvis boende kan beslutas mot en förälders vilja. I de fall domstolen förordnar om ensam vårdnad för en förälder ska barnet av naturliga skäl bo hos den förälder som har vårdsnaden. Beslutet om boende kan utöver avgörande av domstol fattas genom att föräldrarna, om de är överens, avtalar om var barnet ska bo. Avtalet ska gälla, om socialnämnden har godkänt det vilket nämnden ska göra om det som har överenskommit är till barnets bästa.³⁷

Umgänge

Barnet ska enligt föräldrabalken 6 kap. 15 § ha rätt till umgänge med den förälder som han eller hon inte bor tillsammans med. Umgänget är i första hand till för barnet och det är barnets intressen och behov som ska vara avgörande. Umgänget är inte en skyldighet för barnet utan endast en rättighet vilket är i linje med den grundläggande principen om barnets bästa.³⁸ En förälder har inte någon absolut rätt till umgänge med sitt barn.

Barnets rätt till umgänge framgår också av barnkonventionen. Enligt artikel 9 ska konventionsstaterna respektera rätten för det barn som är skilt från den ena av eller båda föräldrarna att regelbundet upprätthålla ett personligt förhållande till och direkt kontakt med båda föräldrarna, utom då detta strider mot barnets bästa.

Ansvar för att barnets behov av umgänge tillgodoses vilar på båda föräldrarna. Det gäller oavsett om föräldrarna har gemensam vårdnad eller inte. Ansvar består i att den förälder som barnet bor tillsammans med ska uppmuntra och underlätta för barnet att träffa den andra föräldern.³⁹ Ansvar innebär också en skyldighet för den förälder som barnet inte bor tillsammans med att träffa barnet och att medverka till att umgänge kommer till stånd.⁴⁰

Bedömningar av risken för att barnet far illa

Som sägs i föräldrabalken 6 kap. 2 a § 2 st. ska vid bedömningen av vad som är barnets bästa i tvister om vårdnad, boende och umgänge risken för att barnet utsätts för övergrepp, olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa beaktas (riskbedömning). Riskbedömningen ska fungera som ett skydd för barnet från en förälder som barnet av någon anledning inte bör eller kan ha en nära kontakt med. Det kan finnas olika skäl som talar för att

³⁶ 1997/98:LU12 Vårdnad, boende och umgänge, s. 30 f.

³⁷ Sådana avtal kan träffas även vad gäller vårdnad och umgänge.

³⁸ Prop. 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge, s. 60.

³⁹ Prop. 1981/82:168 Om vårdnad och umgänge, m.m., s. 74 och prop. 1990/91:8 Vårdnad och umgänge, s.61.

⁴⁰ Prop. 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge, s. 60.

gemensam vårdnad eller umgänge är förenat med en risk för att barnet far illa. Det kan till exempel vara om föräldern är dömd för övergrepp mot barnet eller om han eller hon missbrukar och barnet kan fara illa eller om föräldern har våldfört sig på en annan familjemedlem och det föranleder misstanke om att barnet i framtiden kan komma att fara illa. Frågan är hur stark eller påtaglig risken måste vara för att bryta den uttalade uppfattningen (presumtionen) att barnet har behov av en nära och god kontakt med båda sina föräldrar.

Det finns få uttalanden i förarbeten och doktrin om hur riskbedömningen ska göras och vilka kriterier som ska få betydelse vid bedömningen. Viss ledning ges i ett mindre antal uttalanden i förarbetena.

Redan i början av 80-talet diskuterades i förarbetena till föräldrabalken kring gemensam vårdnad som den bästa vårdnadsformen för barn i allmänhet. Man poängterade dock att en förälders motstånd mot gemensam vårdnad kunde bero på en strävan hos föräldern att skydda barnet mot att fara illa. Att motståndet kunde ha sin grund i sådana förhållanden som misshandel eller ständiga trakasserier från en makes sida är förhållanden som kan göra det svårt eller omöjligt med en vårdnadsform som förutsätter enighet i frågor som rör barnet. Det konstaterades att det var viktigt att inte generalisera dessa orsaker utan att vara lyhörd för föräldrarnas argument mot en sådan vårdnadsform.⁴¹

Under den första delen av 90-talet infördes den paragraf som innehåller riskbedömningen i föräldrabalken. Detta var flera år innan vårdnadsreformen genomfördes. Då framhölls att det inte behöver vara ställt utom allt rimligt tvivel att förhållanden kommer att inträffa som kan leda till att barnet far illa för att det skall inverka på beslutet om umgänge. "Det räcker med att det föreligger konkreta omständigheter som talar för att det finns en risk för det. Omständigheter som därvid kan spela in kan vara umgängesföräldrarnas allmänna attityd till våld, eventuella tidigare övergrepp, hotelser om övergrepp m.m. Också övergrepp som enbart är av psykisk natur måste beaktas."⁴²

I samband med vårdnadsreformen år 1998 fortsatte diskussionen om gemensam vårdnad som den vårdnadsform som i allmänhet kan anses vara till barnets bästa. Ett antal remissinstanser varnade för att reformen kunde innebära att föräldrar skulle tvingas ha gemensam vårdnad trots att en förälder gjort sig skyldig till våld mot någon inom familjen. I proposition 1997/98:7 sa man så här om dessa farhågor:

*"Som tidigare påpekats är det inte alltid till barnets bästa med gemensam vårdnad. De farhågor som framförts måste tas på allvar och en lagändring får inte medföra att det mer eller mindre schablonmässigt beslutas om gemensam vårdnad även mot den ena förälderns önskemål. Om den som motsätter sig gemensam vårdnad anför vägande skäl för sin ståndpunkt, är det ofta lämpligast att inte gå emot den personens vilja. Har motståndet sin grund i sådana förhållanden som misshandel eller trakasserier eller andra former av övergrepp från den andra förälderns sida, kan det vara bäst för barnet att den ena föräldern får ensam vårdnad. Det skall betonas att avgörandet alltid skall ske utifrån vad som är bäst för barnet."*⁴³

⁴¹ Prop. 1981/82:168 Om vårdnad och umgänge, m.m., s. 74 och prop. 1990/91:8 Vårdnad och umgänge, s. 61.

⁴² Prop. 1992/93:139 Om olovligt bortförande och andra övergrepp mot barn, s. 37.

⁴³ Prop. 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge, s. 50 f.

Vidare sades att till skillnad från tidigare när riskbedömning endast skulle göras i frågor om umgänge att den efter reformen också skulle tillämpas på frågor om vårdnad och boende.⁴⁴

I propositionen var det tydligt att gemensam vårdnad inte skulle vara utesluten i de fall där det hade förekommit våld inom familjen. Lagutskottet gjorde dock ett tydliggörande och uttalade:

”När det gäller tillämpningen av den föreslagna nya bestämmelsen om gemensam vårdnad vill lagutskottet därför särskilt understryka att lagändringen inte får medföra att det mer eller mindre schablonmässigt beslutas om gemensam vårdnad även mot en förälders önskemål. Om den som motsätter sig gemensam vårdnad anför vägande skäl för sin ståndpunkt, är det oftast lämpligast att inte gå emot den personens vilja. Har motståndet sin grund i sådana förhållanden som misshandel eller trakasserier eller andra former av övergrepp från den ena förälderns sida, torde det nämligen vara bäst för barnet att den ena förälder får ensam vårdnad. I propositionen anføres emellertid att övergrepp inom familjen inte alltid bör utesluta gemensam vårdnad och att detta som alltid blir beroende av en prövning i det enskilda fallet. Därför vill utskottet som sin mening framhålla att i de fall där den ena föräldern utsätter en familjemedlem för våld, trakasserier eller annan kränkande behandling, gemensam vårdnad mot en förälders vilja bör vara utesluten.”⁴⁵

Huvudregeln att gemensam vårdnad är bäst för barn i allmänhet fick genom lagutskottets uttalande, enligt Barnombudsmannens tolkning, ett undantag. När det har förekommit våld i familjen är ensam vårdnad i allmänhet bäst för barnet om en förälder motsätter sig gemensam vårdnad.

Domstolens utredningsskyldighet

Av föräldrabalken 6 kap. 19 § i framgår att rätten ska se till att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir tillbörligt utredda och innan rätten avgör ett mål om vårdnad, boende eller umgänge ska socialnämnden ges tillfälle att lämna upplysningar eller när det är nödvändigt verkställa en utredning. Rätten får fastställa riktlinjer för utredningen och bestämma en viss tid inom vilken utredningen ska vara slutförd. Den som verkställer utredning skall, om det inte är olämpligt, söka klarlägga barnets inställning och redovisa den för rätten. Barnet får höras inför rätten, om särskilda skäl talar för det och det är uppenbart att barnet inte kan ta skada av att höras.

Domstolens utredningsskyldighet innebär bland annat att domstolen ex officio (på eget initiativ) ska se till att alla omständigheter i fallet blir belysta. Detta eftersom barnet sällan självt höras i domstolen och barnet inte heller har en egen företrädare eller ett ombud som tar tillvara hans eller hennes intressen i tvisten.

Ett viktigt moment i bedömningar av barnets bästa är att barnet ges tillfälle att få komma till tals och därigenom får möjlighet att påverka sin situation. Denna rättighet finns både i svensk lag och i barnkonventionen. I föräldrabalken framhålls det särskilt att den som ska verkställa utredning om vårdnad, boende och umgänge ska kartlägga barnets inställning om det inte är olämpligt för barnet.

⁴⁴ Prop. 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge, s. 104 f.

⁴⁵ 1997/98:LU12 Vårdnad, boende och umgänge, s. 30 f.

Enligt föräldrabalken 6 kap. 2b § ska vid avgörande av frågor som rör vårdnad, boende och umgänge hänsyn tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad. Med detta markeras enligt förarbetena att barnets vilja inte endast är en omständighet att beakta vid bedömningen av barnets bästa utan ibland bör beaktas fristående. Frågor om vårdnad, boende och umgänge ska alltid avgöras efter vad som är bäst för barnet, som tidigare framhållits. Men man kan tänka sig situationer där det är mycket svårt att avgöra vad som är bäst för barnet och där barnets vilja bör så som fristående omständighet bli avgörande för domstolens ställningstagande.⁴⁶

Barnets rätt att komma till tals är en av grundprinciperna i barnkonventionen. Ett barn som är i stånd att bilda egna åsikter ska enligt artikel 12 tillförsäkras rätten att fritt få uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad. Syftet med artikeln är bland annat att barnet ska ges rätt och möjlighet till deltagande och inflytande. Det är dock viktigt att framhålla att barnet har en rätt att komma till tals men ingen skyldighet. Barnet ska inte tvingas att ta ställning till exempelvis var han eller hon vill bo.

Socialnämndens utredning

Domstolen har som sagt ansvar för att alla omständigheter blir tillbörligt utredda i mål om vårdnad, boende och umgänge. Det åligger domstolen att avgöra om det är tillräckligt att socialnämnden ges tillfälle att lämna upplysningar eller om ytterligare utredning behövs för att avgöra vad som är bäst för det barnet i det enskilda fallet. I praktiken är det socialnämnden som i de flesta av de, i denna studie, studerade fallen verkställer utredningen. Om utredningen är bristfällig kan domstolen begära att socialnämnden kompletterar densamma. I förarbetena betonas dock att ytterligare utredning efter en redan gjord utredning inte ska infordras slentrianmässigt.⁴⁷

Av Socialstyrelsens allmänna råd⁴⁸ (angående socialnämndens handläggning av frågor om vårdnad, boende och umgänge) framgår att socialnämnden har ett ansvar för att belysa situationen i familjen utifrån alla upptänkliga aspekter. ”Utredaren bör vara uppmärksam på sådant som tyder på till exempel missbruk, personlighetsstörning, psykisk sjukdom eller utvecklingsstörning hos någon av föräldrarna. Utredaren bör ställa frågor på ett sådant sätt att det kommer fram om det har förekommit våld, hot, kontroll eller andra kränkningar mellan föräldrarna. Om något tyder på sådana problem, bör utredaren ställa frågor om hur dessa har påverkat barnet, vad det har bevittnat och vad barnet självt eventuellt har blivit utsatt för. Utredaren bör ta reda på hur svårigheterna påverkar föräldrarnas omsorgsförmåga.”⁴⁹

Utredaren bör, med beaktande av eventuella riktlinjer från rätten, redovisa sin bedömning av till exempel om barnet kan fara illa, till exempel om föräldrarna har gjort sig skyldiga till våld eller andra övergrepp mot barnet eller den andra föräldern.⁵⁰ Det står därmed klart att det är både socialnämnden och domstolen som har ansvar för att ta reda på om våld har förekommit inom familjen, och hur det har påverkat och kommer att påverka barnet.

⁴⁶ Prop. 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge, s. 105.

⁴⁷ Prop. 1990/91:8, Vårdnad och umgänge, s. 65.

⁴⁸ Socialstyrelsens allmänna råd trädde i kraft under 2003 och de var därför inte aktuella för de utredningar som gjordes under år 2002 eller tidigare, vilka utgör underlag för den förevarande studien.

⁴⁹ Socialstyrelsen. Vårdnad, boende och umgänge. 2003, s. 237.

⁵⁰ SOSFS 2003:14 Socialstyrelsens allmänna råd om socialnämndens handläggning av vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge.

Analys av studerade fall

Inledning

Studien bygger som tidigare sagts på ett underlag bestående av 504 domar från tingsrätter i hela landet i mål om vårdnad, boende och umgänge. Vi har också gått igenom utredningar från socialnämnden i de fall där en sådan har gjorts i det aktuella målet. Barnombudsmannen har sorterat fram de domar med tillhörande utredning från socialnämnden som innehåller uppgifter från någon part att det har förekommit/förekommer våld inom familjen. 258 domar med 221 tillhörande utredningar från socialnämnden innehöll uppgifter om våld. I 203 av utredningarna från socialnämnden förekommer uppgifter om våld och motsvarande siffra i domarna är 219. Dessa har vi valt att analysera djupare utifrån vissa på förhand bestämda utgångspunkter. Vi har också gjort en statistisk undersökning utifrån materialet för att kunna visa på de mönster som finns samt för att tydliggöra och fördjupa analysen. Vi har främst analyserat hur ofta domstolen har dömt till gemensam vårdnad mot en förälders vilja när det finns uppgifter om våld i familjen.⁵¹ Även om huvudsyftet i studien har varit att granska vårdnadsavgöranden har vi också studerat hur domstolen har dömt i fråga om boende och umgänge eftersom det får stor betydelse för barnet hur dessa frågor löses.

Domar och socialnämnds utredningar har också analyserats utifrån om och i så fall hur domstol och socialnämnd har redovisat att de har gjort en riskbedömning enligt föräldrabalken 6 kap. 2 a §. När vi har analyserat domar och utredningar har vi utgått från lagstiftarens definition av en riskbedömning, utifrån den ledning som finns i föräldrabalken och dess förarbeten. Vi är medvetna om att de slutsatser som vi har dragit är utgående från vår uppfattning och därmed inte kan göra anspråk på total objektivitet. Bedömningen är präglad av läsarens uppfattning och referensram. För att tydliggöra hur en riskbedömning kan se ut och lyfta fram vad vi anser är ett bra exempel har vi nedan redovisat tingsrättens bedömning i ett mål i sin helhet.

Syftet med studien är inte att bedöma eller avgöra om domstolen har kommit fram till rätt domstol enligt Barnombudsmannens uppfattning i varje enskilt fall eftersom det inte ligger inom vårt uppdrag.

Barnombudsmannen vill i den här studien bland annat utreda om och i så fall hur domstol och socialnämnd gör riskbedömningar utifrån föräldrabalken 6 kap. 2 a §. Vi kan endast utgå från vad som har redovisats i domstolens domskäl. Därför används uttrycket att en riskbedömning inte görs när det inte har redovisats i domskälen.

De kriterier som vi har utgått från när vi bedömer om en riskbedömning har gjorts eller inte är för det första att domstolen har gjort en framtidsprognos. Riskerar barnet att fara illa i ett kort eller långt perspektiv? För det andra har vi analyserat om man vid riskbedömningen har tagit hänsyn till de kriterier som lagstiftaren har angett, det vill säga föräldrarnas allmänna attityd till våld, tidigare övergrepp, hotelser med mera. För det tredje har vi tittat på andra omständigheter som kan ha betydelse för att avgöra risken för att barnet far illa såsom till exempel besöksförbud, skyddade personuppgifter, polisanmälningar/anmäl-

⁵¹ Begreppet "mot en förälders vilja" innebär i den förevarande studien att en förälder motsätter sig gemensam vårdnad och yrkar endast ensam vårdnad.

ningar till socialnämnden etc. Vi har också tittat på om våldet som sådant har uppmärksamats av domstolen i domskälen i de fall där ingen riskbedömning görs.

Definition av riskbedömning

När en domstol ska ta ställning till frågor om vårdnad, boende och umgänge ska, enligt föräldrabalken 6 kap. 2 a §, barnets bästa komma i främsta rummet. Särskild vikt ska härvid fästas vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Emellertid ska, enligt samma bestämmelse, redan risken för att barnet utsätts för övergrepp eller annars far illa beaktas. Härvid krävs således inte att det ska vara ställt utom allt rimligt tvivel att förhållanden kommer att inträffa som kan leda till att barnet far illa för att det ska inverka på domstolens avgörande, utan det är tillräckligt att det föreligger konkreta omständigheter som talar för att en sådan risk är för handen.⁵²

I mål 01 uppger modern att hon har polisanmält fadern för fysiskt och sexuellt våld mot henne själv samt fysiskt våld mot barnen (9, 7, 6 och 4 år). Hon uppger vidare att barnen har varit illa av att de har bevittnat faderns våld mot henne. Modern och barnen lever på skyddad adress. Fadern är inte dömd för något brott riktat mot någon i familjen.

I utredningen som har utförts av en extern utredare på uppdrag av socialnämnden konstateras inledningsvis att barnen har utsatts för våld och hot under sin uppväxt och att de nu lever under skyddad adress. Vidare säger utredaren att:

”Barn har normalt sett, för att må bra, stort behov av tillgång till båda sina föräldrar [...] Även barn vars förälder förbrutit sig mot dem kan i någon mening ha behov av kontinuerlig kontakt med denne [...] Den viktigaste aspekten är dock barnets behov av skydd i samband med umgängets utövande [...] Behovet av skydd härrör ur risken för övergrepp, inte huruvida övergreppen lett till åtal eller inte [...] Jag har svårt att förstå hur umgänget skall gå till, ens med kontaktperson, utan att [moderns] och barnens bostadsort röjs. Det är att lägga för stort ansvar på [barnen] att hålla det hemligt. Inget av barnen har uttryckt någon önskan att träffa pappa.”

I tingsrättens domskäl sägs:

”[Modern] har såväl tidigare inför myndigheter och domstolar som vid huvudförhandlingen i förevarande mål redogjort för sina upplevelser under den tid parterna levde tillsammans samt under tiden därefter fram till det att hon och barnen flyttade till skyddad boende. Hon har härvid berättat om övergrepp mot såväl henne själv som barnen samt om den starka rädsla hon fortfarande känner inför [fadern].

[Fadern] har bestritt att han utövat någon form av våld mot, eller på annat sätt kränkt, vare sig [modern] eller de gemensamma barnen. Han har vidare anfört att han inte är intresserad av en fortsatt relation med [modern] och fullt ut accepterar att hon lever sitt eget liv.

Visserligen har ingen av de brottsmisstankar som funnits mot [fadern] i anledning av de påstådda övergreppen lett till åtals väckande. Det är inte heller tingsrättens uppgift i förevarande mål att bedöma huruvida [fadern] gjort sig skyldig till brott. Tingsrätten kan icke desto mindre konstatera att [modern] på ett trovärdigt sätt berättat om övergreppen mot henne och barnen och att hennes uppgifter till viss del vinner stöd av de vad [så!] som framkommit i samtal med barnen under socialtjänstens utredning i målet. Detta utgör enligt tingsrättens mening starka skäl att

⁵² Prop. 1992/93:139 Om olovligt bortförande och andra övergrepp mot barn, s. 28 f.

ifrågasätta [faderns] lämplighet som vårdnadshavare. Tingsrätten finner i vart fall ingen anledning att ifrågasätta att [modern] hyser en stark rädsla för [fadern]. Denna rädsla har bl.a. drivit henne att tillse att hon och barnen erhållit skyddat boende. Tingsrätten finner det uteslutet att parterna under dessa förhållanden skulle kunna samarbeta i frågor som rör barnen. Det finns inte heller någon omständighet som talar för att relationen mellan föräldrarna kommer att förbättras inom den närmaste framtiden. Med hänsyn till nu redovisade omständigheter bör vårdnaden om barnen anförtros åt [modern] ensam.

Vad avser förordnande om umgänge skall särskilt poängteras att detta i första hand är till för barnet och att det främst är barnets intresse och behov av umgänge som skall tillgodoses. Normalt sett har barn ett stort behov av umgänge med båda sina föräldrar och den förälder som barnet inte [så!] bor med har ett långtgående ansvar att tillse att ett fungerande umgänge med den andre föräldern kommer till stånd. Domstolen har dock att beakta riskerna för att barnet far illa av umgänge och väga in dessa vid sin bedömning.

I den av [stadsdelsnämnden] utförda umgängesutredningen har föreslagits att tingsrätten avstår från att fastställa något umgänge för barnen med [fadern]. Bedömningen grundar sig på att det med hänsyn till att [modern] och barnen lever med sekretesskyddad adress vore att lägga alltför stort ansvar på barnen att, med hänsyn till risken för att bostadsorten röjs vid kontakt med fadern, förordna om umgänge. Av umgängesutredningen framkommer vidare att barnen givit uttryck för viljan att inte träffa sin far.

Av tidigare utredningar framgår att samtliga de tre äldre barnen gett uttryck för rädsla för fadern och att de även känner av moderns rädsla för honom. Äldste sonen [...] har i samtal berättat att fadern vid tidigare umgängestillfälle frågat honom om var familjen bor. Han har vidare berättat att han är rädd för att fadern skall tvinga honom att berätta var de bor och att han inte tror att han kan hålla det hemligt om fadern frågar igen. Hans uppgifter i denna del stöds delvis av [ett vittne] som berättat om att fadern under umgänget ställt en fråga till [sonen] på "sitt språk" och att [sonen] därvid på svenska svarade att han "åkt dit med båt och tåg".

Som tidigare konstaterats finner tingsrätten ingen anledning att betvivla att [modern] är mycket rädd för [fadern]. [Fadern] har visserligen uppgett att han nu har för avsikt att lämna henne ifred. Det finns emellertid en uppenbar risk för att han, om han får kännedom om hennes och barnens adress, inte kommer att kunna avhålla sig från att uppsöka dem. Tingsrätten väger vid denna bedömning in att [fadern], trots att parterna separerat, kom hem till [modern] och barnen så gott som varje dag mellan separationen i september 1997 och april 2001 då de erhöll skyddat boende. Mot bakgrund härav och med hänsyn till tidigare redovisade uppgifter som lämnats av [äldste sonen] i samband med umgängesutredningen finns det, enligt tingsrätten, en överhängande risk för att [fadern], vid ett umgänge, kommer att försöka förmå barnen att berätta var de bor. Denna risk föreligger även vid ett umgänge med en kontaktperson närvarande. Att genomföra umgänge under rådande förhållanden skulle innebära ett orimligt stort ansvar för barnen och enbart risken att barnen skulle röja sin och moderns bostadsadress kommer i sig att förvärra [moderns] rädsla och försämra hennes möjligheter att ge barnen en lugn uppväxtmiljö.

Med beaktande av nu redovisade omständigheter finner tingsrätten att det finns en uppenbar risk att umgänge med fadern – med eller utan kontaktperson – kommer att medföra stora påfrestningar för barnen. Något umgänge skall därför, under förevarande omständigheter, inte fastställas."

Det ovanstående målet är intressant att studera ur flera aspekter. Domstolen och utredaren säger uttryckligen att man inte ska utreda om ett brott har begåtts, vilket också

är vad som framgår av förarbetena. I målet tydliggörs barnens upplevelser av våldet mot modern och barnens berättelser om våld tas upp som en faktor för att moderns uppgifter om våld inom familjen är trovärdiga. Vidare tar domstolen hänsyn till barnens framtida upplevelser av umgänge med fader. Det framhålls av domstolen och utredaren att umgänget är till för barnen. Där vägs in hur barnen kommer att tvingas ta ansvar för att den skyddade adressen inte röjs vilket domstolen anser kommer att medföra stora påfrestningar för barnen.

Generella statistiska fakta om det studerade materialet

Det genomgångna materialet är stort och ibland svårt att överblicka. För att visa på de mönster som vi har sett har Barnombudsmannen tagit fram ett statistiskt underlag. Statistiken bidrar också till att tydliggöra analysen och göra materialet överskådligt. Varje dom från domstol respektive utredning från socialnämnd har försetts med en blankett där vissa frågeställningar har besvarats. Utifrån dessa blanketter har sedan en statistik-sammanställning gjorts. Den statistiska sammanställningen och de kriterier som legat till grund för sammanställningen kan läsas i bilaga 1. Här följer en sammanfattning av resultaten.

På grund av avrundningar till heltal kan summan avvika något från 100 procent.

De redovisade siffrorna rör samtliga 258 mål där uppgifter om våld förekommer någonstans i socialnämndens utredning eller domstolens dom. Senare följer statistik där våldet förekommer specifikt i utredning eller dom. Där är inte den totala summan 258 mål utan något lägre, eftersom det inte i alla mål förekommer uppgifter om våld både i utredning och dom.

Bakgrund

I 221 av de 258 studerade målen (86 procent) finns utredning från socialnämnd i fråga om vårdnad, boende och/eller umgänge.

Det som parterna tvistar om är vanligen enbart vårdnaden (24 procent). Näst vanligast är att parterna tvistar om vårdnad, boende och umgänge (23 procent). Det är också relativt vanligt förekommande att parterna tvistar om vårdnad och umgänge (20 procent) samt vårdnad och boende (11 procent). Det är inte särskilt vanligt att tvisten rör enbart boendet (8 procent) eller enbart umgänget (8 procent). Det minst vanligt förekommande är att man tvistar om boende och umgänge i kombination (6 procent).

Vi har tagit reda på vilken vårdnadsform som parterna hade innan tvisten gick till domstol.⁵³ Det vanligaste var att parterna hade gemensam vårdnad innan tvisten (67 procent). Modern hade ensam vårdnad i 30 procent av fallen och fadern hade vårdnaden ensam i 3 procent av fallen. I ett mål gick det ej att utläsa av handlingarna vad den tidigare vårdnadsformen hade varit.

Antal barn i underlaget som är föremål för tvist är 408 stycken. Barnen som ingår i studien är mellan 1 och 17 år. Majoriteten av barnen är i åldern 5–12 år när tvisten avgörs i domstol. När det gäller könet på barnen som tvisten rör är det jämnt fördelat mellan pojkar och flickor när det gäller barn ett och barn två. När det gäller familjer med tre eller fyra barn var det vanligare att de yngsta barnen var flickor än pojkar.

⁵³ Här har även interimistiska beslut beaktats.

De flesta tvisterna rör ett barn (55 procent). Det näst vanligaste är att tvisten rör två barn (34 procent), medan det är ovanligt att tvisten rör tre eller fyra barn. Det finns inget fall där tvisten rör fler än fyra barn.

Uppgifter om våld i socialnämndens utredning

När det gäller frågan om vem som för fram uppgifter om våld i socialnämndens utredning är det vanligast att det är modern (70 procent). I 16 procent av fallen är det både modern och fadern. I 8 procent av fallen är det fadern. I övriga utredningar (6 procent) är det ingen av parterna som för fram uppgifter om våld utan någon annan såsom exempelvis socialsekreteraren, barnet(n) eller någon anhörig.

Vi har undersökt i hur många av socialnämndens utredningar det framgår att någon av föräldrarna är dömda för brott mot en familjemedlem. Av utredningarna framgår att det finns en fällande dom i brottmål angående våld inom familjen mot en eller båda föräldrarna i 18 procent. I 3 procent av utredningarna har åtal väckts mot någon av föräldrarna. I 80 procent av utredningarna finns inga uppgifter om att en av föräldrarna eller båda är dömda för något brott mot en familjemedlem.⁵⁴

Uppgifter om våld i domstolens dom

När det gäller frågan om vem som för fram uppgifter om våld i målet är det vanligast att det är modern (72 procent). I 13 procent av fallen är det både modern och fadern och i 11 procent av målen fadern. I 4 procent av målen är det någon annan såsom till exempel ett vittne.

Vi har undersökt i hur många domar det framgår att någon eller båda föräldrarna är dömda för något brott mot en person i familjen. I 27 procent av målen framgår det att en eller undantagsvis båda föräldrarna är dömda för brott mot någon i familjen. Vanligast är att den ena föräldern är dömd för misshandel av den andra föräldern. I 2 procent av målen har åtal väckts mot en förälder. I den siffran finns både brottmålsprocesser som inte är slutligt avgjorda samt brottmålsprocesser som har lett till ett frikännande. I 71 procent av domarna finns inga uppgifter om att någon av föräldrarna är dömda för brott mot en person i familjen.

Riskbedömning i socialnämndens utredning

Ett av syftena med denna studie har varit att ta reda på om socialnämnderna redovisar om och hur de bedömer risken för att barnet far illa enligt föräldrabalken 6 kap. 2 a §, när det förekommer uppgifter om våld i familjen. I 21 procent av socialnämndernas utredningar görs en riskbedömning. I 15 procent av utredningarna görs delvis en riskbedömning. Det kan innebära att utredaren gör en riskbedömning utifrån till exempel vårdnaden men inte uttryckligen utifrån umgänget. Det kan också vara så att utredaren gör en riskbedömning utifrån att uppgifter förekommer angående våld mot barnet men att man bortser från uppgifter om våld mot en förälder. I 65 procent av utredningarna görs ingen riskbedömning utifrån uppgifter att det har förekommit eller förekommer våld inom familjen.

⁵⁴ Att det inte redovisas i dom och utredning om en person är dömd för våld mot någon i familjen behöver inte betyda att ingen av föräldrarna är dömd för sådant brott. Det kan av någon anledning ha utelämnats eller det kan vara okänt för utredare och domstol.

Riskbedömning i domstolens dom

Vi har också granskat om det i domstolen har gjorts en riskbedömning. I 13 procent av domarna har en riskbedömning gjorts. I 16 procent av domarna har en riskbedömning delvis gjorts, vilket kan innebära att domstolen gör en riskbedömning utifrån till exempel vårdnaden men inte umgänget. Det kan också vara så att domstolen gör en riskbedömning utifrån att uppgifter har förekommit angående våld mot en förälder men att man bortser från uppgifter om våld mot barnet eller vice versa. En riskbedömning saknas i 71 procent av domarna.

Barnombudsmannen har utgått från en definition av vad som är en riskbedömning byggd på lagstiftning och förarbeten. Domstol och socialnämnd kan ha olika uppfattningar om hur riskbedömningen ska göras. Bilden av riskbedömningar kan därför tydliggöras genom en redovisning av i vilka fall som respektive instans har diskuterat våldet överhuvudtaget. I 46 procent av socialnämndens utredningar tas uppgifter om våld upp och diskuteras av utredaren. I 53 procent av utredningarna diskuteras inte uppgifterna om våld överhuvudtaget.

I 48 procent av domarna diskuterar domstolen uppgifter om våld. I den siffran ligger även de mål där en riskbedömning görs. Diskussion om våldet saknas i domskälen i 52 procent av målen där uppgifter om våld förekommer.

Vårdnadstvister

I 199 fall av 258 i materialet rör tvisten vårdnaden samtidigt som det förekommer uppgifter om våld någonstans i socialnämndens utredning eller domstolens dom. I dessa fall är det vanligt att domstolen dömer till gemensam vårdnad (50 procent). Det är också vanligt att modern får vårdnaden ensam (42 procent), medan det är ovanligt att fadern får ensam vårdnad om barnet eller barnen (8 procent). I 1 procent av fallen flyttas vårdnaden över till familjehemsföräldrar.

Boendetvister

I 113 fall av 258 i materialet rör tvisten boendet samtidigt som det förekommer uppgifter om våld någonstans i socialnämndens utredning eller domstolens dom.⁵⁵ När det gäller boendet är det vanligast att domstolen beslutar att barnet ska bo hos modern (60 procent). I 26 procent av målen beslutas att barnet ska bo hos fadern. I 6 procent av målen döms växelvis boende ut. I 8 procent av målen beslutas det om någonting annat till exempel att ett av barnen ska bo hos modern och det andra hos fadern.

Umgängstvister

I 156 fall av 258 i materialet rör frågan umgänget samtidigt som det förkommer uppgifter om våld någonstans i socialnämndens utredning eller domstolens dom. När det gäller umgänget är det vanligast att umgänge döms ut mellan fadern och barnet/barnen (47 procent). Det näst vanligaste är att fadern tilldöms umgänge med barnet i närvaro av kontaktperson (26 procent). I 25 procent av dessa mål ska kontaktpersonen medverka endast vid hämtning och lämning av barnet. I 11 procent av målen utdöms umgänge mellan modern och barnet/barnen. I 10 procent av målen nekar domstolen till att döma ut begärt umgänge överhuvudtaget. Det är relativt ovanligt att modern tilldöms umgänge med

⁵⁵ I dessa mål kan även vårdnaden vara föremål för prövning. Det kan dock konstateras att domstolen bara har möjlighet att besluta angående barnets boende om vårdnaden är gemensam.

barnet i närvaro av kontaktperson (4 procent). I 1 procent av målen döms det till någon annan typ av umgänge till exempel att modern ska ha umgänge med det ena barnet, medan fadern ska ha umgänge med det andra barnet.

Förhållandet mellan socialnämndens rekommendationer och domstolens beslut

Vi har undersökt om domstolen tar hänsyn till vad socialnämnden har rekommenderat angående vårdnad, boende och umgänge. I 32 procent av de 221 fall där en utredning från socialnämnden finns har utredningen inte utmynnat i någon rekommendation varför domstolen har avgjort frågan självständigt. I 57 procent av de fall där socialnämnden har givit en rekommendation har domstolen dömt efter rekommendationen. I 24 procent av fallen har domstolen delvis tagit hänsyn till utredarens rekommendationer. Det rör sig om situationer där domstolen är överens med utredaren exempelvis vad gäller vårdnaden men inte vad gäller boendet och umgänget. I 18 procent av fallen har domstolen inte alls tagit hänsyn till utredarens rekommendationer.

Vem lämnar uppgifter om våld

I de av socialnämndens utredningar och de domar som innehåller uppgifter om våld är uppgifter om våld mot den ena föräldern de vanligast förekommande (71 procent respektive 73 procent). Det näst vanligaste är att uppgifterna rör våld mot barnet (i utredning 47 procent, i dom 46 procent). I 18 procent av målen förs uppgifter om sexuella övergrepp mot barnet fram. Mer ovanligt är det att uppgifterna rör fysiskt våld mot någon annan i familjen eller sexuella övergrepp mot en förälder.

Specifika statistiska fakta om materialet

Vårdnadstvister

Totalt finns det 169 fall där uppgifter om våld förekommer i domstolens dom när tvisten rör vårdnaden.⁵⁶ Av dessa mål leder 83 fall (49 procent) till gemensam vårdnad, medan modern får vårdnaden ensam i 72 fall (cirka 43 procent). I 14 fall (8 procent) får fadern ensam vårdnad. Om modern uppger att det har förekommit våld får föräldrarna gemensam vårdnad i 56 fall av 123. I 61 fall får modern ensam vårdnad, medan fadern ensam får vårdnaden i 6 fall av 123. När fadern uppger våld får parterna gemensam vårdnad i 12 fall av 19, modern ensam vårdnad i 2 fall och fadern ensam vårdnad i 5 fall. När båda uppger att det förekommer våld mot någon i familjen får parterna gemensam vårdnad i 13 fall av 23. Modern får ensam vårdnad i 8 fall och fadern ensam vårdnad i 2 fall av 23. När ingen av parterna uppger våld utan någon annan gör det dömer domstolen till gemensam vårdnad i 2 fall av 4 samt ensam vårdnad för modern i ett fall. Fadern tilldöms vårdnaden ensam i ett fall.

Vi har undersökt om det får konsekvenser för bedömningen att det finns en fällande dom i en brottmålsprocess mot någon av föräldrarna i anledning av brott mot någon i familjen. Det är 42 fall av totalt 169 som är relevanta det vill säga där vårdnaden är tvistig och det finns en fällande dom i brottmål mot en av föräldrarna angående brott mot någon i familjen. I dessa mål får parterna gemensam vårdnad i 18 fall (43 procent) medan modern får ensam vårdnad i 23 fall (55 procent). Fadern får ensam vårdnad i 1 fall (2 procent).

⁵⁶ Den här statistiken utgår från de fall där det av domen framgår att någon av parterna, eller i undantagsfall någon annan, framför att det har förekommit våld inom familjen. Det totala antalet fall där vårdnaden är tvistig är större eftersom det i ett mindre antal fall förekommer uppgifter om våld endast i utredningen.

I en djupare analys av de 42 fallen kan följande noteras. Om modern uppger våld och det finns en fällande dom mot fader angående brott mot någon i familjen får parterna gemensam vårdnad i 12 fall av 32 (38 procent). Modern får ensam vårdnad i 19 fall av 32 (59 procent) och fadern får ensam vårdnad i 1 fall av 32 (3 procent). När fadern uppger våld dömer domstolen till gemensam vårdnad i 2 fall av 3 och ensam vårdnad för modern i 1 fall av 3. I de fall där båda parterna uppger våld och det finns fällande dom i brottmål mot en av föräldrarna (företrädesvis fadern) eller båda föräldrarna, dömer domstolen till gemensam vårdnad i 3 fall av 6 (50 procent) och till ensam vårdnad för modern i 3 fall (50 procent).⁵⁷

I 122 fall förekommer uppgifter om våld inom familjen utan att det stöds av en fällande dom i brottmål. Då har domstolen dömt till gemensam vårdnad i 62 fall (51 procent) och ensam vårdnad till den ena av föräldrarna i 60 fall (49 procent).

Boendetvister

I 94 fall i materialet rör frågan boende samtidigt som det förekommer uppgifter om våld i domstolens dom. När modern uppger våld blir boendet hos modern i 35 fall av 60 (58 procent). I 16 fall av 60 (27 procent) blir boendet hos fadern medan domstolen dömer att barnets ska bo växelvis hos föräldrarna i 4 fall av 60 (7 procent). I övriga mål blir lösningen någonting annat som exempelvis att det ena barnet ska bo hos fadern och det andra hos modern. När fader uppger våld blir boendet hos modern i 8 fall av 14 (57 procent) och hos fadern i 4 fall av 14 (29 procent). Växelvis boende beslutas inte i något fall och i 2 fall väljs en annan lösning exempelvis splittring av syskonen. När båda föräldrarna uppger att det har förekommit våld inom familjen beslutas om boende hos modern i 13 fall av 18 (72 procent) och hos fadern i 4 fall av 18 (22 procent). I ett fall beslutas om något annat såsom splittring av syskonen. När det inte är parterna som uppger våld utan någon annan exempelvis barnet ska barnet ha sitt boende hos modern i ett fall och hos fadern i ett fall.

Av de 94 fall där boendet var frågan finns 18 fall där en fällande dom i brottmål finns mot endera föräldern angående brott mot någon i familjen. När modern uppger våld och det finns en fällande dom mot fadern som bekräftar våldet blir boendet hos modern i 6 fall av 12 (50 procent). I 2 fall av 12 (17 procent) blir boendet hos fadern och i 2 fall (17 procent) blir domslutet växelvis boende. I 2 fall dömer domstolen att syskonen ska splittras. I det enda fall där fadern uppger våld och modern är dömd för våld mot en familjemedlem blir boendet hos fadern. I övriga fall där båda eller någon annan uppger våld blir boendet hos fadern i 4 fall av 5 (80 procent) och hos modern i 1 fall (20 procent).

När det inte finns någon fällande dom i brottmål och modern uppger att det har förekommit våld inom familjen blir barnets boende hos modern i 27 fall av 46 (59 procent) och i 14 fall av 46 (30 procent) hos fadern. I 2 fall dömer domstolen till växelvis boende och i 3 fall en annan lösning såsom splittring av syskonskaran.

När fadern uppger våld och det saknas fällande dom i brottmål mot modern får barnet sitt boende hos modern i 8 fall av 13 (62 procent). I 3 fall av 13 blir barnets boende hos fadern och i 2 fall väljs någon annan lösning såsom splittring av syskonskaran.

⁵⁷ Det förevarande stycket är en specificering av det föregående stycket.

Umgängestvister

I totalt 139 fall som rör umgänge finns uppgifter om våld i domstolens dom.⁵⁸ I dessa mål döms umgänge mellan modern och barnet ut i 15 fall (11 procent). Umgänge mellan fadern och barnet döms ut i 65 fall (47 procent). Umgänge med kontaktperson för modern döms ut i 5 fall (4 procent) och motsvarande för fadern i 37 fall (27 procent). I 15 fall (11 procent) döms inget umgänge ut överhuvudtaget.

Om det är modern som uppger våld från fadern när frågan rör umgänge får modern umgänge med barnet i 10 fall av 105 (10 procent). Umgänge mellan fadern och barnet döms ut i 49 fall av 105 (47 procent). Modern får umgänge med kontaktperson i 2 fall (2 procent) och fadern får umgänge med kontaktperson i 33 fall (31 procent). I 10 fall döms inte yrkat umgänge ut överhuvudtaget vilket motsvarar 10 procent. När fadern uppger våld från modern får modern umgänge i 3 fall av 12 (25 procent). Fadern får umgänge i 3 fall (25 procent) och modern får umgänge med kontaktperson i ett fall. I 4 fall (33 procent) döms inget umgänge ut överhuvudtaget. När båda föräldrarna eller någon annan uppger att det har förekommit våld från den andra förälder är det vanligast att fadern får umgänge. Näst vanligast är att fadern får umgänge med kontaktperson.

Vi har undersökt om det får konsekvenser för bedömningen att det finns en fällande dom från en brottmålsprocess mot någon av föräldrarna i anledning av brott mot någon i familjen. Av de 139 fall som rör umgänge och där det förekommer uppgifter om våld är dessa uppgifter styrkta genom en brottmålsdom i 41 fall (29 procent). När dom i brottmål finns angående våld inom familjen döms umgänge med kontaktperson ut i 15 fall av 41 vilket motsvarar 37 procent. I 3 fall av 41 (7 procent) döms inget umgänge ut överhuvudtaget. I övriga fall (56 procent) döms oövervakat umgänge ut. När en fällande dom i brottmål inte finns döms umgänge med kontaktperson ut i 26 fall av 94 (28 procent). I 11 fall döms inget umgänge ut överhuvudtaget (12 procent).

När det är modern som uppger att våld har förekommit och fadern är dömd för brott mot någon i familjen får modern umgänge i ett fall och fadern i 12 fall. I 14 fall får fadern umgänge med kontaktperson och i 3 fall döms inget umgänge ut överhuvudtaget. När fadern uppger våld får modern umgänge i 2 fall och fadern i 1 fall. Övriga siffror är för små för att ge ett underlag för analys.

Riskbedömning i socialnämndens utredning

Vi har studerat hur ofta socialnämnden gör riskbedömningar. I 203 av de 221 studerade utredningarna förekommer uppgifter om våld i utredningen. I 36 fall finns det fällande dom i brottmål angående våld inom familjen. När det finns en fällande dom i brottmål görs riskbedömning i 13 fall av 36 (36 procent) och delvis i 10 fall av 36 (28 procent). Sammanlagt görs därmed riskbedömning i någon form i 64 procent av fallen. En riskbedömning saknas i 36 procent av fallen.

När det inte finns någon fällande dom mot en förälder angående våld inom familjen görs riskbedömningar i 27 fall av 161 (17 procent) och delvis i 19 fall av 161 (12 procent). Sammanlagt görs därmed riskbedömning i någon form i 29 procent av fallen. En riskbedömning saknas i 72 procent av fallen. När det har väckts åtal mot någon av föräldrarna angående våld inom familjen görs riskbedömningar helt eller delvis i 3 fall av 5 (60 procent) medan en riskbedömning saknas i 2 fall av 5 (40 procent).

⁵⁸ Det bör noteras att barnet bor hos den förälder som inte har umgänge med barnet.

Riskbedömning i domstolens dom

När motsvarande studie görs angående uppgivet våld i domstol är antalet fall 217. Av dessa finns en fällande dom i brottmål i 58 fall. I 154 fall saknas fällande dom i brottmål. I 5 fall finns åtal för brott mot någon i familjen. Av de 58 fall där fällande dom i brottmål finns görs riskbedömning i 13 fall (22 procent) och delvis i 12 fall (21 procent). I 33 fall av 58 (57 procent) saknas en uttrycklig riskbedömning. När det gäller mål där en fällande dom i brottmål inte finns gör domstolen riskbedömning i 16 fall av 154 (10 procent) och delvis i 21 fall av 154 (14 procent). En riskbedömning saknas i 117 fall av 154 (76 procent). När det har väckts åtal mot någon av föräldrarna angående våld inom familjen görs ingen riskbedömning i de 5 aktuella fallen.

Betydelse av barnets ålder för riskbedömning i socialnämndens utredning

Vi har också studerat hur barnens ålder får betydelse för om en riskbedömning görs i de 203 utredningar som innehåller uppgifter om våld. När det gäller riskbedömning i socialnämndens utredning för de yngsta barnen 1–5 år redovisas riskbedömningar i 7 fall av 44 (16 procent).⁵⁹ En riskbedömning görs delvis i 12 fall av 44 (27 procent). En riskbedömning saknas i 25 fall av 44 (57 procent). Vad gäller åldersgruppen 6–9 år görs riskbedömningar i 21 fall av 81 (26 procent) samt delvis i 8 fall av 81 (10 procent). En riskbedömning saknas i 52 fall av 81 (64 procent). När det gäller barn 10–12 år är siffrorna jämförbara med den tidigare åldersgruppen. Riskbedömningar görs helt eller delvis i 18 fall av 50 (36 procent). Riskbedömning saknas i 32 fall av 50 (64 procent). I åldersgruppen 13–17 år görs riskbedömningar i lägre utsträckning än i de yngre åldersgrupperna. Av 28 fall görs riskbedömning helt eller delvis i 6 fall vilket motsvarar 21 procent. En riskbedömning saknas i 22 av fallen (79 procent).

Betydelse av barnets ålder för riskbedömning i domstolens dom

När det gäller riskbedömningar utifrån barnens ålder i domstol för de yngsta barnen 1–5 år görs riskbedömningar helt eller delvis i 14 fall av 50 (28 procent). En riskbedömning saknas i 36 fall av 50 (72 procent). För åldersgruppen 6–9 år redovisas riskbedömningar i 13 fall av 85 (15 procent) och delvis i 10 fall av 85 (12 procent). En riskbedömning saknas i 62 fall av 85 (73 procent). I gruppen 10–12 år redovisas riskbedömningar i 5 fall av 53 (9 procent) och delvis i 10 fall av 53 (19 procent). I 72 procent av målen saknas en riskbedömning. I den äldsta åldersgruppen 13–17 år görs riskbedömningar i 16 procent av fallen och delvis i 19 procent av fallen. I 65 procent av fallen saknas en riskbedömning.

⁵⁹ Denna siffra rör vad som kallas barn 1 i studien. Det är det äldsta barnet i familjen. Vanligen görs riskbedömningar i förekommande fall för samtliga barn som tvisten rör, alternativt inte för något barn.

Resultat från studien

Inledning

Inledningsvis kan sägas att i detta kapitel refereras ett mindre antal mål (dom och/eller socialnämnds utredning) mer eller mindre utförligt. Syftet med referaten är inte att Barnombudsmannen ska kommentera eller ha synpunkter på domstolens domslut. Vi kan inte och har inte heller för avsikt att bedöma om slutsatser och domslut är korrekta. Det vi vill visa och förtydliga med referaten är hur resonemang kan se ut i olika situationer. Av de här nämnda orsakerna har vi inte alltid refererat hela målet och ibland har vi utelämnat de slutsatser som domstolen och socialnämndens utredare har kommit fram till. Barnombudsmannen vill också tillägga att studien utgår från 258 mål och de är alla med som underlag för den statistik som presenteras. Det har dock inte varit möjligt att referera alla mål utan de som återfinns nedan och i bilaga 3 har vi ansett vara de som tydliggör bilden av den problematik vi vill beskriva.

Bakgrund

Vi har utgått från 504 tingsrättsdomar med tillhörande utredningar från socialnämnden från år 2002. I 258 fall förekommer uppgifter om våld. Studien bygger på de 258 fall som innehåller uppgifter om våld.

Det är vanligen modern (72 procent) som för fram uppgifter om att det har förekommit eller förekommer våld inom familjen. I 13 procent av fallen är det både modern och fadern och i 11 procent av målen fadern. I 4 procent av målen är det någon annan såsom till exempel socialsekreteraren eller ett vittne.

De uppgifter som förs fram angående våld inom familjen rör oftast våld mot den ena föräldern (73 procent). Det näst vanligaste är att uppgifterna rör våld mot barnet (46 procent). I 18 procent av målen förs uppgifter om sexuella övergrepp mot barnet fram.

Twisterna rör sammanlagt 408 barn som är mellan 1 och 17 år. De flesta barn är mellan 5 och 12 år när tvisten avgörs i domstol.

Det som parterna tvistar om är vanligen enbart vårdnaden (24 procent) alternativt vårdnad, boende och umgänge (23 procent). Det är också relativt vanligt förekommande att parterna tvistar om vårdnad och umgänge (20 procent) samt vårdnad och boende (11 procent). Det är inte särskilt vanligt att tvisten rör enbart boendet (8 procent) eller enbart umgänget (8 procent). Det minst vanligt förekommande är att man tvistar om boende och umgänge i kombination (6 procent).

Tvister om vårdnad när det förekommer uppgifter om våld

När vårdnadsreformen genomfördes år 1998 betonades att gemensam vårdnad i de allra flesta fall var att anse som den bästa vårdnadsformen för de flesta barn. Enligt förarbetena var syftet med gemensam vårdnad att främja goda förhållanden mellan barnet och båda föräldrarna. Ett gemensamt rättsligt ansvar ansågs många gånger kunna bidra till det. Men samtidigt betonades att det fanns situationer där ensam vårdnad var att föredra framför

gemensam vårdnad, bland annat nämndes att det kunde röra sig om situationer där en förälder hade gjort sig skyldig till våld mot en familjemedlem.⁶⁰

Att ha gemensam vårdnad om ett barn innebär att föräldrarna ska samarbeta i alla frågor av större betydelse för barnet. Det är tydligt utifrån det tidigare har sagts att lagstiftarens syfte med vårdnadsreformen inte var att gemensam vårdnad alltid skulle anses vara det bästa för det enskilda barnet utan att bedömningar skulle göras från fall till fall. Det var också tydligt från lagstiftarens sida att det inte var föräldrarnas intressen som skulle beaktas vid avgörande av vårdnadstvister utan barnets.⁶¹

I förarbetena till vårdnadsreformen poängterades att gemensam vårdnad mot en förälders vilja skulle beslutas efter noggrant övervägande och inte fick ske schablonmässigt. Lagutskottet gick så långt som att säga att gemensam vårdnad mot en förälders vilja när det har förekommit våld inom familjen bör vara utesluten. Men hur ser tillämpningen ut på det här området fyra år efter reformens genomförande? Hur ofta dömer domstolar till gemensam vårdnad när en förälder är dömd för våldsbrott mot någon familjemedlem? Hur ofta döms det till gemensam vårdnad när uppgifter om våld förekommer i tvisten?

I de mål där uppgifter om våld refereras i domstolens dom döms till gemensam vårdnad mot en förälders vilja i 49 procent av fallen och i 51 procent av fallen till ensam vårdnad för någon av parterna.⁶² Om man utgår från hela materialet det vill säga samtliga mål där uppgifter om våld refereras någonstans i socialnämndens utredning eller domstolens dom döms till gemensam vårdnad i 50 procent av fallen och ensam vårdnad i 50 procent.

I de fall som har utgjort jämförelsematerial till den här studien, det vill säga de mål som har avgjorts efter huvudförhandling men där inga uppgifter om våld förekommer, dömer domstolen till gemensam vårdnad i ungefär 40 procent av fallen.⁶³ Procentuellt sett dömer domstolen därmed till gemensam vårdnad oftare i de fall där uppgifter om våld förekommer.

Vi har undersökt om det får konsekvenser för bedömningen att det finns en fällande dom från en brottmålsprocess mot någon av föräldrarna i anledning av brott mot någon i familjen. Det är 42 fall som är relevanta, det vill säga där vårdnaden är tvistig och det finns en fällande dom i brottmål mot en av föräldrarna angående brott mot någon i familjen. I dessa mål får parterna gemensam vårdnad i 18 fall (43 procent) medan modern får ensam vårdnad i 23 fall (55 procent). Fadern får ensam vårdnad i 1 fall.

Om modern uppger våld och det finns en fällande dom angående brott mot någon i familjen får parterna gemensam vårdnad i 12 fall av 32 (38 procent). Modern får ensam vårdnad i 19 fall av 32 (59 procent) och fadern får ensam vårdnad i 1 fall av 32 (3 procent). När fadern uppger att det har förekommit våld dömer domstolen till gemensam vårdnad i 2 fall av 3 och ensam vårdnad för modern i 1 fall av 3. I de fall där båda parterna uppger att det har förekommit våld och det finns fällande dom i brottmål mot en av föräldrarna eller båda föräldrarna, dömer domstolen till gemensam vårdnad i 3 fall av 6 (50 procent) och till ensam vårdnad för modern i 3 fall (50 procent).

⁶⁰ Prop. 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge s. 49.

⁶¹ Prop. 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge s. 49.

⁶² Siffrorna avser mål där uppgifter om våld förs fram i målet, men inte återfinns i socialtjänstens utredning.

⁶³ Jämförelsematerialet är ungefär lika stort som det förevarande.

Det är intressant att notera vilka omständigheter som föreligger i de fall där ensam vårdnad döms ut och om det finns något mönster i domstolarnas resonemang. Det är svårt att dra några generella slutsatser kring vad som i materialet har gjort att domstolen i ungefär hälften av fallen har beslutat om ensam vårdnad för en förälder. En omständighet som vi kan urskilja som kan få betydelse för bedömningen att en förälder ska ha ensam vårdnad är föräldrarnas vilja att låta barnet få stöd och hjälp när barnet har behov utav det. Det kan till exempel röra sig om situationer där barnet är i behov av en placering utanför det egna hemmet under en tid och den ena föräldern är villig att gå med på en sådan lösning. Den förälder som medger att barnets behov tillgodoses kan förordnas som ensam vårdnadshavare för att en placering ska komma till stånd. Föräldrarnas samarbetsförmåga är också en viktig faktor som bedöms. I de flesta fall där ensam vårdnad döms ut, är det på grund av att föräldrarna inte kan samarbeta eftersom de har en svår och djup konflikt. Vissa domstolar resonerar kring om en förälder känner rädsla för den andra föräldern och hur det påverkar dennes föräldraskap. Sammankopplat med detta diskuteras om en förälder har förmåga att skydda barnet mot den andra förälderns beteende. I ett antal fall diskuteras också om en förälder är en risk för barnet eller den andra föräldern genom sitt beteende. Domstolarna diskuterar också i ett mindre antal fall hur det påverkar barnet att en förälder ljuger/överdriver i fråga om att våld har förekommit.

Barnombudsmannen anser att den statistik som redovisats ovan tyder på att de uppgifter om våld som framförs inte alltid beaktas när domstolen avgör vårdnadstvister. En av orsakerna till detta kan vara att domstolen inte alltid ser hur vårdnaden som sådan är kopplad till risken för att barnet far illa. Domstolarna utgår sällan från att ensam vårdnad är det bästa för barnet när det förekommer uppgifter om våld inom familjen. Istället är domstolens utgångspunkt att den gemensamma vårdnaden är bäst för barnet oavsett om uppgifter om våld inom familjen har förekommit i målet eller inte. Detta synsätt kan ha sin grund i ett avgörande från Högsta domstolen. I NJA 2000 s. 345 var fadern dömd för att i närvaro av ett av sina barn ha misshandlat modern. HD ansåg att den fällande misshandelsdom som fanns mot fadern inte kunde innebära att han vid tiden för vårdnads-målet kunde anses vara olämplig som vårdnadshavare. Detta eftersom brottet begicks ett och ett halvt år tidigare i en upprörd situation. Däremot ansåg HD att misshandeln fick ses som ett exempel på de svårigheter som föräldrarna hade haft att lösa och samtala om de problem som rörde barnen. Därmed ansåg HD att det rådde en så svår och djup konflikt mellan föräldrarna att det var omöjligt för dem att samarbeta i frågor som rörde barnen. Det resonemang som fördes av HD i det fallet refereras till i ett antal domar i det förevarande materialet, bland annat det följande.

I en tvist om vårdnad, boende och umgänge (mål 02) är fadern sedan tidigare dömd för misshandel av modern och modern uppger att fadern även har slagit en av sönerna. Tingsrätten gör inte någon riskbedömning utan endast en bedömning av huruvida fadern, trots domen, kan ses som en lämplig vårdnadshavare till barnen (8 och 6 år). Tingsrätten hänvisar till NJA 2000 s. 345 där en misshandel ett och ett halvt år före vårdnadstvisten inte ansågs innebära att mannen var olämplig som vårdnadshavare. Tingsrätten anser inte att brotten mot modern, vilka begåtts för mer än ett och ett halvt år sedan, gör fadern till en olämplig vårdnadshavare. Till följd av misshandeln under äktenskapet och den djupa konflikten mellan föräldrarna har modern enligt egen utsago vägrat att samarbeta med fadern angående barnens umgänge. Domstolen säger:

”Tingsrätten har inte fått en särskilt klar bild av anledningen till att [modern] så bestämt kräver att ensam få vårdnaden om barnen. Hennes inställning i frågan om samarbetsamtal inger betänkligheter. Uppenbarligen vill hon samarbeta endast utifrån den maktposition som en ensam

bestämmanderätt över barnen tillåter. Det är svårt att befria sig från en känsla av att det ligger något annat bakom hennes inställning än vad hon ger uttryck för.”

Eftersom domstolen befarar att modern ska motsätta sig barnens umgänge med fadern dömer man till ensam vårdnad för fadern och umgänge varannan vecka mellan barnen och moder. I domen är två nämndemän skiljaktiga och vill döma till gemensam vårdnad.

Det är tydligt att domstolen har svåra bedömningar att göra när den ska göra en riskbedömning. Barnombudsmannen har förståelse för att det förhåller sig på det sättet och att varje enskilt fall bedöms utifrån flera olika kriterier och inte endast mot bakgrund av uppgifter om våld. Det visar sig emellertid att också i fall där våldet är bevisat genom en dom i brottmål mot den ena föräldern, dömer domstolen i vissa fall till gemensam vårdnad. Det förekommer också att domstolen dömer till ensam vårdnad för den förälder som har gjort sig skyldig till våld mot en familjemedlem (se till exempel mål 02 ovan).

Barnombudsmannens slutsats är att tillämpningen av reglerna kring vårdnad i föräldrabalken möjligen har inneburit att det oftare döms till gemensam vårdnad i mål där det förekommer uppgifter om våld inom familjen än vad lagstiftaren avsåg. Gemensam vårdnad tycks ha blivit en för stark huvudregel och bedömningar utifrån risken att barnet kan komma att fara illa hamnar ibland i skymundan. Det visar sig framför allt i de fall där föräldrarna anses kunna ha gemensam vårdnad när det finns en fällande dom i brottmål mot en av föräldrarna angående våld inom familjen.

Barnombudsmannen anser att när det har förekommit våld inom familjen bör huvudregeln vara att ensam vårdnad är att föredra framför gemensam. Utifrån barnets perspektiv anser vi detta vara viktigt av flera olika anledningar. En förälderns möjlighet att skydda barnet från en förälders beteende ökar om denne får ensam vårdnad. Det innebär också att den föräldern ensam kan fatta beslut i frågor som rör barnet. Exempelvis kan det vara av yttersta vikt att föräldern har möjlighet att själv besluta var barnet ska bo. Det kan också vara nödvändigt för barnets välbefinnande att en förälder ensam kan fatta beslut som rör barnets hälsa såsom att ta barnet till en barnpsykiater/psykolog för att kunna bearbeta traumatiska händelser. Vid gemensam vårdnad ska sådana beslut fattas gemensamt av föräldrarna och en förälder kan därmed motsätta sig att barnet får vård. Föräldern med ensam vårdnad kan också besluta om att den förälder som är en risk för barnet inte ska få tillgång till all information kring barnet såsom adress och tider för skolgången. Det kan vara nödvändigt för att familjen ska kunna leva på ett tryggt sätt. Dessutom måste den förälder som har drabbats av våld kunna ges möjlighet att slippa samarbeta med en person som han eller hon är rädd för. Barnets trygghet är enligt vår mening beroende av om föräldern känner trygghet.

Det kan inte automatiskt konstateras att barnet far illa av att föräldrarna har gemensam vårdnad när det har förekommit våld inom familjen. Däremot måste socialnämnden men främst domstolen reflektera över hur det påverkar barnet att föräldrarna har gemensam vårdnad. Man måste se kopplingen mellan vilken vårdnadsform som utdöms och hur barnet kan skyddas från att fara illa. Vilka konsekvenser som det får för det enskilda barnet måste bedömas från fall till fall. Barnombudsmannen anser att det i ett mål där uppgifter om våld inom familjen förs fram, alltid måste göras riskbedömningar utifrån om barnet kan komma att fara illa av att föräldrarna har gemensam vårdnad.

Nedan följer ett exempel på när domstol har dömt till gemensam vårdnad när den ena föräldern är dömd för brott mot en familjemedlem.

I ett mål 03 rör tvisten ett tioårigt barn. Fadern till barnet är dömd vid upprepade tillfällen för misshandel, olaga hot och överträdelse av besöksförbud mot modern. Vid tiden för vårdnadstvisten är fadern åtalad för olaga hot mot modern och förundersökning pågår med anledning av misstanke om att fadern har misshandlat barnet. Angående våldet mot modern, för vilket fadern har dömts, skriver domstolen i domskälen i vårdnadsmålet:

”Det synes dock som om dessa [gärningarna] inte varit av alltför allvarlig art [...] Sammanfattningsvis när det gäller det våld och de hot som [fadern] utsatt [modern] för framstår vad som förekommit, mot bakgrund av parternas sätt att i övrigt förhålla sig till varandra, inte som så allvarligt att gemensam vårdnad på grund härav måste anses utesluten.”

Angående de misstankar som finns mot fadern gällande våld mot barnet och som utreds av polisen i en pågående förundersökning sägs:

”Mot [faderns] förnekande kan tingsrätten i förevarande sammanhang inte utgå från att han betett sig mot sonen på ett sådant sätt att han på grund därav skall vara utesluten från vårdnaden.”

Domstolen dömer till gemensam vårdnad mot moderns vilja och ger fadern rätt till sedvanligt umgänge med kontaktperson vid hämtning och lämning under en övergångsperiod.

Twister om boende när det förekommer uppgifter om våld

Barnombudsmannen har i många sammanhang lyft upp frågan om att barn ibland tvingas bo tillsammans med en förälder som har utsatt barnet för fysiskt, sexuellt eller psykiskt våld. Kan sådana beslut motiveras med hänvisning till att det är det bästa för barnet? För att besvara den frågan krävs att alla omständigheter i det enskilda fallet utreds. Barnets boende avgörs ofta utifrån vissa kriterier såsom kontinuitet och stabilitet i tillvaron. Det märks tydligt i materialet att det ska krävas mycket för att barnets boende ska flyttas från den förälder som barnet bor tillsammans med vid tidpunkten för boendetvisten. Samtidigt så resonerar domstolen utförligare kring det uppgivna våldet när tvisten rör boendet än vad som är fallet vid avgörande av vårdnadsfrågan. Barnombudsmannens tolkning är att domstolarna mer direkt kopplar barnets trygghet till vem barnet bor tillsammans med. Vårdnaden uppfattas inte på samma sätt kopplad direkt till barnets trygghet. Hur ofta får då barnet bo tillsammans med en bevisligen eller misstänkt våldsamt förälder?

I 94 fall av 258 i materialet rör frågan boende samtidigt som det förekommer uppgifter om våld i domen. När modern uppger att det har förekommit våld inom familjen från faderns sida blir boendet hos modern i 35 fall av 60 (58 procent). I 16 fall av 60 (27 procent) blir boendet hos fadern medan domstolen dömer att barnets ska bo växelvis hos föräldrarna i 4 fall av 60 (7 procent). I övriga mål blir lösningen någonting annat som exempelvis att det ena barnet ska bo hos fadern och det andra hos modern. När fadern uppger våld från moderns sida blir boendet hos modern i 8 fall av 14 (57 procent) och hos fadern i 4 fall av 14 (29 procent). Växelvis boende beslutas inte i något fall och i 2 fall väljs en annan lösning exempelvis splittring av syskonen. När båda föräldrarna uppger att det har förekommit våld inom familjen beslutas om boende hos modern i 13 fall av 18 (72 procent) och hos fadern i 4 fall av 18 (22 procent). I ett fall beslutas om något annat såsom splittring av syskonen. När det inte är parterna som uppger våld utan någon annan exempelvis barnet ska barnet ha sitt boende hos modern i ett fall och hos fadern i ett fall.

Av de 94 fall där boendet var frågan finns 18 fall där en fällande dom i brottmål finns mot endera föräldern angående brott riktat mot en familjemedlem. När modern uppger våld och det finns en dom som bekräftar faderns våld blir boendet hos modern i 6 fall av 12 (50 procent). I 2 fall av 12 (17 procent) blir boendet hos fadern och i 2 fall (17 procent) blir domslutet växelvis boende. I 2 fall dömer domstolen att syskonen ska splittras. I det enda fall där fadern uppger våld och det finns en fällande dom i brottmål mot modern blir boendet hos fadern. I övriga fall där båda eller någon annan uppger våld blir boendet hos fadern i 4 fall av 5 (80 procent) och hos modern i 1 fall (20 procent).

När det inte finns någon fällande dom från brottmål och modern uppger att det har förekommit våld inom familjen från faderns sida blir barnets boende hos modern i 27 fall av 46 (59 procent) och i 14 fall av 46 (30 procent) hos fadern. I 2 fall dömer domstolen till växelvis boende och i 3 fall en annan lösning såsom splittring av syskonskaran.

När fadern uppger våld från modern och det saknas fällande dom i brottmål får barnet sitt boende hos modern i 8 fall av 13 (62 procent). I 3 fall av 13 blir barnets boende hos fadern och i 2 fall väljs någon annan lösning såsom splittring av syskonskaran.

När det gäller boendet är det enligt Barnombudsmannen mycket viktigt att det görs en riskbedömning utifrån barnets situation eftersom boendet inte kan kombineras med någon form av trygghet för barnet såsom är möjligt exempelvis vid förordnande av umgänge med kontaktperson. Samtidigt är det viktigt att reflektera över att boendefrågan är starkt knuten till vårdnadsfrågan och att den sällan avgörs fristående. Därför är det av yttersta vikt att vårdnadsfrågan utreds noggrant.

Det bör framhållas att Barnombudsmannen anser att barn inte ska tvingas bo tillsammans med en förälder som har utsatt barnet för någon form av övergrepp. Detta måste gälla på samma sätt för barn som det gör för vuxna!

Twister om umgänge när det förekommer uppgifter om våld

Enligt föräldrabalken 6 kap. 15 § andra stycket har föräldrarna ett gemensamt ansvar att tillse att barnets behov av umgänge med den förälder som barnet inte bor tillsammans med tillgodoses. Samtidigt har vårdnadshavaren en skyldighet att tillgodose barnets rätt till trygghet och skydd från kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling. Barn har rätt till skydd mot alla former av fysiskt eller psykiskt våld enligt artikel 19 i barnkonventionen.

De flesta barn har behov av umgänge och kontakt med båda sina föräldrar. Det är också en rättighet för barnet som finns inskriven både i föräldrabalken och barnkonventionen. I det studerade materialet är det tydligt att umgänge mellan barnet och den förälder som barnet inte bor tillsammans med nästan alltid anses vara till barnets bästa. Det är endast i ett fåtal mål som ett begärt umgänge inte döms ut. I de flesta mål döms umgänge i någon form ut, antingen oövervakat, övervakat genom kontaktperson eller umgänge där kontaktperson är närvarande vid hämtning och lämning.

Även i praxis tydliggörs hur stark presumtionen för umgänge är i svensk rätt. I NJA 2003 s. 372 ansökte fadern om umgänge med sin fyraåriga dotter. I umgangesutredningen från socialnämnden konstaterades att ett gängse umgänge mellan fadern och dottern var direkt olämpligt men om ett skyddat umgänge med kontaktperson skulle komma till stånd borde det begränsas till kortare tid än de tre timmar varannan vecka som tidigare gällt. HD konstaterade att fadern var fäst vid dottern och ville hennes bästa men att det fanns en

konkret risk att dottern skulle fara illa vid ett gängse umgänge med fadern. HD ansåg emellertid att risken kunde motverkas genom att umgänget skedde under begränsad omfattning (tre timmar varannan vecka) under medverkan av kontaktperson.

I de studerade domarna finns totalt 139 fall som rör umgänge samt innehåller uppgifter om våld. I dessa mål döms umgänge mellan modern och barnet ut i 15 fall (11 procent). Umgänge mellan fadern och barnet döms ut i 65 fall (47 procent). Umgänge med kontaktperson för modern döms ut i 5 fall (4 procent) och motsvarande för fadern i 37 fall (27 procent). I 15 fall (11 procent) döms inte ett yrkat umgänge ut överhuvudtaget.

Om det är modern som uppger våld från fadern när frågan rör umgänge får modern umgänge med barnet i 10 fall av 105 (10 procent).⁶⁴ Umgänge mellan fadern och barnet döms ut i 49 fall av 105 (47 procent). Modern får umgänge med kontaktperson i 2 fall (2 procent) och fadern får umgänge med kontaktperson i 33 fall (31 procent). I 10 fall döms inte yrkat umgänge ut överhuvudtaget vilket motsvarar 10 procent. När fadern uppger våld från modern får modern umgänge i 3 fall av 12 (25 procent). Fadern får umgänge i 3 fall (25 procent) och modern får umgänge med kontaktperson i ett fall. I 4 fall (33 procent) döms inget umgänge ut överhuvudtaget. När båda föräldrarna eller någon annan uppger att det har förekommit våld är det vanligast att fadern får umgänge.

Vi har undersökt om det får konsekvenser för bedömningen att det finns en fällande dom från en brottmålsprocess mot någon av föräldrarna i anledning av brott mot någon i familjen. frågor om umgänge mellan barnet och en förälder. Av de 139 fall som rör umgänge och där det förekommer uppgifter om våld är dessa uppgifter styrkta genom en brottmålsdom i 41 fall (29 procent). När en fällande dom i brottmål finns angående våld inom familjen döms umgänge med kontaktperson ut i 15 fall av 41 vilket motsvarar 37 procent. I 3 fall av 41 (7 procent) döms inget umgänge ut överhuvudtaget. I övriga fall (56 procent) döms oövervakat umgänge ut. När en fällande dom i brottmål inte finns döms umgänge med kontaktperson ut i 26 fall av 94 (28 procent). I 11 fall döms inget umgänge ut överhuvudtaget (12 procent).

När det är modern som uppger att våld har förekommit och det finns en fällande dom i brottmål mot fadern angående våld inom familjen får modern umgänge i ett fall och fadern i 12 fall. I 14 fall får fadern umgänge med kontaktperson och i 3 fall döms inget umgänge ut överhuvudtaget. När fadern uppger våld från modern får modern umgänge i 2 fall och fadern i 1 fall. Övriga siffror är för små för att ge ett underlag för analys.

Barnombudsmannen anser att när en domstol beslutar om umgänge mellan en förälder, som bevisligen är våldsam eller det finns misstankar om detta, och ett barn måste domstolen göra en riskbedömning och motivera sitt ställningstagande noggrant. Att enbart konstatera att alla barn har behov av kontakt med båda sina föräldrar är inte enligt vår mening tillräckligt. Barnets rätt att skyddas mot alla former av övergrepp måste stå i centrum. Givetvis ska man i de flesta fall sträva efter att ett umgänge ska komma till stånd, om inte genast så på sikt. Men det som är det viktiga att fokusera på är att barnet garanteras trygghet vid umgänget. Är det möjligt? Vilka skyddsaspekter finns? Vilka medel kan användas för att uppnå en sådan garanti? Dessa frågor måste besvaras innan beslut om umgänge fattas. I 30 procent av de analyserade målen där umgänget är tvistigt har domstolen beslutat att umgänge ska ske under medverkan av en kontaktperson. I den

⁶⁴ Det bör noteras att barnet bor hos den förälder som inte har umgänge med barnet.

siffran ligger emellertid även de fall (25 procent) där kontaktpersonen enbart ska finnas med vid hämtning och lämning till och från umgänget. Det är då ofta beskrivet som att kontaktpersonen ska finnas med som skydd för en förälder eller för att förhindra bråk mellan föräldrarna som kan inverka negativt på barnets upplevelse av umgänget. Det måste, enligt Barnombudsmannen, framgå hur bedömningen har gjorts att barnet inte utsätts för en risk under själva umgänget i de fall där kontaktpersonen endast medverkar vid hämtning och lämning.

Barnombudsmannen uppfattning är att det är bäst för de allra flesta barn att ha umgänge och kontakt med båda sina föräldrar. Det måste dock framhållas att det finns föräldrar som är så olämpliga för barnet att något umgänge inte bör komma till stånd överhuvudtaget. Här är det mycket viktigt att domstolen är lyhörd för barnets egna önskemål och åsikter i fråga om umgänget. Det är också viktigt att de vuxna omkring barnet tolkar barnets signaler när barnet inte ger uttryck för en vilja kring umgänget. Behöver barnet skyddas genom att inget umgänge döms ut? Kan barnets behov av umgänge överväga barnets behov av skydd? Enligt vår mening bör umgänge inte dömas ut överhuvudtaget om inte umgänget kan ske på ett för barnet tryggt sätt, såvida inte barnet självt önskar ha umgänge och barnet har uppnått en sådan ålder och mognad att hänsyn bör tas till barnets önskemål. Om barnet självt önskar ha umgänge bör domstolen genom exempelvis förordnande av kontaktperson försöka garantera barnets trygghet. I de refererade fallen är det ovanligt att inte något umgänge utdöms överhuvudtaget när det finns ett yrkande om umgänge från någon part. I de situationer som undantagsvis skett har det i stor utsträckning gällt äldre barn som själva uttrycker en önskan att inte ha ett fastställt umgänge med den ena föräldern. Barnombudsmannen vill i det här sammanhanget lyfta fram att när det gäller de yngsta barnen som inte kan eller vill uttrycka att de inte vill ha umgänge med en förälder måste vuxna vara uppmärksamma på detta och ta ett ansvar för att i de situationer som det är nödvändigt skydda yngre barn från ett skadligt umgänge.

Riskbedömning som ett skydd för barnet

Inledning

Enligt föräldrabalken 6 kap. 2 a § ska domstolen vid bedömning av vad som är barnets bästa i frågor om vårdnad, boende och umgänge beakta risken för att barnet far illa (i det följande kallad riskbedömning). Det är naturligt att de bedömningar som görs sker utifrån olika kriterier beroende på om tvisten rör vårdnad, boende eller umgänge och utifrån de olika omständigheter som föreligger i det enskilda fallet.

De grundläggande utgångspunkter som domstol och socialnämnd ska utgå från vid alla bedömningar i frågor om vårdnad, boende och umgänge är vilka kortsiktiga och långsiktiga konsekvenser ett beslut angående vårdnad, boende och umgänge får för barnet. När en riskbedömning ska göras kan, enligt förarbetena till föräldrabalken 6 kap. 2 a § vissa omständigheter vara av betydelse att beakta. I förarbetena sägs att det kan rör sig om konkreta omständigheter som talar för en risk att barnet far illa såsom:

- a) förälderns allmänna attityd till våld
- b) tidigare våld, hotelser om våld m.m.⁶⁵

⁶⁵ Prop. 1992/93:139 Om olovligt bortförande och andra övergrepp mot barn, s. 37.

I det studerade materialet görs riskbedömningar av socialnämnden helt eller delvis i 36 procent av utredningarna medan en riskbedömning saknas i 65 procent av fallen.⁶⁶ I domstolen görs en riskbedömning helt eller delvis i 29 procent av fallen och en riskbedömning saknas i 71 procent av fallen.

I 37 av socialnämndens utredningar finns det en fällande dom i brottmål angående våld inom familjen. När det finns en fällande dom från brottmål görs riskbedömning av socialnämnden i 14 fall av 37 (38 procent) och delvis i 10 fall av 37 (27 procent). Sammanlagt görs därmed riskbedömning i någon form i 65 procent av fallen. En riskbedömning saknas i 35 procent av fallen.

I 58 av fallen finns det en fällande dom i brottmål angående våld inom familjen. I 154 fall saknas en fällande dom i brottmål. I 5 fall är någon av föräldrarna åtalad för brott mot någon i familjen. Av de 58 fall där en fällande dom i brottmål finns, har domstolen gjort en riskbedömning i 13 fall (22 procent) och delvis i 12 fall (21 procent). I 33 fall av 58 (57 procent) saknas en riskbedömning.

Av statistiken framgår att riskbedömningar görs i högre utsträckning i de mål där det finns en fällande dom i brottmål angående våld inom familjen. Det är naturligt eftersom brottmålsdomen ger en tydlig indikation på att det finns ett våldsamt beteende hos någon av föräldrarna. I de övriga målen där ingen fällande dom i brottmål kan styrka en parts uppgifter om att det har förekommit våld görs riskbedömningar generellt sett sällan.

Efter att ha särskilt studerat de mål där uppgifter om våld endast framgår genom den ena partens utsaga, och det i övrigt saknas andra omständigheter som styrker uppgifterna (vilket är ungefär 25 stycken), kan det konstateras att man inte kan se någon större skillnad i hur ofta riskbedömningar görs jämfört med de mål där uppgifterna har stöd av till exempel att en polisanmälan har gjorts. I den här gruppen av mål gör domstolen relativt ofta istället riskbedömningar utifrån att barnet kan riskera att fara illa av att den ena föräldern blir utsatt för falska anklagelser. Nedan följer ett exempel på hur detta kan se ut. Det rör sig om fall där exempelvis den ena partens uppgifter misstänks vara en följd av en psykisk sjukdom eller fall där den ena parten anses lämna falska uppgifter om att våld har förekommit.

I mål 04 uppger modern att fadern har utsatt barnet (8 år) för sexuella övergrepp. Modern är diagnostiserad som psykiskt sjuk och medicinerar för detta. I socialnämndens utredning sägs att:

”Min uppfattning är att modern ej förmår att över tid respektera och hysa tilltro till faderns omvårdnad om [barnet] inför [barnet] vilket innebär påfrestning på [barnet]. Moderns mönster är att återkommande framföra ogrundade och upprepade anklagelser gentemot fadern och [faderns sambo] till socialtjänsten och polisen om misshandel och övergrepp vilket i hög grad belastar såväl fadern som [barnet]. Kontaktpersonens närvaro förefaller vara en förutsättning för att modern skall hålla tillbaka sin negativa uppfattning om fadern inför [barnet] vilket ger [barnet] ett nödvändigt skydd.”

I tingsrättens domskäl görs en riskbedömning utifrån om barnet kan fara illa av umgänge med modern. Domstolen beslutar att umgänge ska ske i begränsad omfattning mellan modern och barnet med närvaro av en kontaktperson.

⁶⁶ Summan här blir 101 procent beroende på avrundning.

Vi har vidare studerat om barnets ålder och vem våldet riktas mot påverkar i vilka situationer som en riskbedömning görs.

I socialnämndens utredningar får barnets ålder betydelse för om det görs en riskbedömning. Ju äldre barnet är desto färre riskbedömningar görs. Enligt vad vi kan se av det studerade materialet beror det i hög grad på att barnets egna åsikter blir avgörande för socialnämndens bedömning. Man konstaterar i vissa fall att "oavsett vad barnet har varit utsatt för ska barnets vilja att slippa träffa en förälder respekteras". När en riskbedömning görs av domstolen har inte barnets ålder någon större betydelse och man ser därför inget liknande resonemang angående de äldsta barnen som i socialnämndens utredningar.

Av betydelse för när en riskbedömning görs är också vem det uppgivna våldet har riktats mot. Det är relativt tydligt i materialet att riskbedömningar görs i större utsträckning när det uppgivna våldet har riktats mot barnet. Särskilt om uppgifterna rör sexuella övergrepp mot barnet. När det uppgivna våldet har riktats mot en förälder verkar det inte lika uppenbart för socialnämnden och domstolen att se det nödvändiga i att göra en riskbedömning.

Vi har också undersökt hur ofta uppgifter om våld analyseras i socialnämndens respektive domstolens bedömningar, utan att riskbedömningar görs.

I 49 procent respektive 48 procent av de 258 fallen vi har studerat, har domstol och socialnämnd diskuterat uppgifter om att våld har förekommit inom familjen. I denna siffra ligger de riskbedömningar som har gjorts men också de fall där man inte har gjort någon riskbedömning utan endast konstaterat att uppgifter om våld har framförts och lämnat uppgifterna utan avseende. Socialnämndens utredare eller domstolen har exempelvis konstaterat att det inte finns något som talar/talat för att våld har förekommit tidigare. Däremot saknas en framtidsprognos för hur vårdnad, boende och umgänge kan komma att utveckla sig senare. Exempelvis finns det situationer där man säger att en person inte har kunnat visas vara våldsam och det därför inte finns några hinder för umgänge. Däremot har sällan en barnkonsekvensanalys gjorts vilket enligt Barnombudsmannen är nödvändigt. Riskerar barnet att fara illa i framtiden? Bedömningen måste enligt Barnombudsmannens mening innehålla en framtidsprognos där olika kriterier vägs in. Lagstiftaren har bland annat nämnt att föräldrarnas allmänna attityd till våld ska vägas in i riskbedömningen, vilket innebär att man ska göra en bedömning av risken för att barnet drabbas av att ha en förälder som har visat sig ha en "öppen" attityd till våld. Det kan enligt vår mening till exempel röra sig om föräldrar som tidigare är dömda för våldsbrott mot personer utanför (och inom) familjen.

Bedömningen av om barnet riskerar att fara illa ska enligt Barnombudsmannen alltid ske när uppgifter om våld förs fram i tvister om vårdnad, boende och umgänge. Detta innebär att domstolen måste göra en grundlig utredning av om barnet riskerar att fara illa vid exempelvis beslut om gemensam vårdnad eller umgänge med en förälder. Det måste också vägas in om det är den ena föräldern som har utsatts för våld eller riskerar att utsättas för våld. Detta eftersom barn som bevittnar våld mot en förälder är utsatta för psykiskt våld vilket för barnet kan vara mycket traumatiskt. Barnet kan känna rädsla för den förälder som är våldsam, oavsett om barnet självt utsätts för fysiskt våld eller inte. Riskbedömningens funktion är enligt vår mening främst att alla omständigheter ska bli tillbörligt utredda utifrån den risk som eventuellt föreligger för att barnet i framtiden kan komma att fara illa. Att enbart konstatera att det inte har framkommit några uppgifter som stöder en parts utsaga om att våld har förekommit är inte enligt Barnombudsmannen tillräckligt.

Utredningen i målet måste täcka alla de omständigheter som kan vara av intresse i målet och som pekar i endera riktningen. Det är inte heller tillräckligt att konstatera att barn i allmänhet har behov av umgänge och kontakt med en förälder, utan att samtidigt göra en riskbedömning. Syftet med riskbedömningen är enligt vår mening att väga barnets behov av och rätt till skydd mot barnets behov av och rätt till kontakt med båda sina föräldrar. Riskbedömningen kan leda till att domstolen finner att inga omständigheter föreligger som tyder på att barnet har något behov av skydd mot en förälder, och då kan huvudregeln om barnets rätt till kontakt med båda sina föräldrar göras gällande. Barnets egna åsikter måste givetvis också inhämtas och tas hänsyn till med beaktande av barnets ålder och mognad.

Det kan vara så att domstol och socialnämnd inte alltid redovisar riskbedömningar vilket kan bero på olika saker. Lagstiftning och förarbeten anses inte ge tillräcklig vägledning för att avgöra hur och när en riskbedömning ska göras. Det kan vara så att riskbedömningen inte görs för att uppgifterna om våld är alltför vaga och man anser att de helt saknar grund. Det kan också vara så att domstol och socialnämnd saknar kunskap om hur våld framför allt mellan föräldrarna i familjen drabbar barnet och man anser att barnet inte riskerar att fara illa efter separationen eftersom våldet under samlevnaden har riktats mot en förälder. Oavsett orsaken till att en riskbedömning inte görs anser Barnombudsmannen att det är olyckligt. Riskbedömningen är det verktyg som domstolen har för att avgöra om ett barn far illa eller kommer att fara illa exempelvis genom att bo tillsammans med en förälder. Det är också viktigt att framhålla att om uppgifter om våld förs fram utan att det finns grund för detta kan det vara nödvändigt att gå till botten med vad som ligger bakom de ogrundade uppgifterna. En förälder som medvetet för fram ogrundade uppgifter om att våld har förekommit kan vara att anse som olämplig till exempel som vårdnadshavare eller umgängesförälder. Det kan också vara så att en förälder är övertygad om att barnet riskerar att fara illa men att den rädslan är ogrundad. Då är det viktigt att reda ut bakgrunden till den oro/rädsla och komma fram till en lösning som är den bästa för barnet.

Att i vissa fall undvika att redovisa riskbedömningar av hänsyn till barnet ser Barnombudsmannen givetvis som motiverat. Vi tror emellertid inte att det rör sig om något större antal mål där barnen skulle fara illa av en sådan redovisning. Här måste domstol och socialnämnd givetvis ha en medvetenhet kring problematiken och formulera sig väl så att barnet inte kränks av det som sägs i domstolens dom eller utredningen från socialnämnden.

Föräldrarnas allmänna attityd till våld

En faktor som domstolen kan väga in i en riskbedömning enligt förarbetena är en förälders allmänna attityd till våld.⁶⁷ Barnombudsmannen tolkar det uttalandet som att domstolen och socialnämnden inte bara ska väga in om föräldern tidigare är dömd för våldsbrott. Även andra aspekter, till exempel inställningen till aga eller om personen tidigare har uppvisat ett våldsamt beteende, bör vägas in i riskbedömningen. Givetvis kan det inte sägas att alla personer som är dömda för någon typ av våldsbrott är olämpliga som vårdnadshavare eller för att ha umgänge med sitt barn. Däremot kan det vara till hjälp i bedömningen av om barnet utsätts för en risk att fara illa tillsammans med den föräldern. Att vara dömd för våldsbrott kan vara en indikation på ett våldsamt beteende som också kan riskera att drabba familjemedlemmar. Givetvis måste sådana slutsatser vara välgrundade om de ska tillåtas påverka bedömningen av frågor om vårdnad, boende och umgänge.

⁶⁷ Prop. 1992/93:139 Om olovligt bortförande och andra övergrepp mot barn, s. 37.

Här följer ett exempel där domstolen har resonerat utifrån att fadern är dömd för våldsbrott mot någon utanför familjen.

I mål 05, uppger modern att fadern har misshandlat henne under graviditeten. Eftersom ingen polisanmälan har gjorts och det inte finns någon dom på misshandel anser tingsrätten att det inte längre föreligger någon aktuell hotbild. Däremot avtjänar fadern ett åttaårigt fängelsestraff för försök till mord. Tingsrätten gör en riskbedömning, men anser inte att tidigare förekomst av våld gör fadern till en olämplig vårdnadshavare för den 5-årige sonen och dömer till gemensam vårdnad. Tingsrätten anför:

”Det förhållandet att [fadern] dömts för grov brottslighet behöver inte innebära hinder mot att han kan bli en bra far.”

Våld vid tidigare tillfällen

Domstolen och socialnämndens utredare ska ta ställning till om det tidigare har förekommit våld eller hotelser inom familjen när de ska göra en riskbedömning i samband med avgörande av frågor om vårdnad, boende och umgänge. Det kan vara svårt att avgöra i vilka situationer som våld de facto har förekommit och när uppgifter om tidigare våld saknar grund. Barnombudsmannen anser att lagstiftning och förarbeten inte ger ett tydligt svar på hur bevisvärderingen ska se ut angående förekomsten av våld när frågor om vårdnad, boende och umgänge ska avgöras. Det sägs ingenting i förarbetena om hur domstolen och socialnämnden ska ta hänsyn till våldets art och hur lång tid som har förflutit sedan våldet utövades.⁶⁸ Det blir till slut domstolen som måste avgöra frågan och bedöma risken för att barnet kan komma att fara illa. Barnombudsmannen vill som sin mening framhålla att det måste ske en utredning av alla uppgifter om våld som framkommer för att det ska kunna anses att domstol och socialnämnd har gjort allt som är möjligt för att skydda barnet från alla former av övergrepp.

Inte sällan kan det konstateras att den ena föräldern har en lång historia av våldsamt beteende mot den andra föräldern och ibland även mot barnet. Barnombudsmannens analys visar att inte ens när våld har bevisats inom familjen, till exempel genom en fällande dom avseende misshandel, anser domstolen alltid att det är skäl för ensam vårdnad och begränsat umgänge.⁶⁹

Vårdnad

Vi har undersökt om det får konsekvenser för bedömningen att det finns en fällande dom från en brottmålsprocess mot någon av föräldrarna i anledning av brott mot någon i familjen. Det är 42 fall av 169 (25 procent) som är relevanta det vill säga där vårdnaden är tvistig och det finns en fällande brottmålsdom mot en av föräldrarna angående brott mot någon i familjen. I dessa mål får parterna gemensam vårdnad i 18 fall (43 procent) medan modern får ensam vårdnad i 23 fall (55 procent). Fadern får ensam vårdnad i 1 fall (2 procent).

⁶⁸ Jfr. NJA 2000 s. 345, där en misshandel ett och ett halvt år tillbaka i tiden inte ansågs göra fadern olämplig som vårdnadshavare.

⁶⁹ Åtal redovisas inte här då det är för få fall för att kunna ge ett tillförligt resultat.

Boende

Av de 94 fall där boendet var frågan finns 18 fall där en fällande brottmålsdom finns mot endera föräldern angående brott mot någon i familjen. När modern uppger våld och det finns en fällande dom mot fadern som bekräftar våldet blir boendet hos modern i 6 fall av 12 (50 procent). I 2 fall av 12 (17 procent) blir boendet hos fadern och i 2 fall (17 procent) blir domslutet växelvis boende. I 2 fall dömer domstolen att syskonen ska splittras. I det enda fall där fadern uppger våld och modern är dömd för våld mot en familjemedlem blir boendet hos fadern. I övriga fall där båda eller någon annan uppger våld blir boendet hos fadern i 4 fall av 5 (80 procent) och hos modern i 1 fall (20 procent). När det inte finns någon fällande dom i brottmål och modern uppger att det har förekommit våld inom familjen blir barnets boende hos modern i 27 fall av 46 (59 procent) och i 14 fall av 46 (30 procent) hos fadern. I 2 fall dömer domstolen till växelvis boende och i 3 fall till en annan lösning såsom splittring av syskonskalan.

Umgänge

Av de 139 fall som rör umgänge och där det förekommer uppgifter om våld är dessa uppgifter styrkta genom en fällande brottmålsdom mot endera föräldern i 41 fall (29 procent). När fällande brottmålsdom mot en av föräldrarna finns döms umgänge med kontaktperson ut i 15 fall av 41 vilket motsvarar 37 procent. I 3 fall av 41 (7 procent) döms inget umgänge ut överhuvudtaget. I övriga fall (56 procent) döms oövervakat umgänge ut. När en fällande dom i brottmål inte finns döms umgänge med kontaktperson ut i 26 fall av 94 (28 procent). I 11 fall döms inget umgänge ut överhuvudtaget (12 procent). En fällande dom i brottmål mot en förälder får därmed ingen betydelse för om umgänge vägras. Däremot syns en skillnad i förordnande av kontaktperson.

Barnombudsmannen vill framhålla att det är mycket viktigt att domstol och socialnämnd har kunskap om barn som lever i familjer där det förekommer våld. Man måste ha kunskap och förståelse för hur barnet drabbas, vad det får för konsekvenser för barnet i framtiden och hur man på bästa sätt kan möta dessa barns olika behov. Att exempelvis konstatera att en förälder inte är olämplig som umgängesförälder för att det bevisade våldet mot den andra föräldern ligger flera år tillbaka i tiden är inte en garanti för att barnet inte far illa vid umgänget. Det måste utredas om våldet har fortsatt efter en eventuell fällande dom i brottmål mot en förälder men också hur barnet ser på umgänget. Barnombudsmannen anser vidare att det i stor utsträckning i det studerade materialet saknas en diskussion och analys av hur barn drabbas av våld mot en förälder och att det är nödvändigt att den problematiken tydligare lyfts fram och finns med i bedömningar av frågor om vårdnad, boende och umgänge. När våldet har riktats mot barnet kan det aldrig konstateras att tiden skulle innebära att risken för barnet inte måste bedömas. Barnets rädsla för en förälder kan inte generellt sägas försvinna när en viss tidsperiod har förflutit sedan våldet utövades.

Det kan inte heller generellt sägas att ett barn skulle fara mindre illa om våldet i familjen är av mindre allvarlig art. Barn kan uppfatta situationer på olika sätt utifrån sin specifika situation. Av förarbetena och lagstiftningen framgår inte heller någonting som tyder på att domstolen bör ta hänsyn till om våldet är allvarligt eller inte när den ska avgöra frågan om vårdnad, boende och umgänge. Även psykiskt våld ska enligt förarbetena vägas in. Den risk som barnet eventuellt utsätts för kan inte mätas genom det våld som föräldern har utsatts för. Även en risk för mindre allvarligt våld måste kunna innebära att en förälder är olämplig som vårdnadshavare, boendeförälder eller umgängesförälder. Barn får inte utsättas för någon typ av våld och rätten att skyddas från övergrepp måste vara absolut. Våld som är av mindre allvarlig karaktär och som pågår under en längre tid kan för vissa barn te sig minst

lika allvarligt som grövre våld vid ett enstaka tillfälle. Varje barns situation är unik och domstol och socialnämnd måste enligt vår mening föra ett resonemang kring hur våldet har påverkat och kommer att påverka det enskilda barnet.

Vid frågor om umgänge finns de tydligaste riskbedömningarna då det handlar om ett direkt skydd av barnet. Samtidigt som riskbedömningen är tydlig utifrån barnet är det mer tvetydigt hur våld mot en förälder behandlas vid frågor om umgänge. Domstol och socialnämnd gör sällan en koppling mellan ett våldsamt handlande mot en förälder och en risk för att barnet ska fara illa. Det diskuteras mycket sällan hur barnets reaktioner och behov vid umgänge ska tillgodoses om barnet har varit utsatt för psykisk misshandel genom att bevittna våld mot den ena föräldern. Riskbedömningen blir emellertid generellt sett tydlig när föräldern tidigare har utsatt barnet för våld. Det är enligt Barnombudsmannen mycket viktigt att också uppmärksamma hur barnet har påverkats av eventuellt våld som har förekommit mot en förälder. Av materialet framgår tydligt att kopplingen mellan en förälders våldsamt mot den andra föräldern inte i normalfallet kopplas till risken för att barnet kan komma att fara illa vid umgänge.

Slutligen vill Barnombudsmannen framhålla att det är av yttersta vikt att riskbedömningar görs eftersom när beslutet är fattat om exempelvis umgänge kan en förälder normalt sett inte skydda barnet genom att vägra umgänge mot den andra föräldern om barnet riskerar att fara illa. Detta framgår av reglerna om verkställighet i 21 kapitlet föräldrabalken samt i praxis. I NJA 1993 s. 128⁷⁰ var frågan om modern skulle dömas för egenmäktighet med barn.

Modern vägrade överlämna barnet, (sex år), till fadern eftersom hon var övertygad om att barnet utsatts för incest när han umgåtts ensam med sin far. Vårdsnaden hade sedan ett domstolsavgörande 1989 tillkommit fadern. HD konstaterade att det inte framkommit stöd för att övergrepp hade ägt rum. Däremot betvivlade man inte att modern för sin del var övertygad, dels om att sexuella övergrepp hade skett, dels om att det förelåg risk för att övergrepp även skulle komma att ske i framtiden. HD gjorde gällande att domstols prövning av vårdsnaden om barn ska ske efter vad som är bäst för barnet, varvid även risken för att barnet kan komma att utsättas för övergrepp ska beaktas, när frågan härom aktualiseras. HD uttalade att "när en domstol har gjort sin bedömning ska berörda parter rätta sig efter avgörandet. Det kan i princip inte godtas att den förlorade parten eller någon annan gör en egen riskbedömning och med åberopande av nöd handlar i strid med domstolens avgörande. Dock kan det föreligga situationer då en förälder efter en egen riskbedömning, till exempel om det har framkommit nya uppgifter, kan anses ha befunnit sig i en nödsituation eller på grund av sin övertygelse härom inte kan dömas för uppsåtligt brott".

Domstolen ansåg att modern i detta fall inte hade haft andra omständigheter som grund för sin bedömning än de som tidigare varit kända och som även varit föremål för domstolarnas bedömning. Nödsituation hade inte förelegat och moderns uppfattning kunde inte fria henne från ansvaret att uppsåtligt ha handlat i strid med lag. Med hänsyn till att modern hade handlat utifrån vad hon ansåg var barnets bästa ansåg domstolen dock att brottet inte borde bedömas som grovt.

⁷⁰ Målet refereras i bilaga 2 i denna rapport.

Andra omständigheter som kan påverka bedömningen i målet

Det som framför allt är svårt att bedöma i mål om vårdnad, boende och umgänge när det förekommer uppgifter om våld är om uppgifterna som framförs är riktiga eller saknar grund. Innan vi gjorde förevarande studie hade vi som ambition att kunna hitta ett mönster i domarna för att beskriva vilka omständigheter som åtminstone borde föreligga för att domstolen skulle vara tvungen att göra en riskbedömning. Efter att ha läst materialet kan det konstateras att några generella slutsatser inte kan dras.

Lagstiftaren har sagt att det inte behöver vara ställt utom allt rimligt tvivel att ett barn kan komma att fara illa för att det ska få betydelse vid bedömning av frågor om vårdnad, boende och umgänge. Det är viktigt att se vilka faktorer som kan få betydelse utifrån risken att barnet far illa. Som tidigare har sagts kan en sådan faktor vara hur föräldrarnas allmänna attityd till våld ser ut. I materialet finns exempel på omständigheter som vissa domstolar anser visar att det finns en risk för att barnet far illa tillsammans med en förälder. Det är till exempel när barnen själva berättar om övergrepp, den ena föräldern är belagd med besöksförbud gentemot någon eller hela familjen, när familjen har skyddade personuppgifter med mera. Här följer ett exempel som visar hur domstolen ser på ett utfärdat besöksförbud i förhållande till den ena partens uppgifter om våld och trakasserier.

I mål 06 har modern polisanmält att fadern har misshandlat henne, vilket emellertid inte har lett till åtal. Fadern har besöksförbud och modern har en bostad genom brottsofferjourens försorg. Den 6-årige sonens berättelse stöder moderns uppgifter.

I tingsrätten sägs:

”Av utredningen framgår att förhållandet mellan parterna varit konfliktfyllt alltsedan de separerade 1996. Det saknas anledning att misstro [moderns] uppgifter om de händelser och trakasserier som lett till att [modern] både sökt hjälp hos polisen och gjort anmälan mot [fadern] för misshandel. Trakasserier har också resulterat i besöksförbud som varat under tiden den 20 september 2001 – den 19 mars 2002. Ett besöksförbud förutsätter att det finns en konkret risk för att den som förbudet skall skydda kommer att utsättas för brott, förföljelse eller annan form av allvarliga trakasserier. Det besöksförbud som meddelats [fadern] har inneburit förbud för honom att besöka eller på annat sätt ta kontakt med eller följa efter [modern]. [Modern] har vidare berättat om [faderns] ständiga telefonsamtal som hon upplever som både störande och oroande. Även om [fadern] har en stark känsla för sonen, vilket hans intensiva telefonering i mycket tyder på, måste anses att [moderns] negativa upplevelse av alla dessa samtal är berättigad.”

Domstolen anser att bland annat besöksförbudet styrker moderns uppgifter om våld och trakasserier vilket leder domstolen till slutsatsen att parterna har en så djupgående konflikt att ensam vårdnad är motiverat.

I vissa mål i materialet diskuterar inte domstolen våldet överhuvudtaget trots att det finns en fällande brottmålsdom mot en av föräldrarna som visar att våld har förekommit. Barnombudsmannen anser att det givetvis måste göras en riskbedömning när en av föräldrarna är dömd för brott mot en familjemedlem. Vi anser för övrigt att det alltid ska göras en riskbedömning när det förekommer uppgifter om våld i tvister om vårdnad, boende och umgänge.

Att tidigare bevisat våld inom familjen inte diskuteras i domstolen är emellertid relativt ovanligt. I de fallen finns det ofta andra omständigheter som fått betydelse för utgången i

målet. Exempelvis kan det röra sig om fall där den ena föräldern befinner sig utomlands, en förälder (eller båda föräldrarna) är missbrukare eller om det bevisade våldet ligger långt tillbaka i tiden. Barnombudsmannen vill i det sammanhanget poängtera att även om det är andra omständigheter än det tidigare våldet som faller avgörandet i tvisten om vårdnad, boende och umgänge måste en riskbedömning göras. Hänsyn ska därvid tas till om det är tryggt för barnet att exempelvis bo tillsammans med eller ha umgänge med en person som tidigare har utsatt en familjemedlem för våld. Om domstol och socialnämndens utredare anser att det inte föreligger någon risk för barnet bör det framgå hur man har kommit fram till en sådan slutsats.

Barnombudsmannen anser att det är av yttersta vikt att alla omständigheter blir ordentligt utredda innan beslut om vårdnad, boende och umgänge fattas. Barnet måste skyddas mot att fara illa när barnet är tillsammans med en förälder. Om det endast finns uppgifter om våld från en part ligger det ett stort ansvar på domstol och socialnämnd att så långt det är möjligt utreda om det finns ytterligare omständigheter som styrker partens uppgifter. Därefter är det sedan domstolen som ska värdera omständigheterna och avgöra om det föreligger en risk för att barnet kan komma att fara illa. Självklart är det en mycket svår uppgift, men den blir betydligt enklare om det material som ligger till grund för utredningen är fullständigt. När det finns exempelvis ett besöksförbud för en av föräldrarna bör domstolen se det som en indikation på att det måste göras en riskbedömning i det aktuella fallet.

Utredning om våld

När domstol ska avgöra frågor om vårdnad, boende och umgänge har den sällan möjlighet att själv utreda alla omständigheter som kan vara av betydelse för målet. Det är därför det finns en möjlighet för domstolen att begära att socialnämnden ska göra en utredning utifrån hela familjens situation. Socialnämnden kan, om den vill, lämna en rekommendation till hur domstolen bör besluta i frågor om vårdnad, boende och umgänge. Det är dock inte ett krav. Det är inte sällan som domstolen väljer att helt eller delvis frångå socialnämndens rekommendationer och göra en egen bedömning.

Vi har undersökt om domstolen tar hänsyn till vad socialnämnden har rekommenderat angående vårdnad, boende och umgänge. I 32 procent av fallen där en utredning har gjorts har utredningen inte utmynnat i någon rekommendation varför domstolen har avgjort frågan självständigt. I 57 procent av de fall där socialnämnden har givit en rekommendation har domstolen dömt efter rekommendationen. I 24 procent av målen har domstolen delvis tagit hänsyn till utredarens rekommendationer. Det rör sig om situationer där domstolen är överens med utredaren exempelvis vad gäller vårdnaden men inte vad gäller boendet och umgänget. I 18 procent av de fall där socialnämnden har givit en rekommendation har domstolen inte alls tagit hänsyn till utredarens rekommendation.

När socialnämndens utredare samtalar med barnet i en tvist om vårdnad, boende och umgänge är det viktigt att barnets åsikter tydligt redovisas. Dessutom måste det framgå hur socialnämnden har beaktat barnets åsikter i förhållande till den rekommendation som ges i utredningen till domstolen. Detta är viktigt eftersom domstolen sedan ska göra en bedömning utifrån det som framgår i utredningen angående barnets åsikter. Om domstolen gör en annan bedömning än i socialnämndens utredning angående exempelvis barnets boende är det mycket viktigt att domstolen uppmärksammar vad det får för konsekvenser för det berörda barnet och hur det som beslutas stämmer överens med barnets åsikter eller uttryckliga vilja. Det är viktigt eftersom barnet sällan kommer till tals i domstolen. Om domstolen gör en annan bedömning än socialnämnden i en fråga och det dessutom

innebär att man går emot barnets vilja, är det angeläget att domstolen på ett tydligt sätt motiverar sitt ställningstagande. Det är givetvis viktigt i alla beslut som domstolen fattar att man motiverar hur beslutet kan anses vara till barnets bästa, men det blir ytterligare tydligt i den här beskrivna situationen.

Vid all handläggning av tvister om vårdnad, boende och umgänge ska domstolen och socialnämnden ta hänsyn till barnets vilja, med beaktande av barnets ålder och mognad. Domstolens utredningsskyldighet enligt föräldrabalken 6 kap. 19 § innefattar en skyldighet att söka klarlägga barnets inställning, om det inte är olämpligt. Enligt artikel 12 i barnkonventionen har barn som kan uttrycka sina åsikter rätt att uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet. Den rätten är absolut för barnet och kan inte inskränkas exempelvis för att man anser att barnet inte kan tillföra utredningen någonting.

Utgångspunkten i studien har inte varit att specifikt utreda om barnen har kommit till tals i fråga om vårdnad, boende och umgänge. Men i det här sammanhanget kan nämnas något om den generella bilden av barnens röster i det genomgångna materialet. I de flesta vårdnads-, boende och umgängesutredningar träffar socialnämndens utredare barnet som berörs av tvisten i något sammanhang till exempel vid hembesök eller i enskilda samtal. Barnets egna upplevelser av våldet utreds vanligen i de fall där det finns uppgifter om sexuella övergrepp mot barnet. Däremot märks en skillnad i de fall där det är en förälder som uppger att han/hon har blivit utsatt för våld av den andra föräldern. Barnet hörs inte lika ofta i dessa fall om våldet. Domstolarna tycks anse att våldet främst rör föräldrarna och inte barnet. När barnen hörs under utredningen beskrivs de ofta på ett generaliserat, schablonmässigt och kortfattat sätt, vilket inte ger något stöd för riskbedömningen i sig. Inte sällan har socialnämndens utredare bara haft ett samtal med barnet och har då inte alltid fått sådan kontakt med barnet att de fått svar på sina frågor.

Frågor om vårdnad, boende och umgänge påverkar i allra högsta grad barnets uppväxt och utveckling. När ett beslut fattas i de här frågorna kan det få betydelse för barnets hela situation kanske så länge som tills barnet fyller 18 år. Det är givetvis en omöjlig uppgift att alltid fatta "det rätta beslutet" för varje enskilt barn. Det som Barnombudsmannen vill framhålla är emellertid att de utredningar som förekommer innan beslutet fattas måste vara så heltäckande och korrekta som möjligt. Domstol och socialnämnd bör ha en samverkan och en samsyn för att tillsammans kunna göra bilden av det aktuella barnets situation så tydlig som möjligt. Socialnämnden bör enligt vår mening upplysa domstolen om de situationer när utredaren inte anser att han eller hon har möjlighet att utreda uppgifter om våld inom familjen. Det måste framgå tydligt för domstolen om en utredning kring det uppgivna våldet saknas. Efter år 2002 har nya allmänna råd utfärdats av Socialstyrelsen som föreskriver att socialnämnden vid utredningar om vårdnad, boende och umgänge bör, med beaktande av eventuella riktlinjer från rätten, redovisa sin bedömning av om barnet kan fara illa, till exempel om föräldrarna har gjort sig skyldiga till våld eller andra övergrepp mot barnet eller den andra föräldern.⁷¹

I vissa av de analyserade rättsfallen, med uppgifter om våld inom familjen, finns igen uppgift om barnens inställning till exempelvis umgänge i ljuset av att det förekommer uppgifter om våld inom familjen. Särskilt när uppgifterna om våld rör misshandel riktad mot en av föräldrarna saknas uppgifter från barnen angående det uppgivna våldet, trots att

⁷¹ SOSFS 2003:14 Socialstyrelsens allmänna råd om socialnämndens handläggning av vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge.

det ofta uppges att de har bevittnat misshandeln. Ibland avfärdas uppgifterna om våld med att ord står mot ord, trots att barnens uppgifter stöder den ena förälderns utsaga.

Att uttrycka sina åsikter kring vad som har förekommit inom familjen och hur barnet ser på sin framtid med respektive förälder är som tidigare sagts en rättighet för barnet. Barnombudsmannen anser att socialnämndens utredare som pratar med barnet bör ställa frågor om våld i de situationer där det finns indikationer på att det har förekommit. Barnets upplevelser och känslor inför våldet, och hur barnet har påverkats av det samma är viktigt för att kunna göra en bedömning av vad som är barnets bästa. Självklart måste frågorna ställas på ett sätt som inte upplevs som påfrestande eller obehagliga för barnet. Samtidigt måste man också ha i åtanke att barnet inte har en skyldighet att uttrycka sig, och därför inte ska tvingas att prata om något som barnet inte självt vill.

Barn som är mellan 3–6 år har visat sig ha svårt att göra sig hörda och få sina åsikter beaktade i frågor om vårdnad, boende och umgänge.⁷² Förmodligen gäller även detsamma för barn under 3 år. Eftersom barnkonventionen ger alla barn som kan uttrycka sina åsikter rätt att göra det i alla frågor som rör dem, blir det tydligt att vuxna måste ta ett stort ansvar för att värna om de yngre barnens rättigheter. Framför allt socialnämnden måste ha metoder för att kunna tala med alla barn i tvister om vårdnad, boende och umgänge. Därtill ska tilläggas att barnet inte får åläggas ett ansvar för beslutet, utan det ansvaret har alltid de vuxna/beslutsfattarna.

I materialet syns sällan de yngre barnen eftersom de sällan hörs under utredningen. Normalt träffar emellertid utredarna barnet tillsammans med föräldrarna vid ett hembesök. Eftersom dessa hembesök inte är det samma som utredande samtal med barnen och sällan rör barnets inställning till frågor om vårdnad, boende och umgänge blir det istället andra vuxna i barnets närhet som berättar om hur barnet verkar må. I ett antal fall är det därför modern, fadern eller någon annan vuxen som vittnar om att barnet har uppgivit att han eller hon har blivit slagen.

När det gäller barnets rätt att uttrycka sina åsikter blir det särskilt viktigt när det gäller små barn att den som håller i samtalet har kompetens om hur man ska ställa frågor med mera. Det måste finnas metoder för hur samtalet ska gå till, då det inte är tillräckligt att man konstaterar att barnet är för ungt för att kunna höras. Barnombudsmannen anser att socialnämnden (eller domstolen) måste motivera sina beslut i de fall där man väljer att inte prata med barnet. Även mycket unga barn har enligt barnkonventionen en absolut rätt att få komma till tals.

Parallella processer

När frågor om vårdnad, boende och umgänge avgörs är det inte ovanligt att flera parallella processer pågår samtidigt. Det kan ibland vara svårt att överblicka vad de olika processerna innebär för det enskilda barnet. Ett exempel på en sådan situation är att en brottmålsprocess pågår vid sidan av tvisten om vårdnad, boende och umgänge, mot en förälder angående misstänkt våld mot någon familjemedlem.

Barnombudsmannen anser att det inte är lämpligt att slutligt avgöra frågor om vårdnad, boende och umgänge innan processen i brottmålet har avslutats. Det är tydligt att en fällande dom i ett brottmål mot en förälder får stor betydelse för barnet i fråga om beslut i

⁷² Dahlstrand, L. Barns deltagande i familjerättsliga processer. Uppsala Universitet, 2004, s. 272.

en tvist angående vårdnad, boende och umgänge. Domstol och socialnämnd gör riskbedömningar i större utsträckning när det finns en fällande dom mot någon av föräldrarna angående brott mot en familjemedlem. Det är därför vår uppfattning att ett interimistiskt beslut bör fattas i avvaktan på dom i brottmålet. För det fall brottmålet pågår under en längre tid och tvistemålet slutligt avgörs måste givetvis den pågående brottmålsprocessen föranleda domstolen att göra en riskbedömning. Det är samtidigt viktigt att poängtera att det inte måste finnas en fällande brottmålsdom mot en av föräldrarna för att domstolen i det civilrättsliga målet ska kunna göra en bedömning av om barnet riskerar att fara illa. Nedan följer ett exempel på ett mål där en tvist om vårdnad, boende och umgänge pågår parallellt med att åtal har väckts mot en förälder för brott mot en familjemedlem.

I mål 07 rörande vårdnad, boende och umgänge har åtal väckts parallellt mot fadern för misstänkta sexuella övergrepp mot barnet (11 år). Barnet självt vill inte ha umgänge med fadern. I tingsrätten sägs angående åtalet mot fadern:

”Åtalet mot [fadern] med yrkande om ansvar för bland annat sexuellt utnyttjande av underårig kommer att prövas av tingsrätten i annan ordning. Vad som förekommit i det nu aktuella målet ger inte underlag för några slutsatser angående frågan om det förekommit något otillbörligt mellan [fadern] och [dottern].”

Vidare anför Tingsrätten:

”[Fadern] har förnekat de anklagelser som riktats mot honom och så länge han inte dömts för brott begånget mot [dottern] kan misstankarna mot honom inte tillåtas påverka bedömningen i vårdnadsålet om det inte görs i vart fall antagligt att brott blivit begånget. Den utredning som förebragts i målet är enligt tingsrättens mening inte så entydig att anklagelserna mot [fadern] kan tillåtas påverka utgången i målet.”

Domstolen dömer till ensam vårdnad för modern och ett begränsat umgänge mellan barnet och fadern i närvaro av en kontaktperson.

Sammanfattande reflektioner

År 1998 reformerades reglerna i föräldrabalken om vårdnad, boende och umgänge. Ett av syftena med reformen var att betona vikten av samförståndslösningar mellan föräldrarna. Reformen innebar också att domstolar gavs möjlighet att döma till gemensam vårdnad även om en förälder motsatte sig den vårdnadsformen. Reformen kritiserades från många olika håll, och kritiken har fortsatt även efter det att lagen trädde i kraft.

Barnombudsmannen arbetar mycket med frågor som rör vårdnad, boende och umgänge bland annat eftersom vi får mycket information och frågeställningar från barn och vuxna kring det området. Eftersom det har riktats viss kritik mot vårdnadsreformen var det angeläget för oss att undersöka vad ändringen i föräldrabalken har haft för betydelse för de barn som berörs. Vi ville i den förevarande studien ta reda på om domstolar dömer till gemensam vårdnad när det förekommer uppgifter om våld inom familjen. Vi har också studerat om domstolen dömer till gemensam vårdnad när en förälder är dömd för brott mot någon i familjen. Även om huvudsyftet har varit att studera hur domstolar dömer i fråga om vårdnaden har det inte varit möjligt att helt lämna frågor om boende och umgänge utanför den här studien eftersom domar i dessa frågor har stor betydelse för barnet.

Det studerade materialet visar att domstolen i ungefär hälften av de mål där uppgifter om våld förekommer, dömer till gemensam vårdnad mot en förälders vilja.

I de fall som har utgjort jämförelsematerial till den här studien, det vill säga de mål som har avgjorts efter huvudförhandling men där inga uppgifter om våld förekommer, dömer domstolen till gemensam vårdnad mot en förälders vilja i ungefär 40 procent av fallen. Procentuellt sett dömer domstolen därmed till gemensam vårdnad oftare i de fall där uppgifter om våld förekommer.

När det finns en fällande dom från en brottmålsprocess mot någon av föräldrarna i anledning av brott mot någon i familjen dömer domstolen till gemensam vårdnad i 43 procent av fallen, medan modern får ensam vårdnad i 55 procent av fallen. Fadern får ensam vårdnad i 2 procent av fallen.

Barnombudsmannens slutsats är att tillämpningen av reglerna kring vårdnad i förädrabalken möjligen har inneburit att det oftare döms till gemensam vårdnad i mål där det förekommer uppgifter om våld inom familjen än vad lagstiftaren avsåg. Vi anser att bedömningar utifrån risken att barnet ska komma att fara illa görs alltför sällan, vilket förmodligen har sin förklaring i den tydliga presumtion som finns angående gemensam vårdnad som den bästa vårdnadsformen för barnet. Det visar sig framför allt i de fall där föräldrarna anses kunna ha gemensam vårdnad när det finns en fällande dom i brottmål mot en av föräldrarna angående våld inom familjen.

Barnombudsmannen anser att när det har förekommit våld inom familjen bör huvudregeln vara att ensam vårdnad är att föredra framför gemensam. Detta eftersom vi anser att det utifrån barnets perspektiv är viktigt av flera olika anledningar. Den förälder som har drabbats av våld måste kunna ges möjlighet att slippa samarbeta med en person som han eller hon är rädd för. Barnets trygghet är enligt vår mening beroende av om föräldern känner trygghet. Det innebär också att den föräldern ensam kan fatta beslut i frågor som rör barnet. Exempelvis kan det vara av yttersta vikt att föräldern har möjlighet att själv

besluta var barnet ska bo. Det kan också vara nödvändigt för barnets välbefinnande att en förälder ensam kan fatta beslut som rör barnets hälsa såsom att ta barnet till en psykiater/psykolog för att kunna bearbeta traumatiska händelser. Barnombudsmannen har i sin verksamhet fått kännedom om ett antal fall där barnet inte har kunnat få behandling hos exempelvis en psykiater eftersom en förälder har motsatt sig det.

De grundläggande utgångspunkter som domstol och socialnämnd ska utgå från vid alla bedömningar i frågor om vårdnad, boende och umgänge är vilka kortsiktiga och långsiktiga konsekvenser ett beslut angående vårdnad, boende och umgänge får för barnet. När en riskbedömning ska göras kan enligt förarbetena till regeln vissa omständigheter vara av betydelse att beakta. I förarbetena sägs att det ska röra sig om konkreta omständigheter som talar för en risk att barnet far illa såsom, föräldrarnas allmänna attityd till våld, tidigare våld, hotelser om våld med mera.⁷³

I det studerade materialet görs riskbedömningar av socialnämnden helt eller delvis i 36 procent av utredningarna medan en riskbedömning saknas i 65 procent av fallen.⁷⁴ I domstolen görs en riskbedömning helt eller delvis i 29 procent av fallen och en riskbedömning saknas i 71 procent av fallen.

Bedömningen av om barnet riskerar att fara illa ska enligt Barnombudsmannen alltid ske när uppgifter om våld förekommer i tvister om vårdnad, boende och umgänge. Detta innebär att domstolen måste göra en grundlig utredning av om barnet riskerar att fara illa vid exempelvis umgänge med en förälder. Det måste också vägas in om den ena föräldern har utsatts för våld eller riskerar att utsättas för våld. Detta eftersom barn som bevittnar våld mot en förälder är utsatta för psykisk misshandel vilket för barnet kan vara mycket traumatiskt. Barnet kan känna rädsla för den förälder som är våldsam, oavsett om barnet självt utsätts för fysiskt våld eller inte. Det är också viktigt att framhålla att om uppgifter om våld förs fram utan att det finns grund för detta kan det vara nödvändigt att gå till botten med vad som ligger bakom de ogrundade uppgifterna. En förälder som medvetet för fram ogrundade uppgifter om att våld har förekommit kan anses vara olämplig som vårdnadshavare eller umgängesförälder. Det kan också vara så att en förälder är övertygad om att barnet riskerar att fara illa men att den rädslan egentligen är ogrundad. Då är det viktigt att reda ut alla omständigheter och komma fram till en lösning som är den bästa för barnet.

En sammanfattande reflektion som Barnombudsmannen vill lyfta fram är att kunskapen hos domstol och socialnämnd måste stärkas när det gäller barn som bevittnar och utsätts för våld inom familjen. Det framgår mycket tydligt av förevarande studie och forskning att varken socialnämndens utredare eller domstolarna i någon större utsträckning har kunskap om det samband som finns mellan våld mot en förälder och risken att barnet far illa exempelvis vid umgänge. Kunskapen måste utgå både från risken att barnet självt riskerar att bli utsatt för olika former av fysisk misshandel och sexuella övergrepp, men också hur barnet psykiskt påverkas av att bevittna våld i familjen och vilka konsekvenser det kan få för barnet på lång och kort sikt.⁷⁵ Enligt barnrättskommittén som är högsta uttolkare av barnkonventionen bör Sverige även i fortsättningen utbilda bland annat domare vad gäller barns rättigheter, vilket Barnombudsmannen också anser.

⁷³ Prop. 1992/93:139 Om olovligt bortförande och andra övergrepp mot barn, s. 37.

⁷⁴ Summan här blir 101 procent beroende på avrundning.

⁷⁵ Lundgren, E m fl. Slagen dam, Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfångsundersökning. Brottsförmyndigheten. Uppsala Universitet, 2001, s. 34.

Barnombudsmannens slutsatser och förslag

Utgångspunkter vid frågor om vårdnad, boende och umgänge

Att det finns vissa givna utgångspunkter vid bedömningen av frågor om vårdnad, boende och umgänge anser Barnombudsmannen är mycket bra. Lagstiftarens intention var att det skulle finnas tydliga undantag från huvudregeln om gemensam vårdnad när det finns indikationer på att våld har förekommit i familjen. Vad vi kan konstatera av denna studie är dock att tillämpningen möjligen har inneburit att undantagsreglerna används i alltför liten utsträckning. Exempelvis kan det konstateras att domstolar ibland dömer till gemensam vårdnad i fall där en förälder är dömd för brott riktat mot de andra familjemedlemmarna. Utifrån vad laguskottet uttalade i samband med vårdnadsreformen 1998 borde det i stort sett inte vara möjligt i de fall en förälder motsätter sig detta. Laguskottets uttalande löd:

”Därför vill utskottet som sin mening framhålla att i de fall där den ena föräldern utsätter en familjemedlem för våld, trakasserier eller annan kränkande behandling, gemensam vårdnad mot en förälders vilja bör vara utesluten.”⁷⁶

Eftersom tillämpningen på det här området möjligen inte har utvecklats på det sätt som lagstiftaren hade i åtanke bör det övervägas hur lagstiftningen kan tydliggöras. Barnombudsmannen anser att det tydligt måste framgå av föräldrabalkens regler att när det har förekommit våld inom en familj ska huvudregeln vara att den förälder som inte är våldsamt ska ha ensam vårdnad och att umgänge bara ska komma till stånd om barnets trygghet kan garanteras. När domstolen bedömer att ett barn riskerar att fara illa vid ett umgänge bör umgänget i vart fall alltid utövas i närvaro av en kontaktperson, åtminstone för en viss tid. I vissa situationer bör inget umgänge komma till stånd överhuvudtaget eftersom en kontaktperson inte alltid kan garantera barnets trygghet vid ett umgänge.

Bedömningar av risken för att barnet far illa

I 65 procent av socialnämndens utredningar saknas en redovisning av riskbedömning medan motsvarande siffra i domstolarna är 71 procent.⁷⁷ Vi anser att det är mycket viktigt att domstolar redovisar att de gör riskbedömningar i mål om vårdnad, boende och umgänge när det förekommer uppgifter om våld inom familjen.⁷⁸ Att i vissa fall undvika att redovisa riskbedömningar av hänsyn till barnet ser Barnombudsmannen givetvis som motiverat. Vi tror emellertid inte att det rör sig om något större antal mål där barnen skulle fara illa av en sådan redovisning. Här måste domstol och socialnämnd givetvis ha en medvetenhet kring problematiken och formulera sig väl så att barnet inte kränks av det som sägs i domstols dom eller i utredning från socialnämnden.

Barnombudsmannen anser att domstolar och socialnämnder måste visa varför de exempelvis anser att gemensam vårdnad är det bästa för det enskilda barnet när våld har förekommit inom familjen. Vi menar vidare att det tydligt måste framgå på vilket sätt ett barn gynnas av att bo tillsammans med en förälder som har använt våld mot en familjemedlem. Vid beslut om umgänge måste det framgå varför domstolen i förekommande fall anser att ett umgänge är till barnets bästa och hur barnet ska skyddas om det finns en risk att barnet kan komma att fara illa.

⁷⁶ 1997/98:LU12 Vårdnad, boende och umgänge, s. 30 f.

⁷⁷ Avser utredningar respektive domar där uppgifter om våld förekommer. Det rör sig om 206 utredningar och 219 domar.

⁷⁸ Vi har i den förevarande studien utgått från att en riskbedömning inte har gjorts när en sådan inte har redovisats.

Barnombudsmannen anser att när det har förekommit våld inom familjen måste utgångspunkten vara att barnet ska skyddas från att fara illa. Om det inte anses föreligga en sådan risk för att barnet far illa bör man redovisa på vilka grunder man har gjort den bedömningen. Om domstol anser att det föreligger en risk att barnet kan komma att fara illa ska det framgå av domskälen, och också vilka omständigheter som ligger till grund för det ställningstagandet.

För att tydliggöra vad Barnombudsmannen anser vara viktigt att bedöma och utreda vid riskbedömningen refereras här ett utdrag ur engelska riktlinjer för utredningar när uppgifter om våld förekommer i tvister om umgänge.⁷⁹

”Utredningen syftar till:

- att göra en bedömning av den skada som barnet har lidit eller riskerar att lida om umgänge sker, att bedöma om barnets och boendeföräldrarnas säkerhet kan garanteras före under och efter ett umgänge, och att särskild uppmärksamhet läggs vid att utröna barnets åsikter och önskemål om umgänge i ljuset av att det finns påståenden om våld.”⁸⁰

Efter att utredningen har gjorts har domstolen enligt de engelska riktlinjerna att ta ställning till följande omständigheter.

- (a) den påverkan som det konstaterade våldet har på barnet(n) och på boendeföräldern,
- (b) om de skäl som föräldern anger för ett umgänge är till barnets eller barnens bästa eller om skälen till umgänge är att skapa möjligheter för att fortsätta utöva våld, hot och trakasserier mot boendeföräldern,
- (c) förväntat beteende hos den förälder som yrkar på umgänge och effekterna därav på det berörda barnet(n),
- (d) förmågan hos den förälder som yrkar på umgänge att inse vilka effekter som förekomsten av våld eller risken för våld har på boendeföräldern och barnet(n),
- (e) den attityd som den förälder som utövat våld och som nu yrkar på umgänge har till sitt beteende och då särskilt när det gäller sina möjligheter att ändra detta och/eller uppträda på ett lämpligt sätt.

Barnombudsmannen anser att de engelska riktlinjerna tydligt visar på de olika omständigheter som är av betydelse för frågor om vårdnad, boende och umgänge när det förekommer uppgifter om våld. Givetvis kan man inte hävda att de exakta riktlinjerna kan användas i svensk lagstiftning eftersom England har ett annorlunda synsätt på frågor om vårdnad, boende och umgänge. Det är inte heller tydligt hur domstolen ska bedöma partens uppgifter om våld, vilket kanske är den största utmaningen för domstolarna i de

⁷⁹ A report to the Lord Chancellor on the question of parental contact in cases where there is domestic violence – report to the Lord Chancellor by the Children Act Subcommittee of the Advisory Board on Family Law on the question of parental contact in cases where there is domestic violence. Se webbplatsen för Departement for Constitutional Affairs, www.dca.gov.uk.

⁸⁰ A report to the Lord Chancellor on the question of parental contact in cases where there is domestic violence – report to the Lord Chancellor by the Children Act Subcommittee of the Advisory Board on Family Law on the question of parental contact in cases where there is domestic violence. Se webbplatsen för Departement for Constitutional Affairs, www.dca.gov.uk.

här frågorna. Däremot kan riktlinjerna fungera som ett underlag i de förhoppningsvis fortsatta diskussionerna kring riskbedömningar.

Den Nya Zeeländska lagstiftningen brukar också lyftas fram i många sammanhang som ett bra exempel på hur frågor om vårdnad och umgänge ska bedömas när det finns våld inom familjen. I Nya Zeeland regleras vårdnadsfrågor i "The Guardian Act" från 1968. Där regleras hur man ska hantera anklagelser om våld i tvister om vårdnad eller umgänge. Jämfört med svensk lagstiftning ställer man mycket tydligare krav på en våldsam förälder, istället för att endast rikta in sig på att ge stöd och skydd åt den utsatta föräldern och barnet. En konstaterat våldsam förälder presumeras vara en olämplig vårdnadshavare och olämplig för umgänge (utan kontaktperson) om inte motsatsen kan bevisas. I bilaga 1 finns ytterligare information om den Nya Zeeländska lagstiftningen.

Överväga att tidsbegränsa domars giltighet

En tydlig reflektion som Barnombudsmannen har gjort efter att ha studerat det stora material som ligger till grund för den förevarande studien är att i de flesta mål är konflikten mellan föräldrarna mycket infekterad och det finns många problem inom familjen. Att förlora vårdnaden om sitt barn eller att inte få ha umgänge med barnet känns givetvis mycket påfrestande för den part som berörs. För barnet kan det också få mycket negativa konsekvenser att inte få tillgång till båda sina föräldrar inom en överblickbar framtid. Vi är övertygade om att det i en del av dessa fall går att hitta en lösning som innebär att barnet kan ha kontakt med båda sina föräldrar, om inte genast så på sikt.

Barnombudsmannen anser därför att lagstiftaren bör överväga att införa en tidsbegränsning för domar i mål om vårdnad, boende och umgänge, åtminstone när det har förekommit våld eller finns misstankar att det har förekommit våld inom familjen. När det har förekommit våld inom en familj eller det finns konkreta omständigheter som talar för att barnet riskerar att fara illa, kan det vara bättre för barnet att åtminstone under en period inte ha exempelvis umgänge med den förälder som har utövat våldet. Utgångspunkten måste vara att umgänge bara ska komma till stånd om barnets trygghet kan garanteras.

Det är givetvis av vikt att alla barn har möjlighet att träffa båda sina föräldrar under sin uppväxt och ett beslut om att inget umgänge ska äga rum måste i de flesta fall vara tidsbegränsat. En förälder måste kunna ha möjlighet att ändra sitt beteende och på sikt kunna finnas med i barnets liv. Det ger också parterna möjlighet att lösa en många gånger låst situation, utan att barnet ska berövas en av sina föräldrar för alltid.

Barnombudsmannen anser vidare att det för en förälder som känner rädsla inför den andra föräldern kan vara nödvändigt att under en tid få möjlighet att skapa en trygg situation för sig och barnet genom att slippa samarbeta med den andra föräldern i den utsträckning som det innebär att ha gemensam vårdnad.

Barnombudsmannen anser att det bör övervägas om det är möjligt att införa tidsbegränsade domar i den här typen av mål för att kunna förbättra situationen för de ifrågavarande barnen.

Ökad samverkan mellan Domstolsverket och Socialstyrelsen

Av studien framgår att det ibland råder osäkerhet om vad som åligger socialnämnden att utreda och vad som är domstolens uppgifter. Det är särskilt tydligt i mål där det förekommer uppgifter om våld inom familjen som inte har styrkts genom till exempel en

fällande dom i brottmål mot en av föräldrarna. Socialnämndens utredare konstaterar då ofta att de inte kan avgöra trovärdigheten i en parts uppgifter. Barnombudsmannen anser att det i de situationerna tydligt måste framgå att socialnämnden har avstått från att dra slutsatser kring de framförda uppgifterna om våld.

Enligt lagstiftning, förarbeten och allmänna råd är det i dag relativt tydligt att det åligger både socialnämnd och domstol att ta reda på uppgifter kring det uppgivna våldet. Trots att det numera framgår tydligt vilka roller de olika instanserna har, anser Barnombudsmannen att det är nödvändigt med ett samarbete kring dessa frågor för att barnet ska kunna ges det skydd det har rätt till. Skyddet får inte vara beroende av kvaliteten på utredningarna och barnet får inte riskera att fara illa för att beslutsunderlaget inte är komplett. Barnombudsmannen föreslår därför att berörda myndigheter främst Socialstyrelsen och Domstolsverket får i uppdrag att utarbeta rutiner för att ett kontinuerligt samarbete och gemensam fortbildning erbjuds aktuell personal i dessa frågor.

I det här sammanhanget bör det framhållas att domstolar redan i dag har möjlighet att skicka tillbaka utredningar till socialnämnden som är ofullständiga och behöver kompletteras. Detta anser Barnombudsmannen alltid ska göras när barnets åsikter inte har redovisats och det inte heller finns en motivering från nämnden till varför uppgifter om detta saknas.

Föräldrars bestämmanderätt

När barn utsätts för eller bevittnar våld inom familjen är det av yttersta vikt att barnet har möjlighet att få hjälp och stöd att bearbeta situationen och det som har hänt. Enligt föräldrabalken ska föräldrar som har gemensam vårdnad gemensamt fatta ingripande beslut som rör barnets situation. Barnombudsmannen får ofta information om familjer där barnet vägras olika typer av hälso- och sjukvård för att en förälder motsätter sig vård och behandling.⁸¹ I dag kan en förälder som av någon anledning så önskar motsätta sig att barnet träffar läkare eller barnpsykiatriker. De situationer där problem kan uppstå är om man misstänker att barnet har utsatts för övergrepp av den ena föräldern. Den misstänkta föräldern kan därmed hindra att barnet får hjälp att bearbeta det som han eller hon har varit med om. Det är ett exempel på att barnets bästa får stå tillbaka till förmån för föräldrarnas intresse och beslutanderätt. Detta är enligt Barnombudsmannen oacceptabelt och inte att betrakta som en lösning med barnets bästa för ögonen.

Kunskap om barn som lever i familjer där det förekommer våld

Barnombudsmannen anser att kunskapen hos domstol och socialnämnd måste stärkas när det gäller barn som bevittnar och utsätts för våld inom familjen. Det framgår mycket tydligt av förevarande studie och forskning att varken socialnämndens utredare eller domstolarna i någon större utsträckning har kunskap om det samband som finns mellan våld mot en förälder och risken att barnet far illa exempelvis vid umgänge. Kunskapen måste utgå både från risken att barnet självt riskerar att bli utsatt för olika former av fysiska och sexuella övergrepp, men också hur barnet psykiskt påverkas av att bevittna våldet och vilka konsekvenser det kan få för barnet på lång och kort sikt.⁸² Enligt FN:s

⁸¹ I artikel 24 i barnkonventionen stadgas barnets rätt att åtnjuta bästa uppnåeliga hälsa och rätt till sjukvård och rehabilitering. Konventionsstaterna skall sträva efter att säkerställa att inget barn är berövat sin rätt att ha tillgång till en sådan hälso- och sjukvård.

⁸² Lundgren, E m fl. Slagen dam, Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfångsundersökning. Brottsförmyndigheten. Uppsala Universitet, 2001, s. 34.

barnrättskommitté i Genève som är högsta uttolkare av barnkonventionen bör Sverige även i fortsättningen utbilda bland annat domare vad gäller barns rättigheter.

De domare som avgör frågor om vårdnad, boende och umgänge har sällan specialist-kunskaper om barns behov. Barnombudsmannen anser att barnperspektivet i domstols-processen skulle förbättras dels om domarna själva fick fortlöpande utbildning om barn, dels om domstolarna i högre grad än vad som nu är fallet anlidade personer med sak-kunskap, exempelvis i barnpsykologi eller barnpsykiatri, för bistånd i bedömningen av vad som är barnets bästa i varje enskilt fall.

Det kan vara svårt att beskriva hur domstolar och socialnämnder generellt sett uppfattar att barn drabbas av våld inom familjen. Man ser ofta i materialet varierande kunskap hos socialnämnd och domstol kring barn som drabbas av våld inom familjen särskilt vad gäller barn som bevittnar våld. I en avhandling om familjerättssekreterares syn på fäders våld finns detta beskrivet på ett talande sätt.

Ett par familjerättssekreterares syn på våld inom familjen ur boken "I skuggan av pappa"

Maria [författaren] : Men händer det att du föreslår att de ska ha gemensam vårdnad fast du vet att det har förekommit våld?

Berit [familjerättssekreterare]: ja det händer. Det händer. Därför att, återigen, det här liksom, fyrkantiga.....fyrkantiga seendet.....är jag så emot alltså. Och sedan påstår jag igen att det finns alltså alla möjliga grader av våld som har förekommit. Det....därför att våld är en så vanlig ingrediens, precis som jag sa i början alltså, lappa till varandra har nästan....alla gjort. Så att kallar man det för våld i min värld då....[...].

Maria: Och vad ska till då för att du inte ska tycka att det är lämpligt med gemensam vårdnad?

Berit: Ja, det är typiskt, de här som jag beskrev som tickande bomber.

Maria: Tickande bomber?

Berit: Ja, precis. Där man känner att smockan hänger i luften nästan va´ och att mannen i andra situationer har svårt med impuls kontroll. För att.... De typiska om man säger, det är de här med konflikter runt sig hela tiden. Inget nätverk alls. Ideligen misslyckas på sina arbetsplatser, hamnar i konflikt med chefer och kollegor och allt möjligt.⁸³

Heidi: har det funnits våld med i en relation, oavsett om det är ett fåtal gånger eller under en lång tid, så är man ju inte i samma position. Man är ju ojämlig. Den som har blivit slagen, befinner sig i ett underläge. Och den som har slagit är i ett överläge.'

Barnets rätt att uttrycka sina åsikter är absolut

Barnombudsmannen vill understryka vikten av att ändra formuleringen i lagreglerna om barnets rätt att komma till tals. I föräldrabalken 6 kap. 2 b § används ordet "vilja". I 6 kap. 19 § används istället ordet "inställning". Båda dessa formuleringar bör enligt vår mening ändras till ordet "åsiikt" för att ge en bättre överensstämmelse med barnkonventionens

⁸³ Eriksson, M. I skuggan av Pappa – Familjerätten och hanteringen av fäders våld. Förlags AB Gondolin, 2003, s. 215 ff.

ordalydelse där begreppet "åsiikt" (*views* i engelsk originaltext) och inte ordet "vilja" används. Vår uppfattning är att både uttrycken "vilja" och "inställning" kan tolkas som att barnet måste ha en bestämd vilja om hur domstolen bör döma för att överhuvudtaget få komma till tals. Det finns därför en risk att barnets rätt att komma till tals inskränks om inte uttrycken i lagtexten ändras. Detta blir särskilt tydligt i de mål där våld har förekommit inom familjen. Barnet måste ges möjlighet att berätta om sina upplevelser av våldet i familjen och hur barnet ser på exempelvis umgänge i ljustet av att det har förekommit våld. Barnkonventionen ger barnet rätt att berätta om sin syn på saken, utan att för den skull framställa en viljeyttring om utgången i den pågående processen. Ett användande av begreppet "åsiikt" innefattar därför ett skydd för barnet att slippa ta ställning och bereder barnet dessutom en absolut rätt att få berätta om hur han eller hon uppfattar hela sin livssituation.

Särskilt biträde

I anledning av att Sverige föreslås ratificera Europarådets konvention om utövandet av barnets rättigheter har ett förslag tagits fram om att barn ska ha rätt till ett särskilt biträde i särskilt konfliktfyllda mål om vårdnad, boende och umgänge.⁸⁴ Det förslag som har lämnats angående barns rätt till ett särskilt biträde är enligt Barnombudsmannen mycket viktigt för barn som lever i familjer där det finns misstanke om att det har förekommit våld. Barnet måste ges möjlighet att framföra sina åsikter angående exempelvis umgänge när det har förekommit våld inom familjen. Barnombudsmannen är inte övertygad om att socialnämnden är den instans som är bäst lämpad att bistå barnet med detta. Barnet måste ha möjlighet att genom ett oberoende biträde kunna framföra sin syn på saken. Det förslag som regeringen har presenterat angående särskilt biträde för barn är i stora drag bra men Barnombudsmannen vill poängtera att barnets särskilda biträde enbart ska ta till vara barnets egna intressen, bortsett från föräldrarnas konflikt och behov. Vi vill också framhålla att alla barn som berörs av tvister om vårdnad, boende och umgänge ska ha rätt till ett särskilt biträde. Barnombudsmannen anser inte att rätten till biträde ska finnas endast i mål som är särskilt konfliktfyllda, vilket har föreslagits i promemorian.⁸⁵

Tillgång till förundersökningsprotokoll

Barnombudsmannen anser att det är av största vikt att uppgifter om våld utreds och behandlas så noggrant som möjligt innan frågor om vårdnad, boende och umgänge avgörs. När en förälder har polisanmält att det har förekommit våld inom familjen genomförs en utredning hos polisen. I det material som polisen har kan det finnas till exempel vittnesmål från barnen efter polisförhör. Dessa utredningar/förundersökningsprotokoll kan vara till stor hjälp för domstolen att göra en riskbedömning i mål om vårdnad, boende och umgänge. Justitieombudsmannen (JO) har konstaterat att det kan vara ansträngande för ett barn att vid flera tillfällen berätta om eventuell misshandel i familjen. JO har också poängterat att det inte är möjligt för domstolen i exempelvis en vårdnadstvist att utifrån nuvarande lagstiftning få ta del av förundersökningsprotokoll.⁸⁶ Av den anledningen anser Barnombudsmannen att det bör utredas i vilken mån det är möjligt med hänsyn till sekretessreglerna att tingsrätten inhämtar förundersökningsprotokoll i mål om vårdnad, boende och umgänge. Självklart måste det också utredas om det kan finnas nackdelar för barnet att ett sådant förundersökningsprotokoll inhämtas av rätten.

⁸⁴ Ds 2002:13 Utövandet av barns rättigheter i familjerättsprocesser, s. 88 f.

⁸⁵ Barnombudsmannen. Vem bryr sig? 2003, s. 111 f.

⁸⁶ JO:s beslut den 29 november 2004, dnr 4045-2002, 4515-2002.

I det här sammanhanget vill Barnombudsmannen som sin mening tillägga att det givetvis inte tvunget ska krävas ett förundersökningsprotokoll från polisen för att det ska anses finnas en risk att barnet ska fara illa. Fortfarande har domstolen att utgå från de kriterier vid riskbedömningen som finns i förarbetena till föräldrabalken.

Parallella processer

När frågor om vårdnad, boende och umgänge avgörs och det görs en riskbedömning i domstol eller socialnämndens utredning ska det vägas in om det finns konkreta omständigheter som talar för att det finns en risk att barnet kommer att fara illa. Det behöver inte vara ställt utom allt rimligt tvivel att så kommer att ske för att det ska få betydelse för avgörandet och bedömningen i fråga om vårdnad, boende och umgänge.

Om det samtidigt som tvistemålet pågår en brottmålsprocess mot någon av föräldrarna angående misstänkta våldsbrott inom familjen ska domstolen enligt Barnombudsmannen givetvis göra en riskbedömning. Det har dock av den här studien framgått att domstolen som ska besluta i målet som rör vårdnad, boende och umgänge inte alltid ser det på det sättet. Det är därför angeläget att det finns en uttrycklig lagregel som ålägger domstolen i tvistemålet att avvakta dom i brottmålet innan frågor om vårdnad, boende och umgänge beslutas slutligt. Det kan då istället bli fråga om att fatta ett interimistiskt beslut i avvaktan på dom i brottmålet. Ett alternativ kan vara att som Barnombudsmannen har föreslagit införa möjligheten att besluta om tidsbegränsade avgöranden i fråga om vårdnad, boende och umgänge.

Bilagor

1. Riktlinjer för hur riskbedömningar kan göras

Engelsk rätt⁸⁷

I England finns "Advisory Board on Family law" vars underavdelning "The Children Act Sub-Committee" bland annat har givit ut riktlinjer, Guidelines for Good Practice, (riktlinjer för tillämpningen) för domstolens bedömning av umgänge när det har förekommit våld inom familjen.⁸⁸ Vikten av att domstolen tidigt gör en bedömning om barnet far illa och vilka åtgärder som krävs betonas. När domstolen ger The Court Welfare Office i uppdrag att utreda umgängesfrågan rekommenderar man att domstolen alltid ger specifika riktlinjer för hur våldet ska utredas i utredningen. Utredningen syftar till:

- att göra en bedömning av den skada som barnet har lidit eller riskerar att lida om umgänge sker, att bedöma om barnets och boendeföräldrarnas säkerhet kan garanteras före under och efter ett umgänge, och att särskild uppmärksamhet läggs vid att utröna barnets åsikter och önskemål om umgänge i ljuset av att det finns påståenden om våld.

I riktlinjerna finns en lista med omständigheter som domstolen ska beakta före den avgör en umgängesfråga i ett mål där det förekommer uppgifter om våld i hemmet:

I varje enskilt fall där det finns konstaterat att det förekommer våld i hemmet, ska domstolen ta i beaktande föräldrarnas uppträdande mot varandra och mot sina barn, domstolen ska härvid särskilt beakta

- (a) den påverkan som det konstaterade våldet har på barnet(n) och på boendeföräldern,
- (b) om de skäl som föräldern anger för ett umgänge är till barnets eller barnens bästa eller om skälen till umgänge är att skapa möjligheter för att fortsätta utöva våld, hot och trakasserier mot boendeföräldern,
- (c) förväntat beteende hos den förälder som yrkar på umgänge och effekterna därav på det berörda barnet(n),
- (d) förmågan hos den förälder som yrkar på umgänge att inse vilka effekter som förekomsten av våld eller risken för våld har på boendeföräldern och barnet(n),
- (e) den attityd som den förälder som utövat våld och som nu yrkar på umgänge har till sitt beteende och då särskilt när det gäller sina möjligheter att ändra detta och/eller uppträda på ett lämpligt sätt.

För det fall domstolen har gjort en riskbedömning och kommit fram till att umgänge trots uppgifterna om våld är i barnets intresse rekommenderas vissa andra överväganden:

- (a) om umgänget ska vara övervakat och i så fall av vem,

⁸⁷ Författarens egen översättning.

⁸⁸ Advisory Board on Family Law är ett oberoende organ med rådgivande funktion, som har till uppgift att bevaka familjerättsliga frågor. Se webbplatsen för Departement for Constitutional Affairs, www.dca.gov.uk.

(b) vilka åtgärder (till exempel att söka råd eller vård) som umgängesföräldern ska vidta,

(c) om domstolen ska vidta möjligheten att under paragraf 42 (2)(b) of the Family Law Act 1996

besluta om en föreskrift i syfte att förhindra ofredande av boendeföräldern,

(d) om ett sådant beslut ska gälla endast för en begränsad period eller om det ska innehålla vissa tidsbegränsade punkt,

(e) sätta ut datum för när beslutet ska omprövas och säkerställa att domstolen som ska ompröva det har all relevant information

Enligt riktlinjerna för domstolen ska den alltid i sin bedömning förklara för parterna hur uppgifterna om våld har påverkat domstolens överväganden om umgänge. Särskilt om domstolen finner att uppgifterna om våld går att bevisa måste den förklara hur de motiverar att det ändå är till barnets bästa att umgås med en förälder som har varit våldsam.

Domstolen ska redogöra för vilken betydelse uppgifterna om våld i hemmet har haft för bedömningen av umgänge, detta gäller särskilt när det är bevisat att sådant våld har förekommit men domstolen ändå förordnar om umgänge. Domstolen ska i sådana fall redogöra för med utgångspunkt från "barnets bästa checklistan" hur de har nått fram till beslutet att ett umgänge är till barnets bästa.

Eftersom det inte föreligger någon presumtion för umgänge i engelsk rätt har det i och med den internationella utvecklingen på vårdnadsområdet väckt en stor diskussion om den framtida regleringen. Man utreder för närvarande om man i likhet med till exempel Sverige ska införa en presumtion för umgänge i England. Umgängesformerna skiljer sig dessutom i viss mån mellan Sverige och England. Enligt engelsk rätt finns det möjlighet att reglera en förälders rätt till kontakt med barnet på annat sätt än genom besök, till exempel telefon- eller brevkontakt.

Nya Zeeländsk lagstiftning⁸⁹

I Nya Zeeland regleras vårdnadsfrågor i "The Guardian Act" från 1968. I paragraf 16 B regleras hur man ska hantera anklagelser om våld i tvister om vårdnad eller umgänge. Jämfört med svensk lagstiftning ställer man mycket tydligare krav på en våldsam förälder, istället för att endast rikta in sig på att ge stöd och skydd åt den utsatta föräldern och barnet. En konstaterat våldsam förälder presumeras vara en olämplig vårdnadshavare och olämplig för umgänge (utan kontaktperson) enligt tillägget till "The Guardian Act" i paragraf 16 B (4) om inte motsatsen kan bevisas.

The Guardianship Act 1968

16 B) Påståenden om våld i tvister om vårdnad och umgänge

(1) Denna paragraf gäller för alla processer som rör yrkanden i anledning av denna lag rörande en föreskrift om vårdnad eller umgänge med ett barn, (inkluderande utan

⁸⁹ Författarens egen översättning.

begränsning ett yrkande om ändring eller upphävande av ett beslut om vårdnad, umgänge med ett barn, eller som rör ändring eller upphävande av villkor i ett sådant beslut, oberoende av om processen också rör en annan fråga (rörande denna lag eller annan lagstiftning).

(2) När, i en process som rör denna paragraf, det förekommer påståenden att en part har använt våld mot barnet, eller mot ett barn inom familjen, eller mot den andre parten i processen, ska domstolen, så fort det är praktiskt möjligt, avgöra, med utgångspunkt från den bevisning som förevisats av parterna i processen, om påståendena om våld är styrkta.

(3) Punkt (2) av denna paragraf innebär inte att domstolen ska göra egna efterforskningar för att kunna fälla ett avgörande som rör påståendena om våld.

(4) När, i en process där detta stadgande är tillämpligt, domstolen har funnit att en part i processen (i det följande benämnd den våldsbenägne parten) har använt våld mot barnet eller mot ett barn inom familjen, eller mot den andre parten i processen, så ska domstolen inte –

(a) fatta ett beslut om att ge den våldsbenägne parten vårdnaden om det barn som processen rör,

b) fatta ett beslut om att ge den våldsbenägne parten umgänge (undantaget övervakat umgänge), med barnet, –

om inte domstolen är övertygad om att barnets säkerhet är garanterad när den våldsbenägne parten har vårdnaden om eller umgänge med barnet.

(5) I bedömningen enligt punkt (4) av detta stadgande av om barnets säkerhet är garanterad när den våldsbenägne parten har vårdnaden om eller umgänge (undantaget övervakat umgänge), med barnet, ska domstolen, så lång som praktiskt möjligt är, beakta följande omständigheter:

(a) vilket slags våld det rör sig om och allvaret i det våld som använts

(b) hur länge sedan det är som våldet förekom

(c) frekvensen av förekomsten av våld

(d) risken för fortsatt förekomst av våld

(e) fysisk och psykisk skada som barnet lidit genom förekomsten av våld

(om den andre parten i processen –

(i) anser att barnet kommer att vara säkert när den våldsbenägne parten har vårdnaden om eller umgänge med barnet.

(ii) samtycker till att den våldsbenägne parten får vårdnaden eller umgänget (annat än övervakat umgänge) med barnet.

(g) Barnets önskemål, om barnet är kapabelt att uttrycka dem, och med hänsyn tagen till barnets ålder och mognad.

(h) Åtgärder vidtagna av den våldbenägne parten för att förhindra fortsatt våld.

(i) Andra omständigheter som domstolen anser vara av relevans.

(6) Oktat del (2) av denna paragraf, när en process rör denna paragraf, och –

(a) Domstolen inte kan fastställa, på grundval av den bevisning som förevisats av parterna, om det finns grund för påståendena om våld eller inte; men

(b) Domstolen bedömer att det föreligger en risk för barnets säkerhet, –

Kan domstolen fatta det beslut i enlighet med denna lag som den anser krävas för att garantera barnets säkerhet.

(7) Innehållet i denna paragraf är tillämpligt oaktat paragraf 23(2) i denna lag.

Kopplingen mellan våld inom familjen och vårdnadsfrågor uppmärksammades särskilt på Nya Zeeland genom den nya lagstiftningen 1995, "The Domestic Violence Act". (Lagen om våld i hemmet). I den nya lagstiftningen ges en vid definition av "domestic violence" (våld i hemmet) som inte har någon motsvarighet i Sverige eller i England. För barnets bästa i vårdnadsfrågor är särskilt punkt 3 i paragraf 3 relevant. Här tar man ställning till vad som avses med psykisk misshandel av ett barn och vem som skall anses som ansvarig för denna misshandel. Denna slags psykiska misshandel av barnet straffbeläggs varken i Sverige eller i England. I de engelska riktlinjerna för umgänge vid våldsamheter inom familjen definierar man "domestic violence" (våld i hemmet) som den Nya Zeeländska definitionen, med undantag för paragraf 3, punkt 3:

(3) Utan begränsning av punkt (2)(c) av denna paragraf, ska en person anses utsätta ett barn för psykisk misshandel om denne –

(a) Orsakar eller tillåter att barnet bevittnar eller hör fysiskt, sexuellt, eller psykisk misshandel av en person ur det hushåll som barnet tillhör; eller

(b) Sätter barnet, eller tillåter att barnet sätts, i reell fara att bevittna eller höra pågående våld;

den person som är utsatt för våld, ska inte anses omfattas av denna paragraf, att ha orsakat eller tillåtit att barnet bevittnar eller hör misshandel, eller, om så är fallet, sätter barnet, eller tillåter att barnet sätts i reell fara att bevittna eller höra misshandeln.

2. Praxis från Högsta Domstolen i frågor om vårdnad, boende och umgänge

NJA 1993 s. 128

Fråga om egenmäktighet med barn med anledning av moderns vägran att efterkomma domstols avgörande om vårdnadens överflyttande från modern till fadern.

Modern vägrade överlämna barnet, (sex år), till fadern eftersom hon var övertygad om att barnet utsatts för incest när han umgåtts ensam med sin far. Vårdnaden hade sedan ett domstolsavgörande 1989 tillkommit fadern. Modern uppgav bland annat att barnet hade ett beteende och kroppsliga symtom som tydde på att han utsatts för sexuella övergrepp. Även dagispersonalen hade reagerat och trodde att något hänt barnet. Olika sakkunniga uppgav att det inte fanns något som tydde på att barnet utsatts för övergrepp.

TR utgick från att modern var övertygad dels, om att barnet utsatts för övergrepp dels, att hon med sitt handlande avvärjde fara för barnet. TR ansåg därför att hon handlat i nöd utifrån hur hon hade uppfattat situationen och att det inte varit oförsvarligt. Åtalet ogillades.

HovR gjorde samma bedömning som TR.

HD konstaterade att det inte framkommit stöd för att övergrepp hade ägt rum. Däremot betvivlade man inte att modern för sin del var övertygad dels, om att sexuella övergrepp hade skett dels, om att det förelåg risk för att övergrepp även skulle komma att ske i framtiden. HD gjorde gällande att domstols prövning av vårdnad om barn ska ske efter vad som är bäst för barnet, varvid även risken för att barnet kan komma att utsättas för övergrepp ska beaktas, när frågan härom aktualiseras. När domstol har gjort sin bedömning ska berörda parter rätta sig efter avgörandet. Det kan i princip inte godtas att den förlorade parten eller någon annan gör en egen riskbedömning och med åberopande av nöd handlar i strid med domstolens avgörande. Dock kan det föreligga situationer då en förälder efter en egen riskbedömning, till exempel om det framkommit nya uppgifter, kan anses ha befunnit sig i en nödsituation eller på grund av sin övertygelse härom inte kan dömas för uppsåtligt brott.

Domstolen ansåg att modern i detta fall inte har haft andra omständigheter som grund för sin bedömning än de som tidigare varit kända och som även varit föremål för domstolarnas bedömning. Nödsituation hade inte förelegat och moderns uppfattning kunde inte fria henne från ansvaret att uppsåtligen ha handlat i strid med lag. Med hänsyn till att modern hade handlat utifrån vad hon ansåg var barnets bästa ansåg domstolen dock att brottet inte borde bedömas som grovt.

NJA 1995 s. 727

Fråga huruvida umgänge ska vägras med hänsyn till risk för att barnet blir olovligen bortfört 6 kap. 15 § 4 st. FB.

Modern yrkade att få ensam vårdnad om sonen (två år). Fadern ville ha gemensam vårdnad eller umgänge med barnet. Fadern hade vid flera tillfällen framställt hotelser angående att han skulle föra barnet ur landet. En rad omständigheter talade för att fadern hade tagit separationen från modern så hårt att det inte kunde uteslutas att han eftersträvade hämnd för att hon hade lämnat honom. Därutöver ifrågasatte TR om det gick att lita på fadern med anledning av hans obalanserade och märkliga agerande i olika sammanhang samt att

han lämnat motsägelsefulla uppgifter och svarat svävande på frågor. Moderns farhågor för att sonen, av fadern, skulle föras utomlands kunde därför inte anses helt ogrundade. Detta talade emot ett umgänge. Risken för ett olovligt bortförande var emellertid inte så påtaglig, ansåg TR, att det fanns skäl att helt ogilla faderns yrkande om umgänge. På grund av barnets unga ålder begränsades dock umgänget och fick utövas endast i närvaro av kontaktperson.

HovR ansåg att utgångspunkten är att varje förälder som inte har vårdnaden ska ha rätt till umgänge med sitt barn i största möjliga utsträckning. De uttalanden som fadern gjort, om att föra bort sonen, hänförde sig till en tid då en brytning mellan modern och fadern var aktuell och uttalandet måste bedömas mot bakgrund av de motsättningar som då rådde mellan dem. Därför ansåg HovR, vid en samlad bedömning, att det inte förelåg en sådan risk, för att barnet olovligen skulle bortföras, att detta skulle utgöra hinder för en sedvanlig umgängesrätt. Umgänge tillerkändes fadern.

HD uttalade att en risk för bortförande kan föranleda vissa restriktioner eller förordnande om andra särskilda åtgärder beträffande umgänget eller till och med att föräldern tills vidare förvägras umgänge med barnet. För att risken ska inverka på bedömningen bör det föreligga en mera konkret fara för bortförande. Till exempel ska det vara frågan om en faktisk åtgärd som framstår som vidtagen för att förbereda ett senare bortförande eller uttalande som tyder på ett sådant syfte hos föräldern. Något annat kunde enligt HD inte vara förenligt med den betydelse som i lagstiftningen tillmäts barnets behov av umgänge med en förälder som inte har vårdnaden, om inte åtgärden eller uttalandet har en naturlig förklaring satt i sitt sammanhang.

HD ansåg vidare att eftersom uttalandena hade gjorts, dels två år tillbaka, dels under en tid då starka motsättningar rådde mellan fadern och modern fanns det inte skäl att tillmäta dem någon avgörande betydelse. Mot bakgrund av faderns nya familjeförhållanden och sociala liv ansågs det inte föreligga sådan risk för att A skulle bortföras att det utgjorde hinder mot umgänge. Men på grund av att fadern haft vissa problem med att sköta barnet och för att moderns oro inför ett umgänge kunde påverka henne och barnet på ett sätt som var ogynnsamt, skulle umgänget ske tillsammans med en kontaktperson.

NJA 1999 s. 451

Gemensam vårdnad har ansetts vara till barnets bästa när inte särskilda skäl talar däremot.

Föräldrarna hade gemensam vårdnad om tre barn födda 1987, 1991 och 1993. Modern yrkade på ensam vårdnad men fadern ville ha fortsatt gemensam vårdnad. Modern anförde att fadern inte hade någon respekt för henne och att han under äktenskapet förtryckt och försökt dominera henne. Fadern ansåg att modern var för släpphänt med barnen och att det inte rådde någon ordning och reda i deras uppföstran.

TR gjorde bedömningen att båda föräldrarna var lämpliga som vårdnadshavare för barnen. Eftersom barnen mest hade bott hos modern tillerkändes hon vårdnaden om de tre barnen.⁹⁰

⁹⁰ Målet avgjordes före den 1 oktober 1998 och tingsrätten kunde därmed inte vägra att upplösa den gemensamma vårdnaden.

HovR ansåg att konflikten mellan parterna var svår och att det fanns en ovilja till samförståndslösningar. Konflikten pågick också öppet inför barnen. Det var därmed enligt rättens mening bäst att den ena föräldern hade ensam vårdnad om barnen. Utifrån kontinuitets-skäl ansågs modern bäst lämpad som vårdnadshavare.

Enligt HD var båda föräldrarna lämpliga som vårdnadshavare vilket också sades i vårdnadsutredningen. Vidare ansåg HD att det fanns vissa meningsskiljaktigheter mellan dem som gjorde att deras samarbete när det gällde barnen inte löpte friktionsfritt. Meningsskiljaktigheterna var dock långt ifrån av sådant slag som enligt förarbetena skulle medföra att domstolen inte borde förordna om gemensam vårdnad. HD ansåg dock att barnen skulle bo hos modern eftersom de behövde stabilitet och kontinuitet i vardagen.

NJA 2000 s. 345

Vårdnad om barn har anförtrotts åt endast en av föräldrarna, eftersom det rådde en så svår och djup konflikt mellan föräldrarna att det var omöjligt för dem att samarbeta i frågor som rör barnen.

Föräldrarna hade gemensam vårdnad om två barn födda 1991 och 1993. Båda parterna yrkade ensam vårdnad om barnen. Modern framförde som argument att fadern var olämplig som vårdnadshavare. Grunden var att konflikten paret emellan var mycket djup på grund av att fadern misshandlat modern och att de saknade förmåga att kommunicera med varandra. Modern hävdade att fadern uppträtt hotfullt och att han slagit henne och barnen under den tid hon var gift med honom. Vid ett tillfälle slog han henne när han hämtade barnen i skolan och det äldre barnet bevitnade händelsen. Fadern dömdes år 1999 för misshandel till villkorlig dom, och meddelades besöksförbud. Fadern anförde att modern utövat otillbörligt umgängessabotage.

Enligt TR:s bedömning fanns det inte något underlag för att göra bedömningen att någon av föräldrarna var att anse som olämplig vårdnadshavare. Vid avgörande om vem som skulle ha vårdnaden om barnen ansåg domstolen att konflikten mellan föräldrarna var så djup att de inte kunde samarbeta i frågor som rörde barnen. Det var därför bäst om modern ensam tillerkändes vårdnaden om dem. Fadern fick rätt till visst umgänge.

HovR ansåg att båda parterna var lämpliga som vårdnadshavare och att de meningsskiljaktigheter som fanns mellan föräldrarna inte var av sådant slag som borde medföra att det inte förordnades om gemensam vårdnad. Visserligen ansåg HovR att den omständigheten att fadern belagts med besöksförbud innebar vissa praktiska problem vid utövande av gemensam vårdnad. Det problemet ansågs dock vara av övergående natur och kunde inte anses som ett hinder för gemensam vårdnad. HovR ansåg efter en helhetsbedömning att gemensam vårdnad var det bästa för barnen.

Enligt HD kunde inte den misshandelsdom som fanns mot fadern innebära att han vid tiden för domen i vårdnadsålet var olämplig som vårdnadshavare. Brottet begicks i en upprörd situation ett och ett halvt år tidigare. HD ansåg dock att misshandeln fick ses som ett exempel på de svårigheter som föräldrarna hade att lösa problem som rörde barnen och att samtala om de problemen. Det fanns heller inget som tydde på att relationen mellan föräldrarna kunde komma att bli bättre inom den närmast överblickbara tiden. Därmed ansåg HD att det rådde en så svår och djup konflikt mellan föräldrarna att det var omöjligt för dem att samarbeta i frågor som rörde barnen. Modern fick därmed ensam vårdnaden om dem.

NJA 2003 s. 372

Fråga huruvida umgänge ska vägras med hänsyn till risk för att barnet far illa.

Fadern yrkade att få umgänge med dottern som var tre år. Modern ansåg att fadern var olämplig som umgängesförälder. Även av barnets kontaktperson, familjerättssekreteraren och av umgängesutredningen framgick det att fadern har visat ett beteende som i vissa delar är labilt, aggressivt och hotfullt.

TR ansåg att övervägande skäl talade för att det var bäst för barnet att i det läget (dagsläget) inte ha umgänge med sin far. Omständigheter pekade på att hon inte skulle få tillräcklig omvårdnad och trygghet av fadern. Faderns yrkan om umgänge avsågs.

Fadern yrkade umgänge med dottern. HovR betonade vikten av att barnet har en god kontakt med båda föräldrarna. Den som har ensam vårdnad har ett ansvar för att barnet också ges möjlighet att regelbundet träffa den andre föräldern. Det kan dock, men hänsyn till barnets bästa, i vissa fall inte vara lämpligt med umgänge. HovR konstaterade att fadern hade uppträtt obalanserat men att några allvarigare anmärkningar inte kunde riktas mot honom och att han var mycket fäst vid J. och vill hennes bästa. HovR ansåg att det var angeläget att återskapa en naturlig relation mellan fadern och J. för att inte äventyra ett för barnet så viktigt förhållande för framtiden. Med hänsyn till barnets ålder och omständigheterna i övrigt skulle kontaktperson närvara. Faderns tilldömdes begränsat umgänge tre timmar med kontaktperson.

HD konstaterade att modern motsatt sig att fadern ska umgås med J därför att det finns risk att J far illa genom att skadas psykiskt eller fysiskt. Familjerättssekreteraren hade gjort bedömningen att ett umgänge är direkt olämpligt pga. svängningar i humöret och bristande förmåga till koncentration. HD ansåg det utrett att fadern uppvisat personlighetsförändringar, svängningar i humör och svårighet att koncentrera sig. HD ansåg även att det ingett betänkligheter att kontaktpersonen hade av sagt sig uppdraget med omedelbar verkan efter ett umgängestillfälle. Faderns uppträdande kunde enligt HD förklaras med att han var ovan vid de situationer han ställdes inför och att han hade svårigheter att behärska sig i närvaron av en som han uppfattade som kritisk kontaktperson.

Vidare konstaterade HD att fadern är mycket fäst vid dottern och vill hennes bästa. Vad som genom utredningen i HD hade kommit fram om hans personlighet talade visserligen för att det vid den tiden fanns konkret risk för att barnet skulle kunna fara illa psykiskt vid ett gängse umgänge med honom. Risker kunde emellertid motverkas genom att umgänget skede i begränsad omfattning och under medverkan av en kontaktperson. Med hänsyn till dotterns intresse av kontakt med sin far fick det, enligt HD, anses vara till hennes bästa att få umgås med sin far. HD fastställde HovR:s domslut.

3. Rättsfall

Här följer utdrag från ett antal mål som har ingått i den förevarande studien. Utdragen är valda av Barnombudsmannen för att belysa vissa av de frågeställningar som berörs i studien. Syftet har inte varit att ha synpunkter kring de slutsatser och de domslut som domstolen har kommit fram till. Däremot vill Barnombudsmannen med utdragen belysa olika resonemang som förs av domstolar och i förekommande fall socialnämnder i vissa frågor. Vi har velat lyfta fram hur socialnämnder och domstolar gör och redovisar riskbedömningar varför det följer flera exempel på detta. Vidare har vi belyst socialnämnder och domstolars resonemang när inga uttryckliga riskbedömningar har gjorts. Målet har då avgjorts utifrån andra omständigheter såsom barnets vilja. Vi har också velat belysa några fall där domstolen har ansett att en person som är dömd för brott mot en familjemedlem inte anses vara olämplig som vårdnadshavare. Slutligen har vi lyft fram ett antal mål där föräldrarnas samarbetsförmåga utifrån uppgifter om våld inom familjen står i fokus. Samtliga domar har avkunnats under år 2002.

Redovisad riskbedömning

Här följer exempel på hur domstolar gör riskbedömningar. Vi vill bland annat visa hur olika resonemang kring barns behov av skydd från en förälder kan se ut.

I mål 08 har fadern ansökt om umgänge med sina två barn (11 och 10 år), vilka han inte har träffat på sju år. Fadern har suttit i fängelse efter att ha blivit dömd för grova sexuella övergrepp mot barnens halvsyskon. Modern uppger att dottern berättat att även hon utsatts för sexuella handlingar.

”Tingsrättens prövning av målet har att utgå från det faktum att [fadern] lagakraftvunnet dömts för sexuella övergrepp av allvarlig art mot [barnens] halvsyskon. Prövningen måste ske med utgångspunkten att dessa övergrepp verkligen ägt rum.

En första fråga är då givetvis om det finns *risk för återfall* i sexuella övergrepp. Det kan därvid till en början hävdas att en sådan risk knappast kan sägas föreligga vid ett mycket kortvarigt umgänge i närvaro av kontaktperson på det sätt som nu yrkas och att frågan därför inte är intressant. Meningen med att påbörja ett umgänge måste emellertid vara att på sikt komma vidare med längre umgängesperioder, kanske utan närvaro av kontaktperson. Frågan om återfallsrisken får i den situationen en helt annan betydelse, och den måste därför bedömas redan nu.

[Fadern] har under brottmålsrättegångarna och även i flera senare sammanhang – även vid den muntliga förberedelsen i förevarande mål – hävdats att han är oskyldig till de övergrepp han dömts för. Vid huvudförhandlingen har han intagit en mer försiktig attityd i denna del och – utan att vilja gå närmare in på vad som hänt – sagt att ‘vissa saker i domarna kan relateras till verkligheten’.

Enligt tingsrättens mening kan [faderns] uppmjukade attityd inte ses som något bevis på en djupgående förändring i riktning mot en bearbetning av de psykiska problem som rimligen måste ligga bakom övergrepp av det aktuella slaget. Det som sägs i utredningen från [kommunen] – särskilt uttalandena av [socialtjänstens utredare] – kan därför inte fränkännas aktualitet. Av detta följer att man på intet sätt kan bortse från risken att [fadern] på nytt skulle kunna göra sig skyldig till sexuella övergrepp mot barn.

Oavsett den konkreta risken för återfall framgår tydligt av utredningen i målet att det från [moderns] och hennes barns sida finns en *subjektivt grundad* uppfattning, vilken mot bakgrund av vad som inträffat framstår som i hög grad förstäligen, att [fadern] – om han tillåts träffa barnen –

kan göra sig skyldig till övergrepp mot dem. Det kan naturligtvis vara denna fruktan som till stor del ligger bakom barnens vägran att träffa sin far. Men av [dotterns] brev till fadern framgår också ett annat motiv, nämligen att hon mot bakgrund av det som han utsatt de äldre syskonen för tycker så illa om honom att hon inte vill träffa honom.

Barnens dokumenterade önskemål att få slippa träffa sin far har sålunda en sakligt godtagbar bakgrund. Det har i målet inte kommit fram något som motsäger att denna klart uttryckta viljeyttring skall respekteras. Tvärtom är det, i den situationen som föreligger, mycket svårt att hävda att det skulle vara till *barnens bästa* att tvingas träffa sin far. [Barnen] är om ett par år tonåringar, och de kan om de vill ta kontakt med [fadern] på frivillighetens basis. Att nu tvinga dem till ett umgänge skulle mot bakgrund av deras bestämda - och subjektivt välgrundade - uppfattning vara både stridande mot deras bästa och orealistiskt att praktiskt genomföra.”

I mål 10 uppger modern att fadern utsatt henne och hennes dotter (17 år) för våld. Moderns uppgifter stöds av dotterns uppgifter. Fadern yrkar gemensam vårdnad om parternas gemensamma barn (10 och 7 år). I socialnämndens utredning tas hänsyn till moderns och barnets uppgifter om våld samt att fadern befinner sig utomlands och därför inte har kunnat höras. Fadern anses inte kunna ha del i vårdnaden. När det gäller umgänge för barnen sägs att ”Utredaren vill inte ge något konkret förslag för hur ett sådant umgänge skulle se ut vad gäller praktiskt utformning, omfattning osv. Utformningen av ett umgänge bör dock ta hänsyn till det som framkommit om misstanke vad gäller eventuellt missbruk, misshandel och kidnappingsrisk.”

Domstolen tar vid avgörande av vårdnadsfrågan upp vad som framkommit angående faderns eventuella våld mot modern och barnen. Tingsrätten uttrycker i domskälen:

”Det saknas skäl att ifrågasätta att [fadern] har ett uppriktigt intresse för sina barn och en genuin önskan om att delta i deras liv som en far. Det finns heller ingenting som tyder på att [fadern] utsatt [de gemensamma barnen] för misshandel eller något liknande. Trots detta visar utredningen i målet att [de gemensamma barnen] är mycket rädda för [fadern].”

Tingsrätten ogillar faderns yrkande om umgänge med barnen, med hänvisning till barnens rädsla och att de skulle lida skada av att tvingas till umgänge. Modern tilldöms ensam vårdnad, men domstolen påpekar att modern har brustit i sitt föräldraansvar eftersom hon inte har verkat för en god kontakt mellan barnen och fadern.

I mål 09 görs det från socialnämndens sida en utredning där man väger samman uppgifterna om våld från modern samt förskolepersonalen med faderns tidigare brottslighet. Utredarna finner att det föreligger en risk för att barnet (6 år) kan fara illa av att ha kontakt med fadern och beaktar att fadern har ett häftigt humör och att han tidigare har dömts för misshandel av barnets morfar. Domstolen dömer till ensam vårdnad för modern till följd av samarbetsproblem, och man för ett resonemang om huruvida barnet kan fara illa av umgänge med fadern. Domstolen anser att umgänge är till barnets bästa, varvid man tar hänsyn bland annat till att barnet vill träffa sin far. Domstolen säger:

”Vidare har [modern] själv berättat att [barnet] mår bra när han är hos henne. Om det vore så att [barnet] far illa av att vara hos [fadern] skulle han inte vara glad över att träffa denne och inte må bra ens när han är hos [modern].”

I mål 28 har föräldrarna två söner, 4 och 2 år gamla. Fadern begär umgänge med sönerna utan kontaktperson, vilket modern medger. Fadern är dömd för sexuella övergrepp mot moderns dotter från ett tidigare förhållande. I målet har ingen utredning inhämtats från socialnämnden. Dock har socialnämnden inkommit med ett så kallat snabbyttrande. I yttrandet sägs:

”När det gäller umgänget mellan [pojkar] och deras far anser vi att detta måste ske under närvarande av objektiv kontaktperson, inte bara initialt utan över överskådlig tid. Ingen i vare sig [moderns] eller [faderns] släkt har förmåga att sätta barnens intressen framför sina egna. [Föräldrarnas] och släktens inställning till sexualitet ger också anledning till stor oro.”

Tingsrätten anser att fadern ”har visserligen gjort sig skyldig till ett allvarligt sexualbrott men brottet förövades mot en tonårig flicka som inte var hans eget barn. Det finns ingenting i utredningen som tyder på att [fadern] skulle göra sig skyldig till övergrepp eller på annat sätt uppträda olämpligt mot sina båda söner. Det har inte heller framkommit någon annan omständighet i målet som gör att det finns anledning att misstänka att ett umgänge mellan [fadern] och [pojkar] inte skulle vara till pojkarnas bästa. På grund härav, och då [modern] medgivit [faderns] talan, bör [fadern] tillerkännas umgänge i yrkad omfattning. På nyss anförda skäl kan umgänget ske utan närvaro av en kontaktperson.”

Ett mål där domstolen har beslutat att inte begära någon vårdnadsutredning är mål 29. Tingsrätten gör en riskbedömning utifrån att fadern har dömts för grova våldsbrott mot både modern och barnen, för vilket han avtjänar fängelsestraff. Fadern bedöms som en olämplig vårdnadshavare på grund av brotten och modern får ensam vårdnad. Tingsrätten gör även en riskbedömning avseende umgänget och anser att det är mycket tveksamt om barnen överhuvudtaget bör ha något umgänge med fadern. Parterna har kunnat komma överens om ett begränsat umgänge med en morbror närvarande som kontaktperson och tingsrätten anser därför att det finns förutsättningar för ett säkert umgänge för barnen.

I mål 32 har modern polisanmält fadern för misshandel av henne själv samt för barnpornografibrott. Målet rör parternas 1-åriga son. I socialnämndens utredning beaktas moderns rädsla för att fadern är pedofil och utredaren resonerar utifrån vad det kan innebära att han tittar på barnpornografi. I datamaterial, som inlämnats till polisen och som enligt modern tillhör fadern, har barnpornografiska bilder hittats. I socialnämndens utredning sägs:

”Barnpsykologer har visat på vikten för barn, särskilt pojkar med växande ålder, att ha en närvarande far med regelbunden kontakt. Vi har uppfattat att [pojken] tycker om sin pappa och det är viktigt att [pojken] får vara tillsammans med honom. Moderns utsagor om faderns intresse för barnpornografi kan inte avfärdas och polisutredning pågår. Vi har fått väga [pojken] behov av att ha ett vanligt umgänge med sin far utan kontaktperson, mot de risker det kan innebära för honom, om det är så att fadern är pedofil. Vi kan därför inte, i dagens läge, föreslå annat än ett umgänge mellan far och son med kontaktperson närvarande.”

Domstolen anser att moderns uppgifter om att fadern begått barnpornografibrott inte är trovärdiga och att fadern därför inte kan anses som olämplig som vårdnadshavare. De barnpornografiska bilderna i faderns dator anses inte utan tvivel kunna knytas till fadern. Tingsrätten uttalar angående vårdnaden att ”Båda parternas processuella inställning i målet går ut på att gemensam vårdnad är möjlig. [Modern] har visserligen trots detta hävdatt att gemensam vårdnad inte är möjlig på grund av att det råder djupa samarbets svårigheter mellan parterna. Tingsrätten finner att dessa svårigheter på litet sikt bör kunna övervinnas. Detta förutsätter att [modern] ändrar

sinnelag och agerar som en mor som är mån om sitt barns bästa. Tingsrätten finner att gemensam vårdnad för närvarande är bäst för [barnet].” Vad gäller barnets boende säger tingsrätten:

”På grund av vad sålunda upptagits angående parternas lämplighet finner tingsrätten att det är bäst för [barnet] att bo tillsammans med [fadern]. [Modern] har sedan april i år förvägrat [fadern] all rätt till umgänge med [barnet]. Hon har härigenom satt sig över tingsrättens interimistiska beslut om umgänge. På grund härav föreligger skäl att förordna att [modern] vid vite skall lämna ifrån sig [barnet] till [fadern].”

I mål 12 uppger modern att fadern har utsatt sin styvdotter för våldtäkt, vilket han också är dömd för. Båda föräldrarna uppger att den andre har utsatt barnen (9 och 7 år) för våld. Modern uppger även att fadern vid upprepade tillfällen har misshandlat henne, och anmälan till socialnämnden om misshandel har gjorts av en läkare. Fadern uppger i sin tur att modern misshandlat honom vid ett tillfälle samt att modern misshandlat hans dotter från ett tidigare förhållande. I både socialnämndens utredning och domen resoneras kring att fadern har dömts för sexuella övergrepp mot en styvdotter. I socialnämndens utredning föreslås att dottern i familjen ska bo hos modern, medan ingen rekommendation ges angående sonen. I domskälen sägs:

”Det faktum att fadern av en hovrätt blivit dömd skyldig till våldtäkt mot en 12-årig flicka gör att hans lämplighet som vårdnadshavare kan ifrågasättas. [Fadern] har förnekat att han är skyldig till den våldtäkt för vilken han dömts. Tingsrätten har dock att utgå från att han begått gärningen. Det är utrett att flickan var dotter till hans tidigare sambo. Inget har framkommit som talar för att han skulle förgripa sig på sina biologiska barn. Dessutom har familjerätten inte föreslagit några inskränkningar i umgängesrätten för den förälder som [barnen] inte skall bo hos. Detta gäller alltså även [fadern]. På grund av det anförda och den långa tid som har förflutit sedan domen bör denna enligt tingsrättens mening inte innebära att [fadern] skall anses olämplig som vårdnadshavare.”

Twisten i mål 37 rör vårdnad, boende och umgänge för två barn (8 och 3 år). Fadern är dömd för olaga hot och misshandel av modern. Socialnämndens utredare finner att barnen är rädda och reserverade inför fadern och berättar hur de både sett misshandeln och själva utsatts för den. Utredaren anser att det inte är till barnens bästa att umgås med fadern ensamma och föreslår ensam vårdnad för modern och umgänge under överinseende av en kontaktperson.

Domstolen dömer till ensam vårdnad för modern och begränsat umgänge mellan barnen och fadern med kontaktperson och vänder på formuleringen i domslutet. Istället för att säga att fadern har rätt till umgänge med barnen, vilket är det vanliga, säger tingsrätten att barnen skall ha rätt att umgås med fadern. Tingsrätten konstaterar även att ”det får anses föreligga en överhängande risk för att [fadern] kommer att försöka påverka [sonen] för att få honom att förneka att misshandeln av modern ägt rum, vilket kan vara till skada för [sonen].”

I mål 40 har fadern uppgett att modern bland annat smiskar barnen (7, 5 och 4 år) vilket modern har medgivit. Både familjerätten och domstolen tar upp frågan om moderns våld mot barnen. I socialnämndens utredning påpekas att modern har smiskat barnen men att hon ”gör så gott hon kan i att fostra barnen”. I domskälen sägs:

”Vad som emellertid också framkommit genom utredningen och som tingsrätten menar är allvarligt är att det förekommer att [modern] slår barnen när hon blir arg på dem. Hon har själv uppgett att det händer att [äldsta dottern] får en dask i baken. Tingsrätten anser att detta är helt oacceptabelt. Trots det nu anförda anser tingsrätten likväl att vad som förekommit inte är så allvarligt att [modern] därmed inte skulle kunna fungera som boendeförälder.”

Tvisten i mål 48 rör parternas barn, som är 4 och 3 år. Modern uppger att fadern har misshandlat henne mycket grovt och under lång tid. Fadern har dömts för misshandel, olaga frihetsberövande samt grov kvinnofridskränkning av modern. Fadern har belagts med besöksförbud mot modern och hon har skyddad adress samt skyddat boende. I tingsrätten sägs:

”Av utredningen i målet framgår vidare att [fadern] under lång tid har utsatt [modern] för våld, hot och kränkande behandling. [...] Av utredningen i målet framgår att såväl [modern] som hennes barn under de senaste åren har levt under svåra psykiska påfrestningar. Sedan några månader tycks tillvaron dock ha börjat stabiliseras och barnen har börjat finna sig tillrätta i sin nya miljö. Tingsrätten delar den uppfattning som kommer till uttryck i vårdnads- och umgängesutredningen; att det finns en uppenbar risk att moderns rädsla förs över på barnen och att detta skulle påverka dem i negativ riktning. Tingsrätten gör bedömningen att barnens behov av en trygg och lugn miljö är mycket stort och deras situation i stor grad är avhängig hur [modern] mår. [...] Tingsrätten anser att [modern] behöver få en tids lugn och ro för att kunna ge barnen den trygghet de behöver. Ett förordnande om rätt till umgänge för [fadern] skulle i nuläget riskera att omöjliggöra detta.”

I mål 25 uppger modern att fadern misshandlat henne fysiskt, psykiskt och sexuellt samt att fadern har bitit barnet (9 år) så att hon fått märken. Fadern har bland annat blivit polisanmäld av socialtjänsten för våld mot tjänsteman samt är dömd för en rad våldsbrott mot personer utanför familjen. Fadern är också dömd för misshandel, grov kvinnofridskränkning m.m. mot sin före detta sambo.

I tingsrättens domskäl sägs att fadern ”är dömd i såväl tingsrätt som hovrätt för allvarliga övergrepp mot sin tidigare sambo. Då det inte heller i detta mål föreligger någon utredning som talar i annan riktning har domstolen att utgå ifrån att domstolarnas domar i brottmålet är materiellt riktiga. Likväl förnekar [fadern] fortfarande att han gjort sig skyldig till de gärningar som han dömts för. Bland annat mot den bakgrunden framstår [moderns] beskrivning av en [fader] som inte lämnar något utrymme för diskussion och som har svårt att lyssna på andras åsikter och kompromissa liksom hennes påstående att han har en nedlåtande kvinnosyn som trovärdiga. När det gäller hans kvinnosyn talar [utredarens] vittnesmål i samma riktning. Enligt tingsrättens uppfattning ger utredningen alltså vid handen att det finns all anledning att ta [moderns] farhågor på allvar och utgå ifrån att ett reellt samarbete i frågor som rör [barnet] inte är möjligt.”

I mål 39 konstaterar tingsrätten att fadern är dömd för våldsbrott mot både modern och de två sönerna (14 och 9 år), men anser inte att detta i sig utesluter umgänge med barnen. Faderns våld mot barnen och modern vägs in som en faktor i bedömningen av barnens bästa. Tingsrätten gör en riskbedömning men anser inte att brottmålsdomen talar för att det finns en risk att barnen kan utsättas för framtida våld, utan att det "finns en uppenbar risk för att händelserna skapat en oro och en sorg hos barnen." Tingsrätten lägger avgörande vikt vid barnens motstånd och rädsla för kontakt med sin pappa och ogillar faderns talan om umgänge.

Övriga omständigheter

Här följer ett antal utdrag ur domar där domstolen inte har redovisat någon riskbedömning enligt Barnombudsmannens mening. Domstolen har istället låtit andra omständigheter bli avgörande för utgången i målet än uppgifterna om våld.

Av socialnämndens utredning i mål 43 framgår att båda föräldrarna har kommit med uppgifter om våld inom familjen. Fadern uppger att modern slagit barnen (6 och 4 år) vilket han har anmält till socialnämnden vid upprepade tillfällen. Modern och socialnämnden har polisanmält fadern för våld mot modern. Det finns inga övriga uppgifter som stöder varken moderns eller faderns uppgifter. Vid huvudförhandlingen har modern inte lämnat några uppgifter om våld medan fadern står fast vid sina uppgifter. Domstolen ifrågasätter uttryckligen faderns trovärdighet på följande sätt:

"För att bedöma [faderns] verkliga samarbetsvilja till umgänge är av betydelse om de anmälningar som [fadern] gjort om bristande hemförhållande hos [modern], skett till följd av oro för barnen eller endast som utspel i den familjerättsliga osämjan."

Tingsrätten beslutar att barnen ska bo hos modern och att inget umgänge ska komma till stånd mellan fadern och barnen.

Fadern är dömd för misshandel av modern vid två tillfällen i mål 45. Ingen hänsyn tas till dessa uppgifter i domen. Istället beaktas att modern ska flytta till USA, och det anses vara det bästa för barnet (11 år) att hon får bo kvar här tillsammans med fadern.

Ett mål där domstolen beslutar att inte tilldöma något umgänge åt den ena föräldern är mål 36. Fadern i målet har haft besöksförbud och står åtalad för misshandel, olaga hot och överträdelse av besöksförbud mot modern. Uppgifterna om våld mot modern uppmärksammas inte i domstolens eller vårdnadsutredningens bedömning. Modern ges ensam vårdnad och fadern vägras umgängesrätt med barnen (13, 9 och 7 år) med hänvisning till faderns missbruksproblem.

I mål 35 uppger modern att fadern har slagit både henne och barnen (10 och 8 år), vilket medges av fadern. Domstolen anser dock att inget talar emot att fadern får normalt veckoslutsumgänge med barnen. Fadern uppger att hans våldsamma sätt varit beroende av hans alkoholmissbruk, som han nu genomgår behandling för. I socialnämndens utredning poängteras barnens behov av en umgängesform som gör att de känner sig trygga. I utredningen sägs:

”Det är dock viktigt att tydliggöra föräldrarnas eget ansvar inför varje umgängessituation som kvarstår trots meddelad dom i frågan. Modern har ett ansvar att ställa in umgänget om fadern inte lyckas hålla sig nykter vid umgängestillfällena.”

Här följer utdrag från mål där barnets vilja fått avgörande betydelse. I de flesta av dessa fall har ingen riskbedömning gjorts utan domstolen har utgått från barnets vilja istället.

I mål 50 uppger modern att fadern utövat våld mot henne samt ger antydningar om sexuella övergrepp mot dottern. I tingsrättens domskäl nämns inte uppgifterna om våld. Däremot får barnens (14 och 8 år) viljor avgörande betydelse för utgången i målet. Tingsrätten anför:

”[Dottern] är fjorton år. Hon har enligt utredningen i målet uttalat sin tydliga vilja att inte vilja träffa sin far. Man bör naturligtvis på lämpligt sätt sträva efter att den mellan far och dotter brutna kontakten på något sätt för bådaskull återknytes. Men i betraktande av vad utredningen i målet visat kan ett umgänge med fadern inte påtvingas [dottern], ett umgängesförordnande skulle för övrigt inte ha särskilt stora möjligheter att kunna verkställas. Det viktiga är dock att [dotterns] vilja måste på grund av hennes ålder och uttalade mognad respekteras. Det är därför inte möjligt att mot hennes vilja ålägga henne att träffa [fadern]. [...] Vad härefter gäller [sonen] så är pojken nu åtta år. Han är inte så gammal att hans vilja omedelbart måste respekteras. [Sonen] är å andra sidan omvittnat mogen för sin ålder och samtidigt känslig och därmed särskilt utsatt på grund av föräldrarnas förhållanden och av deras konflikter. Det är därför inte så konstigt om han har särskilt knutit an till sin äldre syster.”

Tingsrätten dömer inte ut något umgänge mellan fadern och barnen.

I mål 15 fäster domstolen avgörande vikt vid barnets uppgifter om sexuella övergrepp. Parternas gemensamma dotter (15 år) uppgav för systemen, modern och skolsköterskan att hon under en längre tid hade blivit sexuellt utnyttjad av sin pappa vid umgänget med honom. Socialtjänsten gjorde en polisanmälan, men förundersökningen lades ned på grund av att ”uppgift stod mot uppgift”. Flickan vägrade därefter umgänge med fadern och modern yrkar därför ensam vårdnad i det aktuella målet. Tingsrätten gör ingen uttrycklig riskbedömning, men man dömer utifrån barnets vilja, att inte ha kontakt med fadern:

”[Flickan] har uppnått en sådan ålder och mognad att hennes uppfattning, oavsett vad som kan vara anledningen till hennes ställningstagande, bör tillmätas en mycket stor vikt vid prövningen av vårdnadsfrågan.”

I mål 18, där modern är polisanmäld för misshandel av sin 10-åriga dotter, görs ingen riskbedömning. Istället läggs avgörande vikt vid barnets vilja. Tingsrätten säger: "Oavsett vad som må ha inträffat den 25/26 maj 2000 – om alls något speciellt hänt – har det tydligt framgått att [dottern], som i februari 2002 fyller elva år, nu absolut motsätter sig sådan kontakt med modern som är en förutsättning för boende och för övrigt även umgänge. [Moderns] yrkanden kan därför inte bifallas."

Mål 42 rör umgänge för barnet (11 år) med en styvförälder. Det är socialnämnden som agerar part och för styvfaderns talan. Styvfadern är dömd för ringa misshandel av modern och har haft besöksförbud. I domskälen nämns inte detta alls, utan det konstateras att barnet har en önskan och ett behov av umgänge med styvfadern. Ett umgänge varannan helg fastställs.

I mål 49 har modern polisanmält fadern för misshandel av henne och barnen. Barnen är familjehemsplacerade bland annat på grund av att modern är drabbad av en psykos. Fadern yrkar umgänge med barnen. Fadern har suttit i fängelse för misshandel mot någon utanför familjen, och är dömd till fängelse för annan brottslighet. Straffet är inte avtjänat, och fadern befinner sig nu utomlands och har inte för avsikt att komma tillbaka till Sverige. I tingsrättens bedömning tas ingen hänsyn till faderns våldsamhet eller moderns uppgifter om våld inom familjen. Rätten uttalar endast:

"När det gäller umgängesyrkandet från [faderns] sida framgår av utredningen att barnen, som är 12 och 13 år gamla, bestämt motsätter sig något umgänge med fadern. Med hänsyn till detta samt till att umgänge yrkas endast i Portugal skall umgängesyrkandet ogillas."

I mål 38 förordnar tingsrätten om ett successivt ökande umgänge som övergår till sedvanligt umgänge utan kontaktperson. I målet berättar modern om hur hon har blivit misshandlad inför barnen och hur även sonen har blivit misshandlad av fadern. Den 8-åriga flickan, som umgänget gäller, motsätter sig umgänge med fadern, men domstolen anser ändå att umgänge är till hennes bästa. De skäl som anförs är att det var fyra år sedan misshandeln ägde rum och att flickan inte har farit illa av att ha umgänge med fadern. Domstolen anser vidare att moderns negativa inställning till umgänget i viss grad påverkar flickan.

Samarbetsproblem

Här följer utdrag ur domar där domstol och i förekommande fall socialnämnd har resonerat kring föräldrarnas samarbetssvårigheter med anledning av att det har förekommit våld. I vissa fall ses inte våldet som så allvarligt att det utesluter gemensam vårdnad, men man konstaterar att det leder till svåra samarbetssvårigheter, vilket i sin tur får som följd att ensam vårdnad anses vara att föredra. I andra fall resonerar domstolen utifrån hur ensam vårdnad skulle kunna leda till att samarbetet mellan föräldrarna kan förbättras.

I mål 24 uppger modern att fadern har misshandlat henne, den 5-åriga sonen samt ett styvsyskon till barnet. Parallellt med socialnämndens utredning pågår en förundersökning mot fadern för misshandel av modern. Utredaren tar hänsyn till moderns rädsla och vill avvakta domen från den brottmålsprocess som pågår parallellt med umgängesmålet innan umgänge kan övervägas utan kontaktperson. Vid huvudförhandlingen framgår att fadern har dömts för misshandel av modern till fängelse. I domskälen sägs:

”Tingsrätten noterar i detta sammanhang att [fadern] dömts för våldsbrott mot [modern]. Gärningarna ligger en tid tillbaka och framstår inte som så grava att enbart detta förhållande skulle utesluta en gemensam vårdnad.” Modern tilldöms dock vårdnaden ensam då domstolen anser att konflikten mellan parterna är så svår och djup att det framstår som omöjligt för parterna att samarbeta. Uppgifterna om våld mot barnet nämns inte i domskälen.

Mål 33 gäller barnens (8 och 5 år) boende och umgänge. Modern uppger att fadern har slagit henne och barnen. Av BUP-utredningen framgår att barnen är rädda för fadern och motvilliga till umgänge. Tingsrätten anser att modern inte har medverkat tillräckligt för att underlätta umgänget mellan barnen och fadern, vilket talar för att fadern ska tilldömas boendet. Trots att modern brister i sitt ansvar för barnens umgänge med fadern, finner inte tingsrätten att det föranleder någon ändring av boendet då barnen är trygga hos modern. Domstolen uppmärksammar vidare de svårigheter som en förälder kan uppleva när barnet motsätter sig umgänge med den andra föräldern:

”[Modern] har – nästan som ett nödrop – frågat sitt ombud, förmodligen även företrädare för socialtjänsten, och helt klart domstolen: ”Vad i himlens namn skall jag då göra för att uppfylla mitt föräldraansvar?” [Fadern] har kanske frågat sig detsamma. Något vettigt svar på den frågan är självfallet svårt att ge, fränsett det något tråga svaret att man naturligtvis måste tillse att alla praktiska förutsättningar för ett fungerande umgänge är uppfyllda. Man kan dock tillägga att det därtill krävs att man låter *”låter hjärtat va med”*, om uttrycket tillåts. Man måste – för barnens skull – ge totalt avkall på sin prestige. Den kan inte tillåtas vara högre än i höjd med skolorna. Ett umgänge där hämtning och lämning istället för trygghet och glädje vid återseende innefattar stressmoment och en för barnet kännbar kyla mellan de båda av barnet älskade föräldrarna utgör en påfrestning, som det inte är rimligt att lägga på ett barn. Detta senare bör såväl [modern] som [fadern] allvarligt besinna vid de fortsatta kontakterna i samband med umgänget mellan barnen och deras fader.”

Fadern har i mål 46 polisanmälts av modern för våld mot henne. Fadern har erkänt att det har förekommit ömsesidigt våld mellan parterna. I socialnämndens utredning betonas att föräldrarna måste börja samarbeta mer kring barnet (5 år) för att hon ska må bra. Man anser därför att gemensam vårdnad är att föredra. Tingsrätten anser att utredningen i målet ”ger vid handen att parternas förhållande sedan lång tid tillbaka varit konfliktfyllt och mycket tyder på att det även förekommit handgripligheter även om de polisanmälningar som [modern] gjort mot [fadern] inte lett till någon åtgärd från polis och åklagares sida”. Handgripligheterna är en omständighet som ligger till grund för domstolens beslut om ensam vårdnad för modern.

I mål 47 som rör boendet för den 6-årige sonen, uppger modern att fadern är alkoholmissbrukare samt att han har misshandlat henne och barnen. Fadern medger visst våld mellan föräldrarna, men menar att modern varit den aggressiva parten och att hon haft psykiska besvär. I socialnämndens utredning anses att inga av anklagelserna har kunnat styrkas, och det föreslås att barnet ska bo växelvis hos parterna.

I tingsrätten sägs ”Det är ostridigt att [barnets] föräldrars konflikt yttrat sig i gräl och bråk mellan dem. I tvisten har det genom [faderns] egna uppgifter framkommit att han vid olika tillfällen i begränsad utsträckning tillgripit våld mot [modern]. Även om hänsyn tas till de förklaringar till våldsanvändningen som [fadern] lämnat har hans handlande inte varit godtagbart. [...] Med hänsyn till det anförda saknas det fog för att anse att föräldrarnas bristande förmåga att samarbeta runt [barnet] skall läggas [modern] till last som ett försök att genom omedgörlighet sabotera möjligheterna att anordna ett växelboende. Främst genom föräldrarnas bristande förmåga att samarbeta saknas förutsättningar för att ett växelboende för [barnet] hos båda föräldrarna skall anses vara till hans bästa. [Barnet] skall därför bo tillsammans med [modern].”

Mål 51 är intressant att studera ur ett antal olika aspekter. Modern uppger att fadern har misshandlat henne under lång tid, och att barnen (5, 4 och 2 år) har drabbats på olika sätt bland annat då hon i samband med en misshandel har tappat ett av barnen i golvet. Fadern är dömd för misshandel, grov kvinnofridskränkning och olaga hot mot modern. Fadern har också haft besöksförbud. I socialnämndens utredning sägs:

”[De tre barnen] är charmerande barn, som drar till sig uppmärksamhet och väcker engagemang. De är påverkade av all den oro och press som präglat deras uppväxt. Vad de har bevittnat av det våld, som modern utsattes för vet vi inte, men tydligt är att det, liksom separationen från fadern under hans fängelsestid, rubbat deras trygghet och tillit. För att återställa och bygga upp förtroende och stabilitet behöver varje barn för sig bli mera sett och få ökad möjlighet till vuxenkontakt. [Den 4-åriga dottern] har enligt uttalande från psykolog så stora och speciella behov att särskilda insatser är nödvändiga. Förslag finns därför att hon en period får sitt huvudsakliga boende hos nuvarande kontaktfamiljen. Fadern är mycket negativ till detta och tror att det skulle vara till skada för den viktiga syskonkontakten. För att tillförsäkra [dottern] de stödinsatser, som hon är i oundgängligt behov av framstår det som nödvändigt att modern får ensam vårdnad om [dottern].”

I domen diskuteras inte våldet som modern har utsatts för överhuvudtaget. Det är emellertid intressant att notera det resonemang som leder fram till domstolens beslut om att modern ska ha ensam vårdnad.

”Utredningen i målet utvisar att både [modern] och [fadern] är goda föräldrar till [barnen]. Enligt parterna själva har samarbetet dem emellan dock inte fungerat särskilt bra, något som också bekräftas av utredningen. Trots att en viss förbättring skett med tiden ter det sig som om oenigheter rörande barnen har lyckats hålla liv i en sedan länge pågående konflikt, något som i sin tur påverkat barnens välbefinnande. Det står helt klart att parterna saknar en grundmurad samsyn i frågan om vad som är bäst för [den 4-åriga dottern]. Inte heller i fråga om [de två andra barnen] har parterna hitintills kunnat enas och samarbeta i den utsträckning som krävs för att gemensam vårdnad på sikt skall kunna fungera. Det ter sig tvärtom som om parterna, om de inte behöver enas i varje fråga som rör barnen, skulle kunna komma att fortsätta att utveckla sitt samarbete till det bättre och därmed också ge barnen det lugn och den trygghet de behöver och har rätt till. Härigenom skulle deras samarbete också kunna skyddas från påverkan utifrån. För att få till stånd

en genomgripande förbättring av deras samarbetsklimat är det också nödvändigt att alla källor till konflikt dem emellan undanröjs, något som på sikt skulle kunna förbättra deras relation så att verkliga förutsättningar för gemensam vårdnad skulle kunna skapas. Vid en samlad bedömning finner tingsrätten sålunda att det för närvarande mest förenliga med barnens bästa är att vårdnaden om dem alla tillerkänns [modern] ensam.”

I mål 52 uppger både modern och fadern i socialnämndens utredning att den andre har utsatt dem själva för våld. Barnet som tvisten rör är 4 år. Fadern erkänner ömsesidigt våld och är dömd för ofredande av modern och sin tidigare fru. I socialnämndens utredning sägs angående det uppgivna våldet mellan parterna:

”[Modern] och [fadern] har prövat att förbättra sitt samarbete. De har haft ett stort antal samtal på familjerådgivningen och familjerätten. De har också haft en långvarig kuratorskontakt. Trots detta är konflikten mellan dem i dag lika stor som tidigare. Det är en konflikt som inte har sin grund i olika syn på [barnets] behov. Konflikten har sin grund i [föräldrarnas] relation och har sin början tidigt under deras gemensamma liv. Under utredningens gång har [modern] och [fadern] berättat om flera tillfällen när de inte förmått att hålla [barnet] utanför sin konflikt. Hon har fått bevittna flera bråk med höga röster och olika tillmälen. [Föräldrarnas] konflikt ter sig stundtals som en maktkamp dem emellan och de har olika sätt och olika artilleri för sin kamp och det ena provocerar fram det andra. [Modern] har upplevt sig utsatt av [fadern] och han har blivit dömd för ofredande. Vi vill inte förringa [moderns] upplevelser av vad hon blivit utsatt för, men vi tror att båda har ett ansvar vad gäller den ihärdighet med vilken denna konflikt tycks kunna fortsätta.”

Utredarna föreslår gemensam vårdnad med hänvisning till barnets behov av båda sina föräldrar. I domen finns inga uppgifter om fysiskt våld men modern uppger att fadern utövat psykiskt övervåld mot henne. I tingsrätten förs ett resonemang som är intressant att uppmärksamma. Domstolen beslutar om gemensam vårdnad och anser att det inte finns förutsättningar för ett fortsatt växelvis boende. Domstolen beslutar att barnet ska ha sitt boende hos modern. Vid avgörande av frågan vem barnet ska bo tillsammans med sägs:

”Som anförts inledningsvis är ingen av dem olämplig att ha [barnet] hos sig. Familjerätten har inte heller tagit ställning till vem av föräldrarna [barnet] bör bo hos. Som ovan anförts har [fadern] intagit en dominerande ställning gentemot [modern]. Om [modern] ges det huvudsakliga ansvaret för [barnet] skulle det kunna vara ett stöd för henne i föräldraskapet. Att på detta sätt utjämna förhållandet mellan föräldrarna får anses vara till gagn för [barnet].”

Dömd för våld inom familjen – olämplig vårdnadshavare?

I de utdrag ur domarna som följer har domstolen resonerat utifrån en förälders lämplighet som vårdnadshavare eller umgängesförälder när han/hon tidigare är dömd för våldsbrott riktat mot en familjemedlem.

I mål 41 rör tvisten parternas 7-åriga dotter. Modern uppger att fadern misshandlat, hotat och trakasserat henne. Fadern är dömd för olaga hot mot modern. Han har också haft besöksförbud och modern har skyddad adress. Fadern är narkotikamissbrukare och är även dömd för ett antal andra brott. I socialnämndens utredning görs en konsekvensbeskrivning och där sägs:

”Om [fadern] får rätt till umgänge med [dottern] kan detta inverka menligt på [moderns] och barnens situation på så sätt att det stärker [moderns] upplevelse av att känna sig utsatt och hotad. Adresskyddet skulle sannolikt röjas ganska snart eftersom [dottern] inte kan åläggas tystnadsplikt. Om mamman lever i en sinnesstämning som präglas av rädsla och oro tas en stor del av hennes psykiska energi i anspråk. Risken finns då att hon inte orkar att i tillräcklig grad tillgodose barnens känslomässiga behov av trygghet och omsorg.”

I tingsrätten bedöms risken för att barnet ska fara illa vid umgänge på följande sätt:

”De händelser som föranlett [moderns] oro och befogade rädsla för [fadern] ligger dock fem år tillbaka i tiden. Det var dessutom i en för parterna särskilt påfrestad tidrymd med dålig ekonomi och relationsproblem på grund av otrohet. Det har även framkommit att [barnet] trots de fyra år som gått sedan hon senast såg sin pappa visat en undran och nyfikenhet över vad som hänt pappan. Det finns således ett tydligt behov hos [barnet] att återknyta kontakten med fadern. Enligt tingsrätten skulle ett återupptagande av kontakten verka positivt för [barnet] som då skulle kunna konfrontera sin nuvarande bild av pappas skrämmande beteenden och ”sjukdom”. [Barnets] rätt till umgänge kan inte baseras på [moderns] uppfattning att så länge hon inte övertygats om motsatsen är [fadern] ”farlig” för [barnet] utan måste grunda sig på samtliga de tillgängliga uppgifterna om parternas och [barnets] förhållanden. [...] Sammantaget finner tingsrätten att [barnets] rätt till umgänge väger över den oro som visats kring [faderns] person. Den oro som kan finnas kring [faderns] drogberoende och möjlighet att utöva ett för [barnet] tryggt och harmoniskt umgänge kan säkerställas med ett förordnande att kontaktperson skall närvara vid umgängestillfällena och något behov av uppvisande av urinprov bör därför inte bestämmas.”

I mål 16 framkommer att fadern tidigare är dömd för misshandel av sina två döttrar (8 och 10 år). Utredaren uppger att döttrarna på ett trovärdigt sätt har berättat att de har blivit misshandlade. Den ena flickan beskriver bland annat hur hon har utvecklat en strategi för att undvika att bli slagen. Tingsrätten säger:

”Det finns dock inte något som tyder på att [fadern] skulle ha misshandlat barnen efter föräldrarnas separation i mars 2001. Enligt tingsrättens mening kan den tidigare misshandeln inte anses innebära att [fadern] numera är olämplig som vårdnadshavare.”

I mål 23 är fadern dömd för ringa misshandel av modern. Moderns dotter från tidigare förhållande har uppgivit att fadern har misshandlat även henne. Modern uppger att parternas 2-åriga barn utsätts för fysisk bestraffning av fadern, vilket stöds av en §50-utredning. I socialnämndens utredning konstateras att "Utifrån vad som kommit fram under utredningen [barnets] oro, signaler om våld och [barnets] låga ålder tycker jag att man bör vara försiktig med något längre umgänge".

I domskälen konstaterar tingsrätten att "Det faktum att [fadern] den 24 april 2001 dömdes för misshandel (ringa brott) av [modern] den 3 oktober 2000 till dagsböter kan inte anses innebära att [fadern] är olämplig som vårdnadshavare." Ingenting sägs om de uppgifter som har framkommit om våld mot barnet eller annat våld som fadern sägs ha utövat. Domstolen dömer till gemensam vårdnad och boende hos modern. Fadern tilldöms umgänge med barnet.

I mål 22 uppger fadern att barnet (12 år) har berättat att denne har misshandlats av modern. Domstolen diskuterar moderns attityd till våld utifrån hennes våld mot sin sambo. "[Modern] har själv vidgått att hon misshandlat sin nuvarande sambo. Ensam kan denna omständighet dock inte innebära att hon är olämplig som vårdnadshavare och vårdnads, boende- och umgänges-utredningen ger inte heller stöd för en sådan slutsats. [Faderns] uppgifter om [modern] och om vad [barnet] berättat om sin mamma grundar sig dessutom i allt väsentligt på händelser som ligger åtminstone 1 ½ år tillbaka i tiden. Sammantaget ger det som kommit fram i målet inte tillräckligt stöd för slutsatsen att [modern] är olämplig som vårdnadshavare." Domstolen utgår emellertid från barnets vilja och fadern tilldöms vårdnaden ensam och inget umgänge fastställs.

4. Statistik

Tabell 1. Finns utredning från socialnämnden?

	Antal	Procent
Ja	221	86
Nej	37	14
Antal fall	258	100
Total	258	

Tabell 2. Tidigare vårdnadsform?

	Antal	Procent
Ensam mor	76	30
Ensam far	8	3
Gemensam	173	67
Antal fall	257	100
Ej svar	1	
Total	258	

Tabell 3. Vad rör tvisten?

	Antal	Procent
Vårdnad, boende och umgänge	60	23
Vårdnad	61	24
Boende	20	8
Umgänge	21	8
Vårdnad och umgänge	50	20
Vårdnad och boende	29	11
Boende och umgänge	16	6
Antal fall	257	100
Ej svar	1	
Total	258	

Tabell 4. Vad rör tvisten? (Flera alternativ är möjliga.)

	Antal	Procent
Vårdnad	200	78
Boende	125	49
Umgänge	147	57
Antal fall procentbas	257	
Ej svar	1	
Total	258	

Tabell 5. Antal barn som tvisten rör.

	Antal	Procent
Ett barn	141	55
Två barn	87	34
Tre barn	27	11
Fyra barn	3	1
Antal fall	258	101 ⁹¹
Total	258	

I de genomgångna 258 fallen finns det sammanlagt 408 barn.

Tabell 6. Kön, barn 1.

	Antal	Procent
Flicka	135	52
Pojke	123	48
Antal fall	258	100
Total	258	

Tabell 7. Kön, barn 2.

	Antal	Procent
Flicka	58	50
Pojke	59	50
Antal fall	117	100
Ej svar	141	
Total	258	

Tabell 8. Kön, barn 3.

	Antal	Procent
Flicka	19	63
Pojke	11	37
Antal fall	30	100
Ej svar	228	
Total	258	

Tabell 9. Kön, barn 4.

	Antal	Procent
Flicka	2	67
Pojke	1	33
Antal fall	3	100
Ej svar	255	
Total	258	

⁹¹ P.g.a. avrundningar till heltal kan summan avvika från 100.

Tabell 10a. Barnets ålder vid dom. Barn 1.

År	Antal	Procent
1	1	
2	10	4
3	8	3
4	16	6
5	24	9
6	26	10
7	29	11
8	18	7
9	23	9
10	23	9
11	21	8
12	20	8
13	13	5
14	12	5
15	7	3
16	2	1
17	5	2
Antal fall	258	100
Total	258	

Tabell 10b. Åldersgrupp barn 1 vid dom.

År	Antal	Procent
1–5 år	59	23
6–9 år	96	37
10–12 år	64	25
13–17 år	39	15
Total	258	100

Tabell 10c. Barnets ålder vid dom. Barn 2.

År	Antal	Procent
2	1	1
3	7	6
4	10	9
5	11	9
6	12	10
7	12	10
8	18	15
9	11	9
10	10	9
11	6	5
12	7	6
13	7	6
14	3	3
15	2	2
Antal fall	117	100
Ej svar	141	
Total	258	

Tabell 10d. Åldersgrupp barn 2 vid dom.

År	Antal	Procent
1–5 år	29	25
6–9 år	53	45
10–12 år	23	20
13–17 år	12	10
Antal fall	117	100
Ej svar	141	
Total	258	

Tabell 10e. Barnets ålder vid domen. Barn 3.

År	Antal	Procent
2	1	3
3	2	7
4	4	13
5	1	3
6	2	7
7	5	17
8	4	13
9	5	17
10	3	10
11	2	7
12	1	3
Antal fall	30	100
Ej svar	228	
Total	258	

Tabell 10f. Barnets ålder vid domen. Barn 4.

År	Antal	Procent
4	2	67
7	1	33
Antal fall	3	100
Ej svar	255	
Total	258	

Tabell 11. Vem uppger våld i socialnämndens utredning?

	Antal	Procent
Modern	142	70
Fadern	16	8
Både mor och far	33	16
Annan	12	6
Antal fall	203	100
Ej svar	55	
Total	258	

I 18 utredningar förekommer inga uppgifter om våld. I 37 mål saknas en utredning.

Tabell 12. Uppgifter om våld socialnämndens utredning. (Flera alternativ är möjliga.)

	Antal	Procent
Fysiskt barn	96	47
Fysiskt föräldrar	144	71
Fysiskt syskon	4	2
Fysiskt annan	1	0.5
Sexuellt barn	37	18
Sexuellt föräldrar	13	6
Sexuellt syskon	5	3
Antal fall procentbas	203	
Ej svar	55	
Total	258	

I 19 utredningar förekommer inga uppgifter om våld. I 37 mål saknas en utredning.

Tabell 13. Finns en fällande brottmålsdom/Har åtal väckts mot en förälder angående våld inom familjen vid tiden för socialnämndens utredning?

	Antal	Procent
Ja, dom	36	18
Ja, åtal	5	3
Nej	162	80
Antal fall	203	101
Ej svar	55	
Total	258	

I 18 utredningar förekommer inga uppgifter om våld. I 37 mål saknas en utredning.

Tabell 14. Vem uppger våld i tingsrättsdom?

	Antal	Procent
Modern	157	72
Fadern	24	11
Både far och mor	28	13
Annan	8	4
Antal fall	217	100
Ej svar	41	
Total	258	

I 41 mål finns inga uppgifter om våld i domen.

Tabell 15. Uppgifter om våld i tingsrättsdom. (Flera alternativ är möjliga.)

	Antal	Procent
Fysiskt barn	99	46
Fysiskt föräldrar	158	73
Fysiskt syskon	2	1
Fysiskt annan	1	1
Sexuellt barn	38	18
Sexuellt föräldrar	20	9
Sexuellt syskon	6	3
Antal fall procentbas	216	
Ej svar	42	
Total	258	

I 41 mål finns inga uppgifter om våld i domen. I ett fall har uppgifter om våld ej specificerats.

Tabell 16. Finns en fällande brottmålsdom/Har åtal väckts mot en förälder angående våld inom familjen vid tiden för dom i tvistemålet?

	Antal	Procent
Ja, dom	58	27
Ja, åtal	5	2
Nej	154	71
Antal fall	217	100
Ej svar	41	
Total	258	

I 41 mål finns inga uppgifter om våld i domen.

Tabell 17. Riskbedömning i utredning?

	Antal	Procent
Ja	42	21
Nej	131	65
Delvis	30	15
Antal fall	203	101
Ej svar	55	
Total	258	

I 18 utredningar förekommer inga uppgifter om våld. I 37 mål saknas en utredning.

Tabell 18. Riskbedömning i tingsrättsdom?

	Antal	Procent
Ja	29	13
Nej	156	71
Delvis	34	16
Antal fall	219	100
Ej svar	39	
Total	258	

I 41 mål finns inga uppgifter om våld i domen. I två mål har riskbedömning gjorts utifrån våld trots att det inte uttryckligen har förts fram.

Tabell 19. Diskussion om uppgifter om våld i socialnämndens utredning?

	Antal	Procent
Ja	94	46
Nej	107	53
Delvis	2	1
Antal fall	203	100
Ej svar	55	
Total	258	

I 18 utredningar förekommer inga uppgifter om våld. I 37 mål saknas en utredning.

Tabell 20. Diskussion om uppgifter om våld i tingsrättsdom?

	Antal	Procent
Ja	105	48
Nej	114	52
Antal fall	219	100
Ej svar	39	
Total	258	

I 41 mål finns inga uppgifter om våld i domen. I två mål har riskbedömning gjorts utifrån våld trots att det inte uttryckligen har förts fram.

Tabell 21. Domslut – vårdnad

	Antal	Procent
Gemensam	99	50
Ensam mor	83	42
Ensam far	16	8
Annat	1	1
Antal fall	199	101
Ej svar	59	
Total	258	

Tabell 22. Domslut – boende

	Antal	Procent
Bo mor	68	60
Bo far	29	26
Växelvis	7	6
Annat	9	8
Antal fall	113	100
Ej svar	145	
Total	258	

Tabell 23. Domslut – umgänge

	Antal	Procent
Umgänge mor	17	11
Umgänge far	74	47
Umgänge mor mkp	6	4
Umgänge far mkp	41	26
Inget umgänge	16	10
Annat	2	1
Antal fall	156	99
Ej svar	102	
Total	258	

Tabell 24. Beaktar domstolen socialnämndens rekommendationer?

	Antal	Procent
Ja	100	58
Nej	31	18
Delvis	43	25
Antal fall	174	101
Ej svar	84	
Total	258	

Offentligt tryck

Propositioner

Prop. 1981/82:168 Om vårdnad och umgänge, m.m.

Prop. 1990/91:8 Vårdnad och umgänge

Prop. 1992/93:139 Om olovligt bortförande och andra övergrepp mot barn

Prop. 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge

SOU

SOU 1997:116 Barnets bästa i främsta rummet – FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige

SOU 2000:42 Barnmisshandel – polisens och åklagarnas handläggningstider och arbetsmetoder

Utskottsbetänkanden

1997/98:LU12 Vårdnad, boende och umgänge

Departementsserien

Ds 2002:13 Utöandet av barns rättigheter i familjerättsprocesser

Litteratur

Barnombudsmannen. Vem bryr sig? 2003.

Barnombudsmannen, Statistiska centralbyrån. Upp till 18 – fakta om barn och ungdom. 2004.

Brottsförebyggande rådet. Barnmisshandel – En kartläggning av polisanmäld misshandel av små barn. 2000.

Dahlstrand, L. Barns deltagande i familjerättsliga processer. Uppsala Universitet, 2004.

Diesen, C m fl. Sexuella övergrepp mot barn – BEVIS 6. Norstedts Juridik AB, 2001.

Eriksson, M. I skuggan av Pappa – Familjerätten och hanteringen av faders våld. Förlags AB Gondolin, 2003.

Ewerlöf, G, Sverne, T. Barnets bästa – Om föräldrars och samhällets ansvar. Norstedts Juridik AB, 2000.

Lundgren, E m fl. Slagen dam, Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfattningsundersökning. Brottsoffermyndigheten, Uppsala Universitet, 2001.

Mellberg, N. När det överkliga blir verklighet. Boréa bokförlag, 2002.

Nationellt råd för kvinnofrid. Se till mig som liten är – När pappa slår mamma. 2002.

Socialstyrelsen. Glimtar av barn från vårdnads-, boende- och umgängesdomar 1999 respektive 2002. 2004.

Socialstyrelsen. Sexuella övergrepp mot barn – Den rättsliga hanteringen. 1999.

Socialstyrelsen. Barn i skuggan av våldet. 2002.

Socialstyrelsen. Vårdnad, boende och umgänge. 2003.

Sutorius, H, Kaldal, A. Bevisprövning vid sexualbrott. Norstedts Juridik AB, 2003.

Svedin, C G, Banck, L. Sexuella övergrepp mot flickor och pojkar. Studentlitteratur, 2002.